

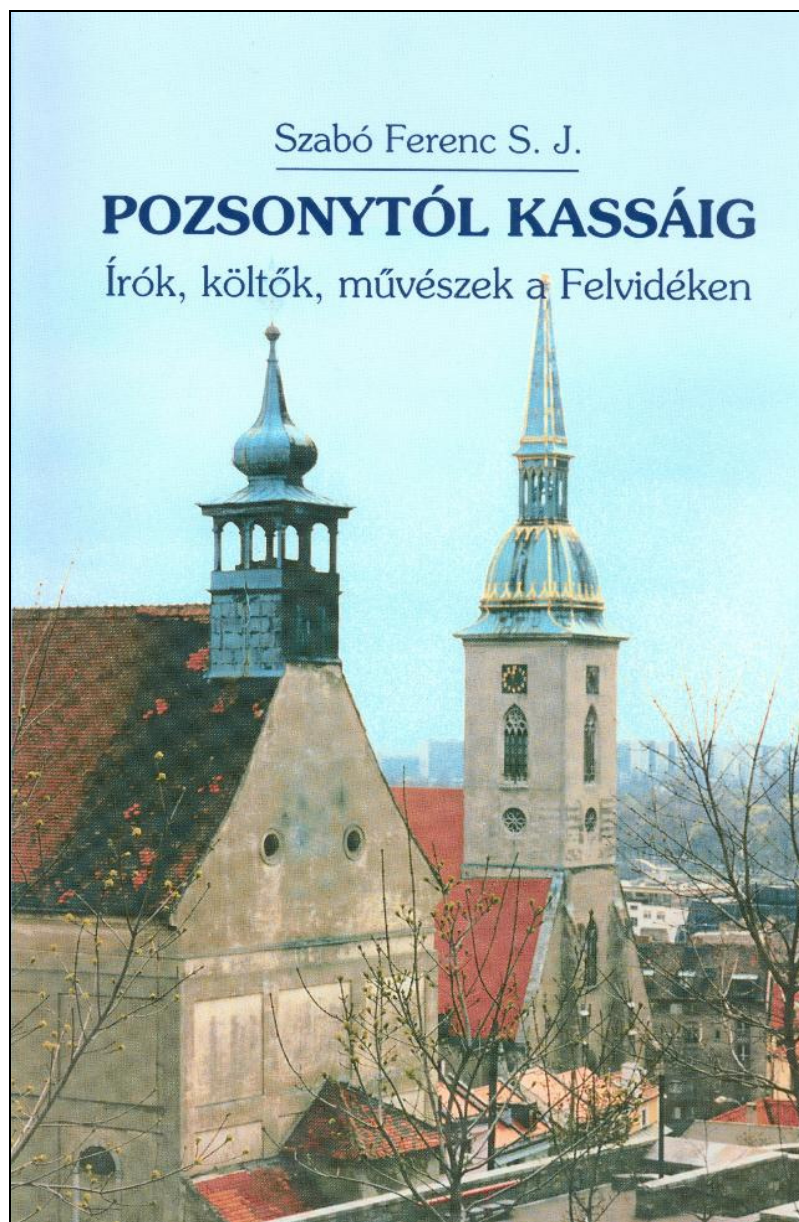
Szabó Ferenc

Pozsonytól Kassáig

Írók, költők, művészek a Felvidéken

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Impresszum

Szabó Ferenc
Pozsonytól Kassáig
Írók, költők, művészek a Felvidéken

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című könyv elektronikus változata. A könyv 2005-ban jelent meg a felvidéki Glória Egyházi Kiadó gondozásában az ISBN 80-88959-20-9 azonosítóval. Az elektronikus változat a szerző, Szabó Ferenc S.J. engedélyével készült. A könyvet lekipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más jog a szerzőé.

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
Előszó.....	4
Pázmány Péter.....	5
Faludi Ferenc	14
Prohászka Ottokár.....	19
Bangha Béla S. J.	24
Csontváry Kosztka Tivadar.....	30
Kassák Lajos	35
Mécs László	41
Márai Sándor.....	49

Előszó

Az utóbbi években néhányszor Szlovákiába látogattam: Pázmány és Prohászka nyomdokain járva, néhány előadást is tartottam e két egyházi személyiségről, de közben más nagyságokat is emlegettem, akik vagy a Felvidéken születtek, vagy pályájuk egy szakaszán ott működtek. Pozsonyhoz és Nagyszombathoz kapcsolódik Pázmányon kívül Faludi Ferenc jezsuita jelentős életszakasza, Nyitrán született Prohászkaán kívül Bangha Béla jezsuita író és szónok, Érsekújváron ringott Kassák Lajos író és festő bölcsője, a Tátrából indult el hosszú kalandjára Csontváry Koszta Tivadar, festő, Kassa határozta meg Márai Sándor életútját és felvidéki a jelentős papköltő, Mécs László. Az említettekről többször írtam vagy beszéltem.

Legutóbb a *Remény* főszerkesztőjénél, Herdics Györgynél járva felmerült az ötlet, hogy egy kis füzetben kiadnák az említettekről szóló írásaimat. Persze, nem teljes életművük szakszerű feldolgozásáról van szó, hanem annak egy-egy szempontjáról, működésük egy-egy szakaszáról, amelyek főleg a Felvidékhez kapcsolódnak.

Egynéhány kész írásomat változatlanul közlöm, másokat kiegészítve vagy rövidítve, illetve e közléshez megírva. Célunk az, hogy a Szlovákiában élő magyarok tudatosítsák, milyen gazdag a magyar kulturális örökség, amelyet nekik is őrizniük kell, és továbbadni az újabb nemzedéknek. A Felvidék – a mai Szlovákia területe – egyébként nagyon gazdag művészeti értékekben is, minthogy a 150 éves török hódoltság jórészt érintetlenül hagyta Magyarországon északi peremét.

Pázmány Péter jezsuita író, esztergomi érsek, bíboros, a katolikus megújulás vezéregyénisége jórészt a Felvidéken, főleg Pozsonyban és Nagyszombatban fejtette ki apostoli és főpásztori/egyházszervezői tevékenységét, mivel Esztergom török megszállás alatt volt, és a politikai események miatt nem térhetett vissza „édes nevelő hazájába”, Biharba, illetve Erdélybe. Időrendben és jelentőség szempontjából is Pázmány az első, tehát vele kezdjük az esszék közlését.

Budapest, 2005. október 8., Magyarok Nagyasszonya ünnepén

Szabó Ferenc S.J.

Pázmány Péter

(1570. Várad – 1637. Pozsony)

Hermann Egyed *A katolikus egyház története Magyarországon* (1914-ig) c. kiváló munkájában joggal adta a katolikus megújulással foglalkozó fejezetének ezt a címet: „Pázmány százada.” Nem lehet itt szó Pázmány hatalmas életműve teljes felméréséről. Most csupán a jezsuitának és esztergomi érseknek a XVII. századi megújulásban és a magyar művelődésben játszott jelentős szerepéről szólok.

Kornis Gyula írta 1935-ben *Pázmány személyiségéről* szóló kitűnő dolgozatában (60–60. o.):

„Pázmány történeti jelentősége akkor szökik főképp szemünkbe, ha a magyar kultúrának a mohácsi vész utáni lassú kibontakozását vesszük fontolóra. A törökkel és némettel vívott örökös önvédelmi harc s ennek következtében ránk sújtó nyomorúság közepett természetes, hogy bármilyen kulturális fogékonyság lakozott is a magyarságban, a középkorhoz és a renaissance-hoz képest, amikor műveltsége Nyugattal egészen *pari passu* haladt, most századokkal elmaradt mögötte. Amikor nálunk az irodalom még csak hitvitázásban és bibliafordításban merül ki a XVI. század utolsó éveiben, akkor már Londonban Shakespeare-t játsszák, az olasz opera megindult, Tasso már meg is halt. Amikor Pázmány az ország romlásának okairól 1603-ban egy protestáns prédikátorral hevesen vitatkozik, Galilei már megkezdte a páduai egyetemen a modern fizika alapvetését. (...)

A magyar művelődés e lassú, de mégis haladó fejlődésének igen jelentékeny kovásza Pázmány egyeteme s egyéb sok iskolája. Abban, hogy mégis emelkedtünk, nem csekély része van az ő alkotásainak.”

A katolikus reform – helytelenül: „ellenreformáció” – döntő ihletője a trentói (trienti) zsinat, amely 1545–1563 között zajlott. Ez az egyetemes zsinat főleg az egyházi élet és az erkölcsök megújítását célozta, ugyanakkor leszögezte a katolikus hit legfontosabb tételeit a hitújítókkal szemben. Sajnos, az egyre erősödő hitviták, majd a vallásháború következtében megmerevedtek az álláspontok: katolikusok és protestánsok nem azt hangoztatták, ami összeköti őket (bár Pázmány *Kalauzában* már felfedezhetjük egy bizonyos „ökumenizmus” jeleit), hanem azt, ami szétválasztja.

1. A megújulás kezdetei

A Magyarországon futótűzként elterjedő reformációval szemben a katolicizmus szinte tehetetlenül állt. Oláh Miklós a XVI. század második felében igyekezett megvalósítani a trienti zsinat határozatait; de az ő tevékenységét leszámítva, alig történt valami egyházi téren. Az „ellenreformációt” lényegében az államhatalom kezdeményezi. I. Ferdinánd 1560-tól ismételten kéri a Szentszéket, hogy a trienti zsinat befejezéséig nézze el, vagy engedje meg a papok nősülését, a híveknek pedig a két szín alatti áldozást, de ő is, utóda, Miksa is eredménytelenül fáradoznak. Az 1553-i országgyűlés az akkor érsekké lett Oláh Miklós szorgalmazására kimondotta, hogy minden főúr igazolni tartozik kegyúri jogait. A katolikus egyház kezdetben tehát az egyházi birtokok visszaszerzésével próbálja helyreállítani pozícióit. A századfordulóra annyira elterjedt a protestantizmus Magyarországon, hogy Telegdi Miklós 1580 körül már azt írta a pápának: Magyarországon még a katolikus hit neve sem fog fennmaradni. Verancsis Faustus csanádi püspök úgy becsülte, hogy a katolikusok egész Magyarországon Erdélyt is ideszámítva – a lakosságnak már csak egy ezrelékét teszik ki. (Vö. Hermann Egyed, *A katolikus egyház története Magyarországon* 1914-ig, 219. o.).

Az országgyűlésen a protestáns rendek kerekedtek felül; Miksa (1564–1576) protestáns érzelmű volt; Rudolf alatt (1576–1608) az 1578-as országgyűlés már csak az anabaptisták, ill. unitáriusok ellen foglalt állást. A lutheránusokat és kálvinistákat a XVII. század elején közjogilag elismerik. Világossá válik, hogy a pusztán államhatalomra támaszkodó „ellenreformációs” akciókkal nem lehet visszaszorítani a protestantizmust; a katolikus egyház belső megújulására van szükség. Oláh Miklós kezdte ezt a pozitív munkát, aki korábban Németalföldön Erasmus egyik leglelkesebb híve volt. Igaz, a trienti zsinat határozatait – protestáns érzelmei miatt – Miksa nem engedte kihirdetni (kivéve Draskovich György zágrábi, majd győri püspök intézkedéseit), Oláh azonban így is a zsinati reformokat szorgalmazta. 1561-ben Nagyszombaton megtelepítette a jezsuitákat, öt év múlva pedig a jezsuiták vezetésével megnyitotta az egyházmegyei szemináriumot. 1560-ban a nagyszombati zsinaton már elrendelte, hogy a papok nagy gondot fordítsanak a hitelemzésre. Felismerte Telegdi Miklós tehetségét; maga mellé vette, és 1562-ben lefordíttatta vele Kaniziusz Szent Péter kiskatekizmusát. Vásárhelyi Gergely jezsuita Kolozsvárott szintén lefordította ezt a katekizmust (1599). Draskovich György kalocsai bíboros érsek érdeme, hogy a jezsuiták megkapták a turóci (volt premontrei) prépostságot: előbb Znióváralján, majd Vágsellyén házat-kollégiumot nyitottak. Telegdi Miklós és Monoszlai András (mindketten bihari származásúak, mint Pázmány) kezdték meg az irodalmi tevékenységet, a katolikus hit védelmét, amelyet aztán Pázmány Péter tüzes hitvitázó írásai követtek sorra a XVII. század elejétől, miután gráci tanárkodása után végleg hazatért (nem Erdélybe, hanem) Magyarországra.

2. A jezsuita Pázmány Péter pályája

Pázmány Péter 1570. október 4-én született Váradon, Bihar vármegyében kálvinista szülőktől. Mostoha anyja, a katolikus Toldy Borbála, valamint a kolozsvári jezsuita kollégium atyáinak befolyására 14 éves korában áttér a katolikus hitre, majd 1588-ban kéri felvételét a jezsuita rendbe. A krakkói és a jaroszlávi lengyel noviciátusban végzi az újonc-időt, majd jó két éven át Bécsben filozófiát tanul. 1593-tól négy éven át Rómában, a Collegium Romanumban elvégzi a jezsuitáknál előírt teológiát. 1596-ban pappá szentelik. A következő évben Grazba érkezik, itt filozófiai doktorrá avatják, majd az egyetemen megkezdí a három éves filozófia tanítását. 1600 októberében P. Carillo Vágsellyére helyezi, Dobokay rektor mellé. Vasárnaponként kiszáll Nyitrára. 1601 februárjában Kassára küldik Ferrante

Gonzaga főkapitány gyóntatójának és a magyarok lelkészének. Decemberben rövid ideig Vágsellyén pihen. 1602 nyarán Turócon tartózkodik (Sellyén pestis van). Forgách Ferenc nyitrai püspök radosnyai villájában magírja a *Feleletet* Magyar István könyvére. Ősszel a pozsonyi országgyűlésen van, majd Forgách püspök teológiai tanácsadója lesz. 1603 elején Vágsellyén magyar hitszónok és iskolaigazgató. Erdélybe szeretne menni, de a politikai helyzet ezt nem teszi lehetővé. Ezért 1603 szeptemberében Grazba érkezik és négy évig teológiát tart: Szent Tamás *Summájának* bizonyos kérdéseit magyarázza; a hitről szóló traktátusa egyes tételeivel „belekeveredik” a kegyelemvitába mert a dékán és tanártársa, a grazi flamand Deckers feljeleníti Rómában. Később tisztázza nézeteit. (Minderről bőven írtam *A teológus Pázmány* c. monográfiámban.) 1607-ben végleg visszatér Magyarországra; aug. 11-én Dobokayval részt vesz a pozsonyi országgyűlésen, 1608. jan. 15-től Forgách Ferenc esztergomi érsekkel újra az országgyűlésen találjuk. Sorban ír és adja ki vitairatait, megkezdi térítéseit. 1613-ban megjelenik főműve, *Az isteni igazságra vezérlő Kalauz*, amelybe összegyűjtötte vitairatait, és rendszerezte a katolikus tanítást. 1615-ben (okt. 16.) meghal Forgách Ferenc esztergomi érsek. Pázmány formálisan (de nem valóságosan) átlép a szomaszka rendbe, és onnan kinevezik turóci prépostnak, majd 1616. szeptember 28-án esztergomi érsekké. (Mátyás király döntését a pápa megerősíti.) 1617. márc. 12-én Khlesl bécsi bíboros Prágában püspökké szenteli. 1629. november 18-án bíboros lesz. 1637. március 19-én meghal Pozsonyban.

3. Pázmány hazai pályakezdése

1607-ben Forgách Ferenc nyitrai püspök lett az esztergomi érsek. Pázmány már az 1600-as évek elején, első felső-magyarországi missziózása idején Forgách teológiai tanácsadója. Már akkor ellenzi az erőszakos rekatolizálást. 1604 januárjában az éppen Kassán időző Forgách (Szuhay egri püspök nevében, aki Kassán székelt) Belgiojoso kapitány fegyveres támogatásával visszafoglalja a főtemplomot. Az eset nem maradt egyedülálló. A pozsonyi országgyűlésen (1604. márc.–ápr.) izgatott hangulatot idéztek elő az ilyen tények. Hermann Egyed így jellemzi a feszült helyzetet (*i. m.* 231–232. o.): „A megyék és városok protestáns követői a király képviselőjében megjelent Mátyás főherceg előtt kijelentették: addig semmiféle tárgyalásba nem hajlandók belemenni, míg a király nevében nem biztosítja őket vallásuk szabad gyakorlásáról, az elvett templomokat vissza nem adja és az elűzött prédikátorokat vissza nem helyezi. Mátyás mégis rábírta a protestáns rendeket, hogy a vallási sérelmeket csak a királyi proposíciók tárgyalása után vegyék elő. Ezután azonban az országgyűlést hirtelen berekesztette, úgyhogy a protestáns rendek már csak ünnepélyes óvás formájában tiltakozhattak a vallási kérdések figyelmen kívül hagyása ellen. Mátyás fogása talán mégsem járt volna súlyosabb következményekkel, ha a protestánsokat tovább nem ingerelte volna. A főherceg azonban egyszer s mindenkorra lehetetlenné akarta tenni a vallási ügyek országgyűlési felhozását. Rávette Rudolfot, hogy az országgyűlés letárgyalt huszonegy törvénycikkéhez még egy *huszonkettediket* csatoljon, amelyben a lefolyt országgyűlés lármás jeleneteire hivatkozva megtiltotta, hogy a jövőben bárki vallási ügyet előhozzon az országgyűlésen, s azokat, akik ez ellen vétnek, a régi törvények szigorával fenyegette meg.”

Mátyás főherceg eljárása a protestánsokat forrongásba hozta: a 22. törvénycikket nem ismerték el. Bocskai István vezetésével 1604 októberében kitört a felkelés: a jórészt hajdúból álló felkelők kegyetlenül pusztítottak katolikus templomokat, kínoztak katolikus papokat. A következő évben a béke feltételül azt követelték, hogy a katolikus főpapok a királyi tanácsban ne vehessenek részt, közhivatalt ne vállalhassanak, a jezsuitákat örökre száműzzék. Az udvar és a Forgách körül csoportosult főpapság nem fogadta el ezeket a követeléseket. Végül az 1606. jún. 23-i bécsi béke teremtett nyugalmat. Bocskai higgadtabb álláspontot képviselt, mint a prédikátorok (akik nem elégedtek meg azzal, hogy a király

visszavonja a 22. törvénycikket, hanem egyenesen protestáns államegyházat akartak). A király hatályon kívül helyezte a 22. törvénycikket, és közjogi elismerést hozott a protestánsoknak.

Már lecsendesült a Bocskai-féle felkelés miatti vihar, amikor Pázmány, a gráci teológiatanár 1607 őszén végleg hazatért. (Bocskai 1606. dec. 29-én meghalt). Rudolf király csak a helyzet nyomása alatt szánta rá magát az engedményekre. Az 1607. júl. 4-én esztergomi érsekké kinevezett Forgách Ferenc (aki egyben a király helytartója lett), tovább akarta folytatni a „türelmetlen” egyházpolitikát. De Pázmány hatására lassan felhagy a fegyverre támaszkodó rekatolizálás módszerével (vö. Hermann, 244. o.). A jezsuita arra sarkallja Forgáchot, hogy valósítsa meg *a trienti zsinat szellemében fogant reformprogramot a papság fegyelmét, az iskolai tanítást és nevelést illetően*. (Ez lesz majd az 1919-ban érsekké kinevezett Pázmány fő célkitűzése is.)

Az újabb magyarországi kutatás már árnyaltabban látja Pázmány politikai szerepét, mint ahogy egész életművét is pozitívabban ítéli meg, mint az 50-es és 60-as évek magyar kultúrpolitikája. A protestáns Benda Kálmán Pázmány politikai pályakezdéséről írt figyelemre méltó tanulmányában (MTA I. Oszt. Közl. 31, 1979, 277) így jellemzi a jezsuita szerepét, magatartásának változását: „Az első kételyek Forgách politikájának helyességét illetően 1608 februárjában, a pozsonyi országgyűlésen ébredhettek Pázmányban. Ekkor döbben rá, hogy a mindenkivel való szembehelyezkedés, az uralkodó és a rendek ellen egyszerre folytatott harc, a már amúgy is meggyöngyölt katolikus egyház teljes megsemmisüléséhez vezethet. Aki gyöngye, nem játszhat az erő és az erőszak politikájával. De az abszolút merev védelme sem kecsegtet sikerrel. (...) 1608 februárjától kezdve észlelhetjük az első, egyelőre még jelentéktelennek tűnő magatartásbeli különbségeket az érsek és tanácsadója közt. Néhány hónap alatt azonban nyilvánvalóvá válik, útjaik elváltak egymástól.”

Benda ezután két dokumentumot hoz fel ennek igazolására: Pázmány *emlékirata a vallásszabadságról* és beadványa a jezsuiták birtokjoga érdekében. Itt csak az elsőt ismertetem röviden. A királyválasztó országgyűlésre készülve Mátyás főherceg 1608 nyarán, mint kijelölt király, véleményt kért országa több teológusától: Adhat-e a protestánsoknak vallásszabadságot? Khlesl bécsi püspök, Millino bíboros, a pápai követ, Grosthoman teológiai doktor és egy ismeretlen főpap válasza ez volt: nem! Egyedül Pázmány adott árnyaltabb választ, felsorakoztatva a pró és kontra érveket: 21-et sorol fel a vallásszabadság gyakorlatának szentesítése és 12-t annak eltiltása mellett. Az előbbieket a reálpolitikus Pázmányra vetnek fényt, az utóbbiak inkább elviek, a hagyományos teológiát tükrözik. Világos, hogy Pázmánynál még nem beszélhetünk a mai értelemben vett vallási „türelemről”, – ezt korában senki, a protestánsok sem vallották. Szemében az igaz vallás egyedül a római katolikus, és ennek védelme a király és mindenki alapvető lelkiismereti kötelessége. Az elvi engedmény egyet jelentett volna a relativizmussal, vallási közömbösséggel. Mégis, gyakorlatilag a történelmi példákra és az ország akkori helyzetére hivatkozva a vallásszabadság engedélyezését javasolja. Most is, később is, a törvényesség megtartásához ragaszkodik. Éppen a bécsi béke vallásszabadságot biztosító cikkelye értelmében követeli a jezsuita rend elleni végzések megváltoztatását (lásd a rend melletti védőiratát: *Libellus Apologeticus Societatis Jesu*, Hanuy I, 22–25).

Mátyás főherceg a reálpolitikus Pázmány javaslatát követi, a *lehetséges* utat nyilvánítja a *járható* útnak, bár Forgách feljegyzéseiben arra sarkallja a leendő királyt, hogy ne hagyja becikkelyezni a bécsi béke rendelkezéseit. 1608. szept. 29-én Pozsonyban megtartották az országgyűlést. A koronázás előtt 23 törvénycikket hoztak a bécsi béke megújítására. November 16-án királlyá választották Mátyás főherceget. Az országgyűlés a jezsuitákat megfosztotta birtokaiktól, és száműzésüket tervezte. Ekkor írta Pázmány említett jogi remekművét, a Jézus Társasága melletti védőiratát.

4. A jezsuita író és apostol (1607–1616)

Pázmány írásainak zömét (nem számítva gráci kurzusait) a vitairatok teszik ki. Latin művei között nyolc, magyar munkái között pedig tizenöt írás a hitvédelem szolgálatában áll. A váradi születésű, kálvinistából fiatalon katolikussá lett, majd a jezsuita rendben nevelkedett, külföldön alaposan felkészült apostolnak természeténél fogva is eleme a harc; de a reformáció, a hitviták légköre csak fokozta „harciaságát”. Valahol a keresztény életeszmenyt is így határozza meg: „Földi életünk a Kereszt királyi zászlaja alatt való fáradságos bajvívás.” Rögtön reagál a támadásokra. Hihetetlen munkabírással és gyorsasággal adja ki a század elejétől kezdve *Feleletét*, *Diatribáját*, *Levelét*, *Bizonyságát*, *Rostálását*, *Mesterségét*, *Szégyenvallását*, *Tükröt*, *Okokat*, *Vezetőt*, és mindezek summáját, a *Kalauzt*. (Vitairatai hosszú címéből csak a kulcsszót emeltem ki).

Pázmány főleg a tévelygések *tanítóit*, a protestáns vezetőket, lelkészeket ostorozza. Magukat az egyszerű lutheránus és kálvinista híveket keresztényi szeretettel akarja tanítani, visszavezetni az igazság útjára (lásd pl. a *Tíz Bizonyság* bevezetőjét, I, 385–398. o.). A régi egyházatyák is keményen szóltak az eretnekek, hamis tanítók ellen. Pázmány, miután néhány példát felsorolt, így folytatja: „Ezt a végre hozom elő, szerelmes Atyámfia, hogy ne csudálkozzál, ha néha miis megélesíttük az penna orrát, megmelegíttük az téntát, mikor ez mostani új tanítókról szóllunk; és kerek szóval az hamisságot hamisságnak, az hazugságot hazugságnak nevezzük. Ha tanító nem vagy, magadra ne végy effélét. Mert az tudgya, a ki lát mindeneket, hogy efféle nehéz szók csak a vak tanítókat illetik, kiknek felfuvalkodott dagályokat néha megis kell vágni, hogy kifollyon az genyedség: port is kell az fene-ötte sebekbe vetni, hogy megemésztessék az vad hús: a rosdát is fővennyel kell ledörgölni” (I, 390. o.).

Vitairataiban is, de főleg építő, összegező munkájában, az *Isteni Igazságra Vezérő Kalauzban* (első kiadása Pozsonyban, 1613), főcélja ez: „a hitnek útá-vesztettit üdvösséges ösvényekre akarjuk vezetni” (III, 5). A Kalauzba beledolgozta korábbi alkalmi vitairatait; tudatosan szerkesztette apologetikus-polemikus-dogmatikai összefoglalásnak. Később két újabb kiadásához újra meg újra alaposan átdolgozta. *Módszerét* így összegezi a III. könyv végén (III, 560–564. o.):

„Rövid tanúság, mint kell hasznosan beszélgetni a hit dolgairúl”.

1. „Istent segítségül híván, hogy nyelvünket az eltántorodtak oktatására vezérellye, azon kell lenni, hogy keresztényi szelídséggel, mértékletességgel és szeretettel szólva, szidalom, bosszúbeszéd és rágalmazás ne elegyedgyék a beszélgetésben. Mert jóllehet a hamis tanítóknak, kik eláltalkodott vakmerőségből tévelyegnek, keményen torkukba kell verni hamisságokat az sz. Pál hagyása-szerént, *Increpa illos dure* (Tit 1,13); de egyéb rendbélielkehez lágyan kell nyúlani...”

Mielőtt továbbmennénk, jegyezzük meg: Ma már természetesnek vesszük – hála az ökumenizmusnak –, hogy a Krisztus-hívők szeretettel folytatják a párbeszédet, de Pázmány korában más volt a légkör. A protestáns ellenfelek vádaskodásaira és gorombaságaira nemegyszer Pázmány is keményen visszavágott, de maga nem kezdeményezte a gorombáskodást. Bár a hitújítás korában is voltak Erasmusok és Lipsiusok, olyan humanisták, akik korukat megelőzve a vallási türelmet hirdették, akkor még a protestánsok és katolikusok nagy többsége távol állt a toleranciától. A Magyarival rokonszenvező mai történész, Makkai László (aki Erasmus-hatásokat is lát a sárvári prédikátornál), Pázmány ellenfeléről ezeket írja: „... ezek a szavak (amelyeket korábban idézett) nem vallási türelmet hirdetnek, mert az ebben a korban a közömbösséggel lett volna egyenlő ... Magyarai érvelésében mégis az a koránál előbbre járó gondolat tört utat, hogy a vallási vitákban mellőzni kell a külső

kényszert és a meggyőzésre kell törekedni.” (Magyar István, *Az országban való sok romlásoknak okairól*, Magyar Helikon, 1979, 197. o. Makkai László utószavából).

Pázmány tehát a meggyőzés útját választotta, Forgách erőszakos térítési módszerét ellenezte, a gyakorlati lehetőséget felismerve, a vallásszabadságot ajánlotta. De lelkiismerete szavának engedelmeskedve hirdette az egy igaz hitet és védte Krisztus igazi egyházát. (Lásd a *Kalauz* bevezetőjét).

De lássuk „módszerének” két másik fontos pontját:

2. „Két család mesterségek vagy az újtóknak. (...) Valamíg ennek a két mesterségnek eleit nem vészük és úttját nem gátoljuk, csak szó-vesztegetés, valamit beszélünk az elfajultakkal.” Az egyik: „nem fejtegetik ki igazán a közbe-vetések székit és velejét, hanem oly rút hamisságokat kennek és kérődnek reánk, mellyeknek csak hallásátul is mindgyárt elidegenedik az ember.” A másik: az újtók, amint a megszorogatott róka egyik lyukból a másikba szalad, egyik témáról a másikra ugrálnak, ha megszorítják őket. Arra kell tehát rávezetni őket, hogy a vitatott témánál maradjanak: míg azt végig nem tárgyalták, ne kezdjenek a másikba.

3. A „gyümölcsös” beszélgetéshez fontos még: Tertullianus tanácsát követve ne engedjük, hogy „fel s alá kedvek-szerént gázollyanak a szent Írásban az ellenkezők. Mert a szent Írást az emberi elmének nyughatatlansága te s tova facsarhattya és idegen magyarázatokkal úgy meghomályosíthattya, hogy tellyességgel végtelenné teszi a perlekedést”. És itt Pázmány főleg a *Kalauz* III, IV. és V. könyvét ajánlja. Mindjárt össze is foglalja a vita menetét: a kiindulópont a Szentírás és Tradíció kapcsolata (kánonképződés!). Minden „közbevetés gyökere” ugyanis – amint írásaiban lépten-nyomon hangoztatja – a Szentírás helyes értelmezése.

Csakugyan, a katolikus-protestáns vitákban a Tridentinumtól a II. Vaticanumig egyik központi kérdés volt: vajon a kinyilatkoztatás egyedüli, kizárólagos forrása a Szentírás? A *Sola Scriptura*-elv (tehát az élő egyházi hagyomány kizárása) tarthatatlan, hangoztatja Pázmány, hiszen a Szentírásból nem tudjuk megállapítani, hogy melyek a szent, sugalmazott könyvek. Továbbá, mivel „igaz bíró” kell a szentírás-értelmezéshez, szükség van a katolikus Anyaszentegyház tanítóhivatalára. Pázmány állandóan használja a Szentírást, de hozzáveszi az egyházatyák és a zsinatok értelmezéseit. Rámutat arra, hogy az újtók a saját szájuk íze szerint csúrik-csavarják a szövegeket, és nem veszik figyelembe a *teljes* Szentírást, a teljes kinyilatkoztatást.

Természetesen, Pázmány sorra veszi a reformátorok által támadott valamennyi hitigazságot: hit-megigazulás-jöcselekedetek szentségei (főleg Eucharisztia), Mária és a szentek tisztelete, pápaság stb. Mindig a gyökérproblémákból indul ki, és oda utal vissza, amikor kitér a részletkérdésekre, vádakra, hamis állításokra. Lényegében a trienti zsinat tanításait váltja aprópénzre, gyakran hivatkozik hittani döntéseire. Ez azt is jelenti, hogy – *Prédikációit* és részben a *Kalauzt* kivéve – nincs szándékában a teljes hitrendszer kifejtése: elsősorban a támadott igazságok védelmét tartja szem előtt.

Külön kellene szólnunk Pázmány térítő, közvetlen apostoli tevékenységéről. Itt csak néhány adat és megjegyzés erejéig térek ki e szempontokra. A hitvitázó és hittérítő Pázmánynak állandó gondja volt a katolikus főurak egyéni megtérítése, még akkor is, amikor – érseki kinevezése után – országos politikai ügyekkel foglalkozott. Szekfü Gyula azt írta, hogy „Pázmány térítéseinek számát és lefolyását nem ismerjük eléggé” (*Magyar Történet* IV, 118). Négy családot említ: Homonnay, Zrínyi, Thurzó, Pálffy. Az ő áttérítésükkel Pázmány nagy kiterjedésű területeken visszaállította a katolikus vallást, minthogy a „cujus regio, ejus religio” elve érvényesült. (Pázmány így értelmezte: „Akié a fundus, azé a capella”). Fraknói (*Pázmány Péter*, 73. o.) a hagyomány alapján harminc főnemesi családról beszél. Felsorol harminckét olyan családot, amelyek a XVI. század elején még protestánsok voltak, Pázmány halála előtt viszont már buzgó katolikusok. Mindenesetre, nem állíthatjuk azt, hogy

valamennyi főúr visszatérítése Pázmány befolyásának köszönhető, hiszen mellette más jezsuiták, más szerzetes- és világi papok is működtek. A kutatások alapján azt azonban állíthatjuk, hogy a rekatolizálásban Pázmánynak oroszlánrésze volt – közvetlenül vagy közvetve –, vagyis akár személyes térítései és írásai révén, akár az általa megszervezett papnevelés, a megalapított kollégiumok, az egyházszervezés és kormányzás által.

5. Az esztergomi érsek (1616–1637)

A „nemzetnevelő” Pázmányt bemutató Schütz Antal szerint az érsek Pázmány ült a magyar történelem szövőszékénél: 1616-tól haláláig az ő kezében futnak össze a magyar történelem szálai. Nádor és király, kamara és országgyűlés, törökök és erdélyi fejedelem, magyar püspökök és római bíborosok, egyházmegyes papság és szerzetesek, béketárgyalások és hadi mozgolódások, főurak lelki ügyei és polgárok-jobbágyok ügyes-bajos dolgai protestáns prédikátorok és katolikus hívek, szemináriumok és iskolák létesítése... – mindezt átfogja gondoskodása és apostoli buzgóssága. A hallatlan feladatot páratlan energiával győzi, jóllehet utolsó éveiben egyre többet panaszkodik gyengülő egészsége miatt.

Alig fogott hozzá az ország lelkipásztori újjászervezéséhez, 1619. augusztus 26-án kitört Bethlen Gábor felkelése. Ettől kezdve a nikolsburgi békekötésig (1621. december 31.) a protestánsokat támogató Bethlen hatalma és tekintélye egyre növekszik. Pázmány a magyar püspökökkel együtt Bécsbe menekül, és csaknem három évet tölt ott száműzetésben.

De itt az osztrák fővárosban sem tétlen. 1619 végén megír két vitairatot és közben már dolgozik a *Kalauz* 2. kiadásán. 1619. jan. 10-én kelt a *Pázmáneum* első alapítólevele. A bécsi papnevelő intézet számára már korábban megvásárolta az épületet. A Bethlen-féle felkelés miatt elhúzódott az ügy; a második alapítólevél 1623. szept. 20-i dátumú. A *Pázmáneum* megnyitására csak 1624. május 24-én került sor. Pázmány 1621. szeptember végétől 1622. jan. 10-ig Nikolsburgban tartózkodik. Ez a dátum szerepel azon a levelén, amelyben békejobbot nyújt Bethlen fejedelemnek, hálát ad Istennek, hogy a keresztény vérontásnak vége szakadt (Hanuy I, 270. o.). Bécsbe visszatérve készül a soproni országgyűlésre. Ennek tartama alatt (májusban) megbeszéléseket folytat a magyar püspökökkel, majd jún. 20-i keltezéssel emlékiratot küld a pápának (Hanuy I, 291–295. o.). Ez a helyzetjelentés megdöbbentő képet fest a magyarországi állapotokról. A bajok orvoslására Pázmány hat pontból álló javaslatot terjeszt elő: ebből négy a nevelés, illetve a *papnevelés* biztosítására, kettő pedig a *népmissziókra* vonatkozik. Évi kétezer aranyat kér a pápától a nagyszombati kollégiumnak és papnevelőnek. Pázmány meg van győződve arról, hogy az ifjúság nevelése és a papképzés révén gyorsan meg lehet változtatni a vallási helyzetet. Ezenkívül hithirdetőket kell küldeni a török hódoltság alatt élő magyarok közé, támogatni kell az eretnekségtől visszatérteket, magyarul tudó ferenceseket kellene küldeni a csíki székelyekhez.

„Ez a kettős törekvés – írja Sík Sándor – a papnevelés és a belső pasztoráció biztosítása, végighúzódik Pázmány egész főpapi működésén. Újra meg újra fölkeresi emlékirataival a pápát, a nunciust, a királyt, kéri, biztatja püspöktársait, elsősorban azonban maga tesz meg mindent, amire anyagi és erkölcsi eszközei képesítik. (...) Állhatatos és következetes magatartását siker koronázta. Nemcsak a maga egyházmegyéjét hozta rendbe és virágoztatta fel anyagilag a nehéz időkhez képest, hanem kedvező helyzetbe hozta az egész magyar egyházat...” (Sík Sándor: *Pázmány*, Budapest 1939, 176–177. o.)

A bécsi *Pázmáneum* legkedvesebb intézménye maradt. A régensnek írt levelei tanúskodnak arról, milyen nagy gondoskodással figyelte, segítette működését. 1624 pünkösdjétől 1636-ig nagy fejlődést figyelhetünk meg: a megnyitáskor 13, a bíboros halála előtti évben (1636-ban) már 62 volt a növendékek száma.

Pázmánynak része volt az egész ország számára Nagyszombatban létesített (1631) szeminárium létrehozásában is. Fiatalokat küldött rendszeresen a római Német-Magyar kollégiumba és a gráci egyetemre. Bíborosi kinevezése, 1629 óta évenként tartott egyházmegyei zsinatot. Az 1629-es nagyszombati zsinat irányelveket adott a papoknak pl. a liturgiára, az apostoli működésre és a lelki életre vonatkozóan.

Most pedig a *nemzetnevelő és politikus* Pázmányról kell néhány szót szólnunk. A világiak szellemi-lelki neveléséhez iskolák alapításával járult hozzá. A nagyszombati kollégium létrehozását maga készítette elő Rómában 1614–15 fordulóján. Ennek diáksága Pázmány érseksége alatt megkétszereződött: 1636-ban már ezer körül mozgott a diákok száma. Ezenkívül kollégiumot alapított Pozsonyban, Homonnán és Szatmáron. Az általa megtérített főurakat is arra buzdította, hogy segítsenek neki ebben az egyházi és kulturális munkában.

Pázmány kultúrpolitikájának koronája a *nagyszombati egyetem* megalapítása. 1635-ben hozta létre százezer forintos alapítvánnyal. Az alapítólevélben ezt a gesztust olyasminek minősíti, ami „ha nem is éppen a dolog nagyságához, de mindenesetre a lesújtott haza helyzetéhez illő.” Céljául pedig azt jelölte meg, „hogy ott a harcias nemzet lelke megszelídüljön és az egyház és az állam szolgálatára alkalmas emberek képeztesse”. II. Ferdinánd királyhoz 1635. szept. 27-én emlékiratot nyújt be, amelyben ezt a kettős célt hangoztatja: „a katolikus vallás terjesztése Magyarországon és Magyarország kultúrája”. Jelzi azt is, hogy a bölcsészeti és hittudományi karon túl két „világi” karnak, a joginak és az orvosinak a felállítása is szeme előtt lebeg távlati tervként. Az érsek a gráci egyetem mintájára akarta létrehozni az egyetemet (egyelőre csonka felépítésű, de teljes jogú), és a jezsuita rendre bízta, amelynek tagjai külföldön szereztek kiképzést (a tanárok jórészt magyar származásúak voltak). 1635. nov. 13-án a filozófiai kar kezdte meg működését, három év múlva pedig a hittudományi kar is elindulhatott.

A *politikus* Pázmányról sokat írtak, gyakran a legellentétebb nézetek ütköztek értékelésében – a „legnagyobb magyar” minősítéstől a hazaárulás vádjáig. Ezeket nem részletezzük. Öröndetes tény, hogy napjainkban Magyarországon újraértékelik és árnyaltabban, tárgyilagosabban mutatják be Pázmány politikai magatartását. Pázmány születésének 400. évfordulóján Rónay György rövid megemlékezésében már ennek a kiegyensúlyozottabb véleménynek adott hangot, hivatkozva újabb kutatásokra: „Ma már világosan látjuk, hogy egyrészt azokban a forró és forrongó időkben korántsem volt olyan könnyű eldönteni az »igazságot« (vagyis, hogy mi igazában az ország és a nemzet érdeke), mint utólag ítélni; hogy másrészt Pázmányt, aki valóban népe javát akarta, semmiképp sem lehet egy kalap alá venni a Habsburg-érdekek későbbi kiszolgálóival; s hogy harmadszorban az ő »politikája« is, mint minden igazán nagy politikusé, »fejlődött«: azaz számolt tapasztalataival és a változó körülményekkel, s végül is német és török közt olyasféle – borotvaélen álló – egyensúlyállapot kialakítását javallotta, amelyben sem a német »nem pökhét a galléruk alá, sem a török nem gázolhat le«...” (Rónay György, *Kutatás közben*, 1974, 51–52. o.).

Rónay is, miként sokan mások (Prohászka, Hóman, Kolozsvári Grandpierre), arra a híres jellemzésre utal, amelyet Kemény János Önéletírásában olvashatunk Pázmányról. (Lásd: *Bethlen Gábor emlékezete*, Magyar Helikon, 1980, 232. o.). Kemény a három nagy magyart, Bethlen Gábort, Pázmány Pétert és Esterházy Miklóst jellemzi. Számos tény és dokumentum igazolja Kemény meglátását: Pázmány, a realpolitikus a független Erdély híve, legalábbis I. Rákóczi György fejedelmességétől kezdve. Kétségtelen, hogy Pázmány a Habsburg-háztól várta a katolikus megújulás támogatását, de – ahogy Sík Sándor hangsúlyozta – „a királyi politikának éppen nem volt kritika nélküli eszköze. Akármilyen odaadással szolgálta fejedelmét, hűségének két szigorú ellenőrzője volt: lelkiismerete és magyar törvénytudata. (...) Így elsősorban neki köszönhető, hogy II. Ferdinánd trónralépése nem a fejedelmi abszolutizmus, hanem a rendi szabadságok növekedése irányában jelentett haladást” (Sík, *i.*

m., 205–206. o.). A legújabb magyar kutatásokat és Pázmány levelezését összefoglalva Hargittay Emil így következtet: a reálpolitikus Pázmánynál „csak Zrínyi folytatott függetlenebb politikát ebben a korszakban.” (*Régi Magyar Levelestár, I. kötet, 1981. 438–440. o.*).

6. Epilógus: a nyelvművész

Pázmány irodalmi jelentősége, nyelvművészete minden vitán felül áll. Sík Sándor, aki oly mélyrehatóan elemezte többször idézett könyve IX. fejezetében Pázmány nyelvművészetét, megállapította: „Az irodalomtörténet és a magyar alkotószellem fejlődése szempontjából Pázmány legnagyobb, legmaradandóbb és legtermékenyebb alkotása: stílusa, nyelvalkító és teremtő művészete” (333. o.). Ebben egyetért Horváth Sándortól Klaniczay Tiborig, Kosztolányitól Kolozsvári Grandpierre Emilig mindaz, aki Pázmánytól tanult ízes magyar nyelvet, vagy nyelvalkotását alaposabban tanulmányozta. Talán legelőbb *a Prédikációk* nyelve. (Lásd Bitskey István, *Humanista erudíció és barokk világkép. Pázmány Péter prédikációi*, Bp., 1979, 133kk. és Kolozsvári Grandpierre Emil, „Pázmány”, *Irodalomtörténet*, 1971–1, 65kk).

Időhiány miatt befejezésül csak Kosztolányit idézem: „Maga vallja, hogy »felmelegített tintával« ír. Tollán forró tinta csordogál, kalamárisában pedig tűz van, égi szikra, de a poklok kénköves lángja is. Füstölgő állapotban kotorja ki szavait, melyeken még érzik egy barbár élet nyersesége, s minden tő és gyök messze-messze időről regél. Ő a magyar próza atyja és törvényhozója, öntudatos stílművész, aki már a 17. század elején becsüli a művészi gondot, inti a prédikátort, nehogy rögtönözzenek. Mindig leírja szentbeszédeit, gyalulgatja mondatait. Elődje nincs, senki (...) Pázmány Péter az első, aki egy ember lüktető gondolatait ágyazza a magyar prózába. (...) A reneszánsz fölszabadult egyéniségét érezzük, aki nem szégyenli különvalóságát. Azon a nyelven, amelyen csak enni és inni lehetett, kérni és meghányi-vetni a családi élet történeteit, a földművelés kezdetleges műveleteit, egyszerre leheletnyi gondolatárnyalatokat bőví elő, váratlanul hangot ad a harag, szeszély, önkívület és részvét minden rezzenésének. Nincs többé lehetetlen ezen a nyelven. Még csak néhány húrja van, de azért úgy játszik rajta, mint hangszeren. Csodát művel.”

(Előadás 1983 októberében Luganóban a SMIKK konferenciáján. Közölve: Szabó Ferenc: *Napfogyatkozás*, Róma 191, 87–105. o.)

Faludi Ferenc

(1704. Németújvár – 1779. Rohonc)

Faludi Ferenc jezsuita író és költő jelentőségét a magyar irodalomtörténetben több szakember, költő és író kiemelte. Németh László például kijelentette: „Ha az írókat nem műveik nagyságával mérnék, hanem azzal, hogy a nyelvben mit vittek végbe: Faludi Ferencnél aligha volna két-három nagyobb írónk.” Idézhetnénk Weöres Sándor költőt, de most a híres irodalomtörténész, Horváth Jánost idézem: „Pázmányt Faludi vallja mesterének, tőle tanul, prózáját az ő szellemében igyekszik továbbfejleszteni, s így legközvetlenebb kapoccsá válik a régi és az új között. Magyarságát Pázmány ihleti, de az övé már szándékolt, mondhatni rátartó, pedáns magyarság, minek velős tömörség s színes érzékelhető képekben dúskálkodó választékosabb népiesség meg gondosan egyensúlyozott hangidom adnak művészi értéket: ízes, szentenciózus jellemet. (...) Faludi komoly, tömör veretű nyelvében, e sűrített Pázmány-zamatban, mely éppen koncentráltasága folytán oly egyénies stíl-esszencia, hogy felhígítása s jelleme eltörlése nélkül köznapibb, folyóbb modorba átvinni nem lehet. Hatásában szinte nagyobb része van kifejezése módjának, mint közleményének.”

Példásan kiegyensúlyozott Rónay György tanulmánya Faludi keresztény humanizmusáról: „Rokokó világképében – akárcsak Mikesnél – jól megfér egymással az Istenben való töretlen hit és az Isten által teremtet világ földi szépségében való gyönyörködés.”

Hogy miért vettem fel Faludi Ferencet a „felvidéki” írók, költők közé, azt mindjárt megértjük, ha mozgalmas életét vázoljuk: hosszú éveket töltött Nagyszombatban és Pozsonyban.

Élete. „A bolygó jezsuita”

Faludi Ferenc életét tanulmányozva legelőször is „mozgékonyasága” – sokszoros hely- és foglalkozásváltoztatása – ötlük szemünkbe. Tanulmányai, jezsuita kiképzése, majd a legkülönbözőbb dispoziói – rendi beosztásai – különféle városokban valóban „kozmetopolitává” és bizonyos szempontból „polihisztorrá” tették. Szent Ignác meghagyása szerint a jezsuitának „a világ bármely táján” (*in quavis mundi plaga*) Isten dicsőségét és a lelkek javát kell szolgálnia, bárhol, ahova az engedelmesség küldi. A rendtagokat elsősorban a *Lelkigyakorlatok* szelleme készíti fel erre a készségre, Isten akaratának keresésére és teljesítésére.

Még felsorolni is hosszú különféle beosztásait. 1704. március 25-én született Németújváron. Az elemit a körmenői plébániai iskolában, a középiskola alsó osztályait

Kőszegen, a retorikát Sopronban végezte. Bécsben lépett a jezsuita rendbe (1720). A két éves noviciátus után Grácban végezte a hároméves filozófiát, azon az egyetemen, ahol a századforduló körül Pázmány Péter is tanított. Négy évig Pozsonyban és Pécsen magiszterkedett, majd elvégezte a négy éves teológiai kurzust (1730–1734); 1733-ban szentelték pappá.

1734 őszén a budai vízivárosi Szent Anna-templomban működik. (Itt írja ma is énekelt „Szüzek, ifjak... = Keresztények sírjátok” k. versét.) Ezután kétévenkénti változtatással: A bécsi egyetemen erkölctant tanít, Grácban filozófiaprofesszor, Linzben matematikát oktat. 1740 végén Rómába küldik: 1741. jan. 10-től a Szent Péter-bazilika gyóntatója egészen 1745. október végéig, amikor is betegsége miatt hazaküldik. 1745/46: a nagyszombati egyetemen szentírás-tanár és a filozófiai kar dékánja, majd a bécsi Theresianumon a római és német jogtörténet tanára; 1747-től három évig a nagyszombati egyetemi nyomda vezetője (kiadja könyveit); majd három évig a kőszegi kollégium rektora, gimnáziumi igazgató; 1753-tól négy évig a pozsonyi rendház könyvtárosa; 1757 őszén a pécsi kollégium gondnoka és templomigazgató 1759-től négy évig a nagyszombati gimnázium igazgatója és könyvtárosa; 1764-ben ugyanott állami cenzor lett, 1766-ban a pozsonyi kollégium könyvtárosa, 1771-től ugyanott gimnáziumi igazgató. (A Halotti beszédet az ő olvasatával közölte Sajnovics.) 1773-ban a pápa feloszlatja a jezsuita rendet. Faludi a rohonci szegényház papja és igazgatója egészen 1779. dec. 18-án bekövetkezett haláláig.

Szauder József szerint Faludi belső válságának kiéleződését a jezsuita rend 1773-as feloszlatása idézhette elő. De már az 1770-es években – az eklogákban – is érezhető a válság; a pápai intézkedés folytán azután összeomlott életformája, a létbizonytalanság és a kiszolgáltatottság elhatalmasodott lelkén. Szauder tehát úgy véli, hogy már az *Udvari ember* keletkezésének idején (1771) tetten érhető az író és a moralista értékrendjének megingása. Az „udvari ember” világából kiábrándult jezsuita a természetes, naiv életforma felé fordul, „arkadikus pásztori játékok” ábrándjába ringtatja magát. Vörös Imre, aki korábban Szaudert idézte, szintén megjegyzi, hogy az eklogák az *Udvari ember* ellenpólusát jelentik. Faludinál a két pólus, a „barokkban gyökerező moralizáló irodalom” és „az érdeklődésével már a népelet felé forduló rokokó pásztorköltészet egymásnak ellentmondó, de éppen ennek az ellentmondásnak révén, dialektikusan összetartozik.” Ezt már a kortársak is megérezték. Révai Miklós már megállapította, hogy e versek szereplői „magyar igazi pásztorok”.

Hogy élete végén az öregedő, rendje feloszlatása miatt is szenvedő „néhai jezsuita” a rohonci szegényházban mélyen átérzi az élet mulandóságát és az őszösvetségi bölcs „vanitatum vanitas”-élményét (minden hiábavalóság), illetve az egyetlen szükséges evangéliumi fagyelméztetését hangoztatja a *Szent ember*ben, ez nagyon is érthető.

Minden ezt kiáltja, nints itt állandóság.
Hirtelen elmúlik minden hatalmasság.
Világot illeti az állhatatlanság.
Egekben lakozik a kívánt boldogság.

Oda tehát, Bátsi! oda emelkedjünk.
Onnan Páris' Róma' füstére nézhetünk...

(A mulandóságról)

Pozsony és Nagyszombat. Nyomdász, könyvtáros, könyvvizsgáló

A jezsuita középiskolai és egyetemi tanár, római gyóntató, apostol és író a legtöbb időt a „Felvidéken” töltötte: Nagyszombatban és Pozsonyban. Nagyszombatban mint tanár,

nyomdász, könyvtáros és állami cenzor több, mint másfél évtizedet töltött, Pozsonyban pedig összesen közel egy évtizedet.

Amikor a nagyszombati jezsuita nyomda vezetője volt (1747–1750) kiadta a korábban Rómában az angol jezsuita, William Darrel magyarra fordított könyveit: *Nemes ember*, *Nemes asszony*; Pozsonyban pedig a *Nemes urfi*-t és Gracián spanyol jezsuita *Oraculo manualját*, *Bölds és figyelmetes udvari ember* címmel (300 tömör életszabály, maximák gyűjteménye), élete végén pedig a *Szent embert*, amelybe élete során összegyűjtött lelki-aszketikus tanácsait sűrítette, sokat átvéve az ignáci lelkiségből és Kempis Tamástól (Krisztus követése).

Irodalmi szempontból – *versein kívül* – a legjelentősebb a *Téli éjszakák* c. keretes elbeszélés-gyűjtemény, amely egy spanyol eredeti átdolgozásával készült.

De térjünk vissza Nagyszombatba, ahol Faludi 1764–66 között állami cenzor volt. Szörényi László figyelemre méltó tanulmányt tett közzé a könyvvizsgálóról (*Magyar könyvszemle*, 1979/1). Ezt ismertetem a következőkben. A Helytartótanács Vallásügyi Bizottsága foglalkozott az országba behozott könyvek vizsgálatával, ti. hogy ezek az idegen nyelvű könyvek mennyiben nem károsak a hitre, erkölcsre és az ország politikai helyzetére. A Bizottság úgy határozott, hogy a jezsuita tartományfőnöktől olaszul és franciául tudó jezsuitát kér revizornak. Így lett az olaszul tudó Faludi Ferenc (58 éves korában) cenzor-revizor. Szörényi László elemzi Faludi (és Müsszer Kristóf) revizori jelentéseit. Az összesen nyolc jelentés közül hét Faludi munkája. A megvizsgált könyvek megítélésében erősen meg volt kötve a keze, hiszen a 111 tételből hármat a római index, huszonkettőt korábbi királyi döntés, tizenhármát bécsi index, egyet mind bécsi, mind pozsonyi elítélés alapján kárhoztatott. Filozófiai, teológiai és irodalmi művek, történeti és orvosi munkák szerepeltek. A könyvcenzúra elsősorban a protestáns egyházak ellenőrzését és a katolikus vallást sértő, vagy pietista irányú munkák visszaszorítását célozta, tehát ellenreformációs fegyver volt az állam és a katolikus egyház kezében. A nemesi körökben terjedő felvilágosodás eszméinek behatolását is igyekeztek megakadályozni. Szörényi László megállapítja, hogy Faludi széles látókörű, toleráns szellemiségére vetnek fényt cenzori jelentései, főleg szépirodalmi művekkel kapcsolatban. (Pl. Madame Lafayette *Princesse de Clèves*, szerelmi lélekrajz.) Természetesen Faludi elveti a római egyházra, a szentségekre, a pápára papokra szórt mocskos rágalmakat, ill. az ilyen szellemű műveket. A jezsuita könyvvizsgálónak a cenzori működés lehetőséget adott arra, hogy kamatoztassa széles körű műveltségét, illetve hogy tájékozódjék otthon, Nagyszombatban a kortárs olasz, francia, német filozófiai, teológiai és egyéb művekben.

Faludi bölcsessége

Faludi eredeti művének tekinthető az élete végén elkészült, de nyilván egész élete lelkiségét és bölcsességét összefoglaló *Szent ember* (1773). Szörényi László Faludi az 1978-ban kiadott Faludi-válogatása, a *Téli éjszakák* (Magvető, „Magyar tallózó”) utószavában megjegyzi: „A *Szent ember* kimaradt e sorból, mert eredetijét nem ismerjük, s lehet, hogy Faludi saját munkája.” Egyébként a nemességnek szánt moralizáló írások sem egyszerű fordítások, hanem sokszor átdolgozások, egyháziassá alakított tanítások; a sztoikus befolyás (amely Pázmánynál, sőt az egyházatyáknál is megtalálható) idővel egyre kevesebb lesz, a *Szent emberben* pedig a Szentírás, az ignáci lelkiség és a hagyományos keresztény lelkiség kifejezettebben érvényesül. (Vö. Szabó F.: „Faludi lelkisége – sztoikus?”, in *Távlatok* 1994/2, 242kk.)

A jezsuita Faludi Ferencnél természetes az ignáci lelkiség, elsősorban a *Lelkigyakorlatok* befolyása. Itt persze nem egy könyv idézéséről van szó, hanem a lelkigyakorlatokat évente elvégző jezsuita alapbeállítottságáról, bizonyos jezsuita lelkiségi alapelvekről. Ilyen a

fundamentum: Isten mindent az emberért teremtett, hogy e teremtmény őt szolgálja, és így lelkét üdvözítse. A teremtett dolgokkal szembeni indifferenciára kell törekedni, ami nem jelenti a pogány *ataraxiát*, hanem felszabadultságot, hogy Isten akaratát készségesen követhessük. Ehhez pedig szükséges a hármas kívánság megtagadása; mondjuk – úszás az ár ellen, „a hármas tűzfolyam”-ban, Pascal kifejezésével.

Ez a híres Ignáci „*agere contra*”: hogy eljussunk az „indifferenciára”, tehát a szabadságra és hogy követhessük Isten akaratát, illetve Krisztus hívását, *küzdenünk kell a rendetlen vonzalmak ellen*, éspedig a bűnök gyökeréig, a hármas kívánságig kell lehatolnunk. Faludi 1Jn 2,16-ra hivatkozva írja: „Szent János azt adja előnkbe, hogy ez a' három vesztí a Világot: a' szemnek kívánsága. a' testnek kívánsága, és az életnek kevélysége. Ezekre hiteget, kiszt (készítet) az ördög, ezekkel telik a' Pokol. Meg-kivánnya azért szemünk a' kápát, testünk a' meg-törést, és sanyargatást. A' mi kevélységünket illeti; jusson eszünkbe: hogy avval senki sem job' se nagyob' hogy tsak maga elvéltében job, nagyob'. Tudja a' szemes Világ kinek kinek mértékét. Ezek mellett, egy általában le-kell-tenünk a' kevélységét itt alatt, ha OTT-fenn ditsőségbe akarunk öltözni.”

Pascal is 1Jn 2,16–17-re hivatkozva írja: „Mert mindaz, ami a világban van, a test kívánsága, a szemek kívánsága és az élet kevélysége: *libido sentiendi, libido sciendi, libido dominandi!* Szerencsétlen ez az átkozott föld, ahelyett hogy ösztönözné, lángba borítja e három tűzfolyam! Boldogok, akiket árjuk nem nyel el, nem sodor magával, hanem rendületlenül, szilárdan meg tudnak benne maradni; nem állva, hanem alacsony és biztos helyen ülve, (...) hogy egyenesen és szilárdan odaállhassanak a szent Jeruzsálem csarnokaiba... Babilon vizei tovaszaladnak, és magukkal sodornak bennünket. Ó, szent Sion, ahol minden állandó, és ahol semmi sem enyész el!”

A pascali idézet átvezet bennünket Szent Ignác *Krisztus királyról* szóló elmélkedéséhez. Két „város”, tábor áll egymással szemben, ahogy már Ágoston is írta; Krisztus az alázatos fővezér, Jeruzsálem vidékén, „alacsony helyen”, szegénységre és alázatra szólítja fel követőit. „Babilon vidékén” pedig Lucifer, a gonosz vezér, aki a gazdaság, a hiú tisztelet és a kevélység vágyával kísérti csatlósait. „Mindenen Istennek kell uralkodnia – folytatja Pascal a hármas kívánságról elmélkedve –, és mindennek öhozá kell viszonyulnia. A test dolgaiban kizárólag a kívánság uralkodik; a szellemiekben tisztán a kíváncsiság; a bölcsességben igazában a kevélység...” A filozófusok (sztoikusok) nem követik a helyes utat; megmutatják ugyan, de nem vezetnek el az igazsághoz és az élethez. „Ez az út Isten akaratának követése; erre egyedül Jézus Krisztus vezet el; *Via, veritas*.” Kempis és Ignác sem tanít mást. A keresztény spirituális hagyomány tehát folyamatos, egybehangzó.

A jezsuita Faludi Ferenc ebben a spiritualisban nevelkedett, miként angol, vagy spanyol rendtársai, akiknek erkölcsi műveit magyarra átültette. A sztoikus és a patrisztikus, illetve bibliai bölcsességeket magába szívta, és a *Szent ember* „gondolataiban” – saját tapasztalatán és szellemén átszűrve – jegyezte le.

Ha Pascalnál olyan „gondolatokat” találunk, mint Faludinál, nem kell okvetlenül janzenista befolyásra (még kevésbé közvetlen pascali hatásra) gondolnunk. Hangsúlyozom, hogy a közös *keresztény lelkiismereti örökségről* van szó! Végeredményben Ágoston és az Atyák vagy Szent Bernát, akinek olyan nagy volt a befolyása – Ágostonon kívül – Pázmányra is éppúgy, mint később Blondelre, mind-mind visszahajolnak a Szentíráshoz, az Evangéliumhoz, vagy az ószövetségi bölcsességirodalomhoz. Faludi *Szent emberében* állandóan visszatér a „vanitatum-vanitas” gondolata-hangulata, az idő múlása, az Isten fényében és a halál árnyékában viszonylagossá váló földi lét, a „végesség szomorúsága”. Az öregedő Faludi, akinek mindjárt könyve megjelenése után át kellett szenvednie minden jezsuita megpróbáltatását: a rend 1773-as feloszlatását és a szétszórótatást, a bibliai és evangéliumi (nem sztoikus!) bölcsességgel tekintett vissza életére és várta a közelítő telet.

Rohonci magányában elmélkedhetett arról, hogy „füstbe ment” Párizs és Róma tüze-fénye, az ifjúkor sok szép élménye.

Megjegyzés:

Már elkészült füzetünk szövege, amikor (2005. június 1.) a pozsonyi Kalligram kiadónál megjelent Sárközy Péter egyetemi tanár Faludi Ferenc című műve. A könyv első kötete a „Magyarok emlékezete” című sorozatnak, amelyet Margócsy István és Szörényi László szerkeszt. A Faludi Ferencről írt pályakép az irodalom iránt fogékony nagyközönségnek, különösen is a szlovákiai magyaroknak mutatja be a jezsuita költőt és író, „hangsúlyozva, hogy erkölcsstani művei, elbeszélései, dráma- és költészete egyaránt az újdonságot, a modern európaiságot jelentette a XVIII. század közepén, a magyar felvilágosodás hajnalán.”

Prohászka Ottokár

(1858. Nyitra – 1927. Budapest)

Amikor 1927. április 2-án elhunyt, egy ország gyászolta nagy apostolát. Sok-sok megemlékezés látott akkor a napvilágot a sajtóban. Nem biztos, hogy minden cikkíró meglátta Prohászka igazi nagyságát. Sík Sándor 1935-ben személyi varázsát is kiemelte: „Akik egyszer látták, azok számára nem múlik el többé: ereikben, szellemi vérkeringésükben, életlendületükben él tovább...” Ravasz László református püspök ezt írta róla 1931-ben: „(Prohászka) bizonyágtételétől mindenki megtermékenyedik, aki a kereszténységgel kapcsolatban áll... Egyházára nézve küldetése fölér egy megnyert háborúval, de nyereségajándékaival gazdagabbá lesznek ellenfelei is.” Gárdonyi Géza pedig, aki nehezen lábolt ki antiklerikalizmusából, így köszöntötte (1912-ben) Prohászkat: „Köszöntöm a napbaöltözött embert, kit Isten homlokon jelölt a kiválasztottság jelével...”

A kommunista fiatalok 1947-ben ledöntötték Prohászka szobrát a Károlyi-kertben. Művei a tiltott könyvek közé tartoztak; a kommunista időszakban hallgattak róla vagy eltorzították alakját, tanítását. Először a *Vigilia* 1974. karácsonyi különszámában tettünk kísérletet ébresztésére. De igazában Vass Péter és Belon Gellért kutatása, egy többkötetes Prohászka-válogatás is archívumi anyag maradt, mígnem az 1989-es fordulat után Koncz Lajos egy kisebb válogatást készített „Modern katolicizmus” címmel. Tíz éve Takács Nándor püspök vetetésével létrehoztuk az „Ottokár Püspök Alapítványt”, továbbá egy kutatócsoport igyekszik feldolgozni Prohászka szellemi hagyatékát. Három gyűjtőkötetben máris közzétettük az első tanulmányokat, amelyek megvilágítják Prohászka viszonyát a modernizmushoz, politikai szereplését, szociális tanítását, levelezését nőkkel stb. Megjelentettük Prohászka *Naplójegyzeteinek* teljes kiadását három kötetben.

1. Élete

Prohászka Ottokár Nyitrán született 1858. október 10-én. Apja, Domonkos mint 40 éves nyugalmazott (cseh származású) osztrák katonatiszt Pozsonyban, egy bál alkalmával

ismerkedett meg a 18 éves szép Filberger Annával, egy nyitrai pékmester leányával, aki svájci eredetű polgárlány volt. Ottokár anyanyelve tehát német volt. Losoncon, Nyitrán és Kalocsán tanulta meg a magyar nyelvet. Kalocsán, a jezsuita gimnáziumban már magyar verseket is írt. Kalocsáról az esztergomi küsszemináriumba került. Kitűnő érettségije után 1875 nyarán Simor János hercegprímás Rómába küldte a tehetséges kispapot. Hét évig a római Német–Magyar Kollégium növendéke volt: a jezsuiták vezetése alatt, a Római Kollégium (a mai Gergely-egyetem őse) tanáraival végezte el a filozófiai és teológiai tanulmányokat. Az Örök Város életre szóló élményekkel gazdagította a magyar papot, aki mint filozófiai és teológiai doktor tért haza 1882 nyarán. Esztergomban küsszemináriumi tanár, majd szemináriumi spirituális és tanár több, mint két évtizeden át újjászervezte a papnevelést, kibontakoztatta a sajtóapostolkodást, új módszerrel művelte az apologetikát a *Magyar Sionban* (Pethő Rudolf álnévvel) közzétett cikkeivel, majd sorra megjelenő könyveivel.

Esztergomból figyeli az új európai eszmeáramlatokat, cikkeivel és könyvismertetéseivel tájékoztatja az elmaradt papságot és az értelmiségieket. Nagy érdeklődéssel tanulmányozza a természettudományokat, a geológia és a fizika új vívmányait, megvitatja a darwinizmust és a fejlődélméletet. A képromboló Nietzsche bírálja ugyan, de tanul is tőle, amikor a racionalizmus ellen küzd. A század elején megismerkedik Bergson filozófiájával, amely – mint annyi korabeli szellemre – rá is felszabadító hatással van: a XIX. századi materializmust és pozitívizmust megtöri, és helyet készít a szellemnek és a szabadságnak.

1905-ben székesfehérvári püspökké nevezik ki. (Az évforduló alkalmával 2005. dec. 10-én Prohászka-centenárium nyílik Székesfehérváron.) A püspök XIII. Leó szociális eszméit hirdeti és, igyekszik azokat megvalósítani a gyakorlatban is szociális műveivel: sugalmazására hozza létre Farkas Edith a Szociális Missziótársulatot; árvaházat létesít, majd saját püspöki birtokain bevezeti az örökbérlet-rendszert. Az akkori feudális magyar főpapságot már a század végén figyelmezteti, hogy ha nem tesznek semmit a reformok érdekében, jön a vörös forradalom. Jóslata beteljesedik!

Valóban, ahogy fehérvári sírfelirata jelzi, „Magyarország apostola és tanítója” lett: írásaival, konferenciabeszédeivel, lelkigyakorlataival az egész országra kiterjedt tevékenysége. Az 1919-es vörös terror barbársága mélyen felkavarta. De a politikai-társadalmi földrengés idején is arra reflektál, hogy mire figyelmeztetik az egyházat az események. Egyik 1919-es naplójegyzetében megismétli azt, amit már 1907-es *Modern katolicizmus* című kis füzetében bővebben kifejtett a modernség kihívásaira válaszolva, és amely 1911-ben római indexre került akadémiai székfoglalójával együtt (*Az intellektualizmus túlhajtásai*). Fél évszázaddal megelőzte a II. vatikáni zsinatot az egyház mivoltára, az elodázhatatlan reformokra, a világiak szerepére stb. vonatkozóan.

2. A II. vatikáni zsinat előfutára

a) *Modern apologéta*

Amikor 1882-ben – hét évig tartó filozófiai és teológiai tanulmányok után – hazatért Rómából, valóságos „parlagot” talált itthon: a szellemi élet, az egyházi helyzet az Ady által is hangoztatott „ugarhoz” hasonlított. Prohászka két évtizedig az esztergomi szemináriumban a tanítással és papneveléssel új szellemiséget valósított meg az ifjú papi nemzedékben. (A kispapoknak adott punktáiból születtek az *Elmélkedések az Evangéliumról* kötetek.) Közben megkezdte hitvédő működését: a *Magyar Sion* és más folyóiratok lapjain sorra jelentek meg tanulmányai, recenziói, amelyek az európai szellemi áramlatok ismeretéről, a fiatal pap meglepő nyitottságáról tanúskodnak.

A *Diadalmas világnézet* és a *Föld és ég* köteteiben összegyűjtött tanulmányokból láthatjuk, hogy Prohászka a hit vidám merészségével nézett szembe a modern gondolkodás és természettudomány új eredményeinek kihívásaival: mindent megrostált, és ami jó és igaz volt az ellenfeleknél, azt elfogadta. Országszerte tartott konferenciáival, lelkigyakorlataival új reneszánsz bontakozott ki a történelmi Magyarországon.

Mintegy a saját portréját vázolta fel Zubriczky Aladár: *Régi és új a hitvédelemben* című (1906-ban megjelent) könyvéhez írt előszavában: „Jó apologéta – írja – csak az lesz, ki a jelenben él, kinek érzéke van a szellemi világ időjárása és időváltozása iránt, ki kortársaival érezni tud, mert ismeri őket, s viszont ismeri őket, mert érezni tud velük; ki ezeknek a szenvedő, hitszomjas vagy hitiszonyos embereknek a lelkébe lát, s kinek gondolkozása s érzéke tükrözteti a szellemi áramok irányát s fordulatait.” (ÖM 5,277) A *Diadalmas világnézet* első sorai: „Lehet-e a keresztény világnézetet beleállítani a mai kultúrvilágba? Ez az én problémám. (...) Én beszélni akarok a modern emberrel.”

Nem akarta elítélni minden további nélkül az új eszméket, megakasztani a tudományos haladást, hisz „azt megakasztani nem lehet sem tilalommal, sem elzárkózással, sem ignorálással. Nemcsak hogy nem lehet, de a hívő világnézetnek bele kell állnia e korszellembe...” (ÖM 5,1 és 4).

A geológia és a teológia érintkezési pontjairól eszmélődve, a *Föld és ég*ben összegyűjtött tanulmányokban is hidat akart verni a hit és a természettudomány között; elhagyva a Szentírás betű szerinti értelmezését, és a konkordizmust (ami miatt modernizmussal gyanúsították), azt hirdette, amit Szent Ágoston és majd a II. vatikáni zsinat (*Dei verbum*) vagy II. János Pál, aki a Galilei-kérdés tisztázása után Baroniust idézte. „A szentírás – írja Prohászka – nem a tudománynak, hanem a közfelfogásnak s a közvetlen benyomásoknak nyelvén szól, s nem természettudományos fölvilágosítást akar adni, hanem az emberek fölfogásához mért előadással akarja megismertetni a világnak Istenhez való viszonyát...” A pápa által idézett Baronius írja: „(Az írásban) a Szentlélek nem azt tanítja nekünk, hogy hogyan forog az ég, hanem hogy hogyan jutunk az égbe”, vagyis üdvösségünkre vonatkozó igazságokat ad elénk.

b) „Modern katolicizmus”

A modernség felé való merész nyitottság tükröződik a *Modern katolicizmus* (MK) lapjain. A kereszténységtől elidegenedett kultúra felé akar hidat verni. „A lelki élet megfagy, ha elfordul az Isten szellemének napsugarától. Krisztus világosságára van szüksége az ész prométheuszi tüzet élesztő, Krisztus karjára van szüksége a boldogságot megteremteni vágyó kultúrának. Értsük meg tehát a helyzetet s állítsuk bele a kereszténységet a kultúrvilágba, megfelelő belátást teremtve a régi igazságokba s érvényesítve azokat a modern érzésben. Kössük össze a természetet a természetfölötti világgal, a szabadságot a tekintéllyel, a földi célokat az örök céllal. Ne rögzítsük az örvényeket, hanem építsünk rajtuk hidakat. Ne hegyezzük ki az ellentéteket az egyház és a kultúra között, s ne azonosítsuk a kultúra művét a hitetlenséggel, hanem tartsuk feléje, s segítsünk a profán kultúrában ki nem elégített lelkeken igaz, mély pünkösdi hitünk őseréjével s melegével.” (MK 135–136. o.)

Íme a kis könyv és Prohászka hitvédelmi működésének programja. Ha újraolvassuk az 1907-es *Modern katolicizmust* (amely a modernizmust elítélő *Pascendi* kezdetű enciklika évében jelent meg), meglepődve látjuk, hogy a fehérvári püspök fél évszázaddal megelőzte a II. vatikáni zsinatot, és még ma is időszerűek eszmélődései a keresztény tanításra és az egyházi reformokra vonatkozóan. Helyszűke miatt itt csak felsorolásra szorítkozhatom.

A kultúra sajátos értékeiről szóló IV fejezetben elfogadja az evolúció eszméjét, és – miként a jezsuita paleontológus és gondolkodó, Teilhard de Chardin – a hit merészségével néz szembe a tudomány új vívmányaival (MK 144 skk). Ugyanaz a nyitottság jelentkezik itt,

mint a *Föld és ég* bevezetőjében. A VI. fejezetben – a tudományos kérdésekről írva – ismét csak kitér a Szentírás értelmezésére, hangoztatva, hogy el kell fogadni mindazt, ami jót találunk a protestáns (történeti kritikát alkalmazó) bibliamagyarázatban (MK 149. o.). Prohászka emiatt is a modernizmus gyanújába került, és nehézségei voltak a nő teremtésére vonatkozó (nem betű szerinti) értelmezésével. A római Bibliai Bizottság 1909-es döntése a Genézis három első fejezetét „történeti”-nek tartotta, és betű szerinti értelmezést kívánt. (Lásd Schütz Antal jegyzetét a *Föld és ég* végén: ÖM 4,257). A *Munka és vallás* című V. fejezet a *Gaudium et spes* kezdetű zsinati konstitúció szemléletét előlegezi, valamint az egyház szociális tanítását tükrözi. Ismeretes, hogy Prohászka XIII. Leó pápa *Rerum novarum* kezdetű szociális körlevele szellemében apostolkodott itthon, már a XIX. század végén. A szociális igazságosságért szállt síkra az akkori feudális Magyarországon, és felhívta a figyelmet a marxizmus, illetve a szociáldemokrácia terjedésének veszélyeire. Egyes feudális főpapok (például Samassa József egri érsek) „vörösnek” tartották a forradalmár püspököt, és hozzájárultak indexre tételéhez. Az első világháború alatt Prohászka saját birtokain megkezdte a földreformot örökbérletek létesítésével. Az 1919-es vörös terror bukása után is biztosította a munkásvilágot, hogy érdekeit képviseli.

A II. vatikáni zsinat *Lumen gentium* kezdetű, az egyházzal szülő konstitúciójára emlékeztet a *Modern katolicizmus* VII. fejezete, *Egyházas érzületünk* címmel. Szól az egyház kettős, isteni és emberi arculatáról, a Szentlélek által éltetett misztériumról, és a bűnös tagokat magában foglaló látható közösségről; sürgeti az állandó megújulást, az egyházi demokráciát (MK, 151–154. o.).

Ugyancsak a zsinati egyháztant elővételezi a IX. fejezet, címe: *Klérus – laikus*. Minden megkeresztelt Isten választott népének tagja, „mindnyájan Krisztus titokzatos testének tagjai s mint királyi papság arra hivatunk, hogy apostolkodjunk, buzgólkodjunk, neveljünk, tanítsunk... Legyen tehát testvér laikus, klérus, apáca és hitves; legyenek apostolok, próféták, doktorok nem a rend, hanem bennük lángadozó szellem erejében s ne tartsa magát a laikus az egyházban másodrendű katolikusnak. E fölfogás ellen elszántan síkra kell szállnunk...” (MK 157. o.)

c) Figyelt az idők jeleire

Prohászka az 1919-es vörös felfordulás idején is figyelt az idők jeleire. Nem siránkozott, hogy palotájából „kilakoltatták”, hanem július 7-i hosszú naplójegyzeteiben arról eszmélődik, hogy mire figyelmeztetik az események az egyházat. A lényeg most is az, ami az őskeresztényeknél: a Lélek által éltetett szeretetközösség. A kereszténység a történelem folyamán sok alakváltozaton esett át; alkalmazkodnia kell a kor igényeihez. A korszerűség megítélésében (ezt a II. vatikáni zsinat utáni válságos időkben is tapasztaltuk) haladó és maradi irányzatok ütköznek, állapítja meg Prohászka. A haladók (és ezek közé sorolja magát) „nem kisebb szeretetből az egyház iránt, de talán nagyobb megértésével az új idők igényeinek, az új formákat sürgetik. Ez utóbbiak szeretetének bátornak is kell lennie, mely nemcsak küzdeni kész a konzervatív elemek nehézkességével, de a rossz értelemben vett modernizmus vádját is tudja nagylelkűen elviselni, s a gyanúsítást szívére nem veszi.” Prohászka felhívja a figyelmet, hogy okulnunk kell a múltból, és azt kell kutatnunk, hogy miként valósíthatjuk meg az igazi reformokat az egyházban, Isten pünkösdi Lelke erejében. A püspök konkrét reformjavaslatokat is lejegyez: a papnevelés reformja, tehát alapos lelki és szellemi kiképzés, külföldi egyetemeken is; a papokat ne a hatalmi érdek, hanem a szolgálat szelleme vezérelje, ne szigetelődjenek el a hívektől, legyenek demokratikus érzelműek; be kell vezetni a nép nyelvének használatát a liturgiába (kivéve a szentmisét); együttműködés az állammal a pluralista társadalomban. Látjuk, hogy mindezeket a reformokat sürgette a II. vatikáni zsinat is.

Prohászka Ottokár próféta és reformátor volt. A próféta olvasni tudja az idők jeleit, és Isten nevében szól. Nem annyira jövőmondó, hiszen szólhat az eseményekkel egy időben is: megvilágítja az események jelentését, és arra sarkallja Isten népét, hogy Isten szándékai szerint meneteljen az örök haza felé. A figyelmet a lényegre irányítja: ez pedig az isteni élet; a jogi keret, az intézmény, a hierarchia is ezt szolgálja. A próféta és reformátor figyelmeztet arra is, hogy ne az egyházon kívül, tőle elszakadva, szektásodva keressük a reformokat, hanem az egyházban, éspedig mindenki kezdje saját magán.

A zsinati teológus, Yves Congar szerint a szakadás nélküli reform feltételei: 1. a szeretet és a lelkipásztori szempont elsőbbsége; 2. közösségben maradni az egyházzal; 3. türelem: az elmélyülési, érési idő tiszteletben tartása; 4. igazi megújulás: a lényeges igazsághoz és a helyes hagyományhoz való ragaszkodás, nem pedig az újítások szertelen bevezetése. Prohászka életműve tanúskodik arról, hogy a püspök mindezt kiegyensúlyozottan képviselte. Magatartása és üzenetének időszerűsége iránymutató lehet a mai Magyarországon is a zsinati megújulás és a helyes korszerűsödés, az új evangelizálás feladatának megvalósításában.

Bangha Béla S. J.

(1880. Nyitra – 1940. Budapest)

Bangha Béla a XX. század katolikus megújulásának Prohászka Ottokár mellett és utána legkimagaslóbb egyénisége. Mind a két „hódító” (Nyisztor Zoltán helyezi őket a „hódítók” élére)¹ Nyitrán született, tehát a Felvidékről indult el. Gergely Jenő, akit nem lehet részrehajlással vádolni, ezeket írta 1997-ben:² Bangha Béla „munkásságának méreteit, a katolikus megújulásban betöltött szerepét tekintve minden kétség nélkül Prohászka Ottokár után közvetlenül említendő. (...) Bangha Béla az ecclesia militans katonája volt, míg Prohászka ideálja az ecclesia orans et laborans. Valóban arról volt szó, hogy Prohászka és munkatársai vívták meg a döntő ütközeteket a liberalizmussal és a kor egyházellenes áramlataival, mondhatni: ő vitte vissza a templomba a magyar katolikus intelligenciát. Az ő nyomdokain, az általa előkészített talajon Bangha Béla és más szerzetesek vitték ki őket az utcára körmenetekben és »szervezték hadoszlopokká«: azaz a gyakorlati szervezőmunkának, az akciónak az embere volt a páter. Bangha Béla elsősorban apologeta volt, igazi területe a hitvédelem, legyen az akár az egyesületi élet, a sajtó vagy a tudományos élet.”

Gyermekkor és jezsuita kiképzés (1880–1901)

Bangha Béla Nyitrán született 1880. november 16-án. Apja, Bangha István ügyvéd, első ízben 1870-ben nősült, e házasságból öt gyermek született. Nyolc évi házasság után meghalt az anya; az özvegy apa másodszor is megnősült: feleségét, a szép Marc-leányt Wágner kanonoknál ismerte meg. A Marc-család Belgiumból származott át Ausztriába; az édesanyában negyedrészt francia-vallon, negyedrészt bécsi és két negyedrészt magyar vér volt.

¹ Nyisztor Zoltán: *Ötven esztendő. Századunk magyar katolikus megújulása*. OMC, Bécs, 1962, 56. – Ezenkívül Nyisztor Z.-tól: *Bangha Béla élete és műve*, 1941. Bp.

² Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon, 1919–1945*. Budapest 1997. ELTE, Újkori Magyar Történeti Tanszék. 238–243

Bangha István és Marc Mária Antónia házasságából három gyermek született: Béla, aki jezsuita lett, Imre (altábornagy) és Klotild (vitéz Veszprémi Dezsőné). Az édesanya 17 évvel túlélte férjét.³

Nyisztor Zoltán, Bangha életrajzírója könyve elején hosszan részletezi a Bangha-család családfáját, a Banghák nemességét igazolva. E kutatásból kitűnik, hogy a Banghák kemény, elszánt emberek voltak, bizonyos kalandvágy és vállalkozó kedv jellemezte őket, „ami azután szinte a végtelenbe tágulva, a család későbbi ivadékában, Bangha Bélában, a katolikus szerzetesben jelentkezik az óriások feszültségével és lángolásával.”⁴

Béla testvéreivel gyermekkor leg gondtalanabb idejét a Nyitra melletti szőlőkben töltötte a vakációk alatt. Apjuk nyaralóházat is építtetett a szőlőben. Az elemi iskola korai elvégzése után Béla gimnáziumba került. Az alsó öt gimnáziumot Nyitrán a piaristáknál végezte. Szívesen tanulta a nyelveket. A németen kívül (amelyet szóban és írásban tökéletesen bírt) franciául és angolul beszélt. Persze latinul és görögül is tanult. Később, római tartózkodása alatt nagy elismerést vívott ki latin tudásával. Már gimnazista korában „lapszerkesztő” volt: *Regnum Marianum* c. kis lapját, amely ugyan nem jelent meg nyomtatásban, egyedül szerkesztette. Irodalmi próbálkozásait a Győrött megjelenő *Órangyal* című folyóiratban folytatta, és az önképzőkör munkájából alaposan kivette részét.

Amikor szerzeteshivatása először ébredezett, piarista akart lenni, hiszen tanárain kívül más szerzetest nem ismert. Később azonban, amikor a nyitraiak nagybőjtre jezsuita páttert hívtak lelkigyakorlat tartására, a fiatal Béla, aki korábban már olvasta Gonzága Szent Alajos életrajzát, családjával együtt a jezsuita rend felé tájékozódott. Először egy vakációra Pozsonyba és Nagyszombatba ment a jezsuitákhoz „háztűznézőbe”, majd apja Kalocsára, a jezsuita kollégiumba adta, tehát a VI. gimnáziumot már Kalocsán végezte. Az az elhatározása, hogy a jezsuita rendbe lép, megszilárdult. 1895-ben Béla belépett a nagyszombati noviciátusba. A jezsuita szokás szerint a két éves próbaidő alatt ismerkedett a rend szellemével, elvégezte a 30 napos lelkigyakorlatot. Mivel az újonc idő végén Béla még nem volt 17 éves, fogadalmait nem Nagyszombatban, hanem az ausztriai Sankt Andräban tette le 1897. november 21-én. Itt már retorikai tanulmányokat kezdett. Retorikai tanulmányainak befejezése után visszakerült Nagyszombatba, hogy befejezze a gimnáziumot és leérettségizzen. Bangha Bélát előljárói a pozsonyi filozófiára rendelték, ahova 1900 szeptemberében vonult be és 1903-ban végzett.

A bölcséleti tanulmányok után Kalocsára került magiszternek, a kollégisták tanulmányi felügyelőjének, hogy belekóstoljon az ifjúság nevelésébe. Ezután következett a négy év teológia Innsbruckban, az állami egyetem teológiai fakultásán. 1909. okt. 26-án szentelték pappá. Hátra volt még egy év teológia, és 1910-ben kezdődhetett apostoli tevékenysége.

Budapesten. Mária Kongregáció és hitvédelem. Magyar Kultúra

Bangha Béla tehát – a kalocsai intermezzót kivéve – élete első húsz évét a Felvidéken töltötte. Az innsbrucki filozófiai és teológiai tanulmányok után Budapestre került, ahol a *Mária Kongregáció* c. lap szerkesztésével bízták meg. A harmadik próbáció évét és három római évet leszámítva haláláig Budapesten tevékenykedett. 1910-ben már nagy tekintélye volt a Mária utcai jezsuita rendháznak. Olyan híres jezsuiták laktak itt, mint P. Tomcsányi, P. Bús, P. Bóta. A fiatal Bangha apostoli tüzevel új utakat tört a fővárosi lelkipásztorkodásnak.

³ A páter édesatyja, Nemes Dr. Bangha István 1838-ban a Győr megyei Vénéken született. Földjük, rétyük és szép házuk volt nagy gyümölcsössel és néhány vízimalom. Az elemi iskolát Vénéken végezte, gimnáziumba Győrbe került. Pap akart lenni, ezért a bécsi Pázmáneumba küldték, de mégsem lett pap. Jogász lett: előbb Pozsonyban, majd Pesten tanult, jogi doktorátust szerzett. Előbb bíró Győrött, majd 1876-ban Nyitrára költözik át ügyvédnek.

⁴ Nyisztor Zoltán: *Bangha Béla élete és műve*; ezentúl a szövegben Nyisztor BB, 12.

A Mária-kongregációk olyan apostoli iskolák voltak, amelyek tagjai jelentős hatást gyakoroltak osztályukra, környezetükre; közéleti befolyásuk is jelentős volt. P. Bangha a P. Bús által alapított havilap, a *Mária Kongregáció* szerkesztésén túl, amelyet „propaganda”-eszköznek is tekintett és új szellemmel töltött meg, elkezdte konferenciabeszédeit a Jézus Szíve-templomban: „Krisztus és a modern táradalom” címmel. Prohászka püspök nyomdokain haladva ezek a hitvédelmi előadások Budapest értelmiségét a templomba vonzották. Az egyórási előadások megmutatták P. Bangha szellemi felkészültségét, logikai szigorát és kiváló szónoki képességét. Prohászka és Bangha „diadalmas világnézete” meghódította a közönyös vagy ateista értelmiséget.

Hogy jobban megértsük az apologéta akkori szellemi környezetét és hallgatói helyzetét, idézzük P. Bangha halála évében megjelent *Világhódító kereszténység* c. összefoglaló művéből ezt a visszapiillantást, a századelő magyar katolicizmusának jellemzését:

„Nézzük meg az akkori hírlapokat, az akkor megjelent könyveket, az akkori parlamenti naplókat: a kereszténységgel s főleg a katolicizmussal szemben alig találunk ott mást, mint gúnyt és lenézést, türelmetlen kirohanásokat és bántó megjegyzéseket. A szabadkőművesség nyíltan tárgyalta a kereszténység likvidálását: a hitoktatás megszüntetését, a szekularizációt, a hitvallásos iskolák eltörlését, a szerzetesek elleni háborút. A budapesti napilapok nagy része szinte kéjelgett abban, hogy ma ezt, holnap azt a vallási igazságot, ünnepet, személyiséget, intézményt tette vitriolos gúny vagy szidalom tárgyává. Az értelmiség csaknem a maga egészében távol tartotta magát a vallási élettől, a munkásság menthetetlenül a legdurvább fajta szocialista izgatáshoz és vallásellenességhöz látszott szegődni, a főváros kormányzatában másnak, mint zsidó törzsfőnököknek s azok engedelmes uszályhordozóinak szava nem volt. Ez a helyzet bénítólag hatott minden amúgy is gyér katolikus megmozdulásra: aki katolikus részről megmozdulni vagy katolikus irányban valamit kezdeni, mert arra, mint a kutyák a sebzett vadra, rávetették magukat azok, akiké volt a sajtó és a parlament, a főváros és a vidéki városok vezetése, az egész közélet és közgondolkodás. Azt széttepték, szétmarcangolták, azon egy ép foltot nem hagytak...”⁵

„Hogy Bangha Béla mekkora szervező erő és egyúttal milyen stratégiai zseni volt, azt megmutatta már a kongregációk vezetésében és újszerű kiépítésében, meg a Katolikus Sajtó Hölgybizottság megteremtésében. De élete egyik legnagyobb alkotásában, a *Magyar Kultúra* megalapításában is ez mutatkozik meg. Hiszen a gondolat, hogy a katolikus értelmiség számára egy harcos, élénk, magas nivójú, de mindenki által érdeklődéssel olvasott világnézeti folyóiratot kell alapítani, már régóta érlelődött benne. A terv minden látszat szerint már az innsbrucki egyetemi évek alatt készen állott. [...] A magyar katolicizmus abban az időben eléggé bővelkedett tudományos és egyházi jellegű folyóiratokban, amelyek azonban éppen ezért ritkán, vagy csak kis mértékben kerültek a világi katolikusok kezébe. [...] Bangha Béla nem egy-két tündöklő névvel akart csupán elindulni, hanem a magyar katolicizmus tudományos és szellemi életének legjobban összeválogatott gárdájával.” (Nyisztor, BB 175–177)⁶

A *Magyar Kultúra* 1912 karácsonyától kényszerű megszűnéséig, 1944-ig a magyar katolicizmus legbátrabb szócsöve, világnézeti és kulturális lapja lett. Az 1918-as a 1919-es összeomlás és az azt követő hatalomváltás miatt a folyóirat pénzügyi alapja megsemmisült, de P. Bangha fáradhatatlan munkával létrehozta a Központi Sajtóvállalatot. Ennek nivós napilapja volt a *Nemzeti Újság*, a naponta megjelenő déli lap, az *Új Nemzedék* és később a *Képes Krónika* c. hetilap. E lapok megjelenése hangsúlyos szerepet játszott a húszas és harmincas évek katolikus fellendülésében.

⁵ Bangha Béla: *Világhódító kereszténység*, 223–224. o.

⁶ Vö. Horváth Árpád S.J.: „A Magyar Kultúra” in *Távlatok*, 61.

A húszas évek során P. Bangha előadásokat tartott az elszakadt magyar városokban is: szülővárosában, Nyitrán, Lőcsén, Petrozsényben; beszélt Lourdes-ban, New Yorkban, Bécsben, Münchenben. A jezsuita generális rendelkezésére három évet Rómában töltött, a Mária Kongregációk központjában. (Római élményeit *Róma lelke* c. könyvében örökítette meg.) Dél-amerikai útjáról pedig *Dél keresztje alatt* c. könyvében számolt be. Bangha nevéhez fűződik a *Katolikus Lexikon* és a nyolckötetes *Egyháztörténelem* kiadásának megszervezése. Számos könyvet tett közzé az apologetika területéről. Írásait *Összegyűjtött Munkái* 30 kötetében adták ki halála után, utolsó kötete 1942-ben jelent meg.

A 34. Eucharisztikus Világkongresszust Budapesten rendezték meg 1938-ban. A kongresszus megszervezésében és lebonyolításában oroszánrészt vállalt Bangha Béla, akinek betegsége már akkor elkezdődött. (Még a kongresszus himnuszát is ő írta, mert a pályázatra nem érkezett be megfelelő szöveg.) Fehérvérűség vitte el 60 éves korában, 1940. április 29-én.

Bangha Béla életműve – mai szemmel

Nyisztor Zoltán, aki a *Magyar Kultúra* és a *Katolikus Lexikon* szerkesztésében odaadó és lelkes munkatársa volt Bangha Bélának, szuperlatívuszokban írt csodált „mesteréről” a Bangha-életrajzban és az 1962-es *Ötven esztendőben* egyaránt.

Mi most – figyelembe véve a XX. század második felének egyházi és társadalmi fejlődését, nevezetesen a II. vatikáni zsinatot –, próbáljunk tárgyilagos képet festeni a nagy jezsuita életművéről, felhasználva néhány újabb tanulmányt.⁷

Morel Gyula magyar jezsuita, innsbrucki egyház-szociológus, a saját tudománya szemszögéből elemezte Bangha utolsó nagy művét, a *Világhódító kereszténységet*. Morel szerint⁸ Bangha diagnózisa a kereszténység akkori helyzetéről realista, helyesnek mondható, még ha ma másként értelmezzük is a hagyományos tanítást (amit Bangha nem vont kétségbe teológiai alapvetésében). Az Egyház kifelé ható erejével kapcsolatos diagnózis is „kiegyensúlyozott és realista, szó sincs benne az Egyház kisugárzó erejének, társadalmi súlyának túlbecsüléséről. És mégis a különbség félreismerhetetlen: akkoriban éppen kezdett erőre kapni, tekintélyre szert tenni a katolikus hit intézményes szervezete, ma pedig szinte mérhető dimenzióban a süllyedés, a csökkenés vonalán helyezkednek el az egyház erői.”

Bangha diagnózisából idézek:

„A társadalom a művelődés terén ma azt a kamaszkorát éli, amelyben az embereknek a kritikai érzéke eléggé kifejlett már arra, hogy kételkedni tudjon, a műveltsége viszont még nem elég mély arra, hogy a vallás érveit teljesen megértse, s a hitben a legmagasabb műveltség alapjait ismerje fel. A ma tömegembere olyan, mint a gyermek, aki először akar túljárni tanítója eszén; ez a típus ott tart már, hogy észreveszi ugyan az Egyházban az emberi hibákat, s miattuk talán el is fordul tőle, de odáig még nem jut el, hogy ráébredjen azoknak a páratlan kincseknek a tudatára, amelyek az Egyházból, annak tanaiból, elveiből minden emberi gyarlóság mellett is kisugároznak. Az önálló gondolkodás terén a mai kultúremler még csak úton van a személyes Isten létének roppant élménye, az örökkévaló élet grandiózus tanának megértése, a Krisztus mindent elhomályosító nagyságában való magáhozocsúzás felé. Ezeket a tanokat már nem hajlandó a pusztá hagyomány nyomán elfogadni, viszont az önálló megbizonyosodásra és ujjongó ráébredésre még nem eléggé érett.” (*Világh. kereszt.* 47–48. o.)

Bangha óta a helyzet csak súlyosbodott, nőtt az elvallástalanodás és elkereszténytelenedés a társadalomban és az egyéni életben. Elismeréssel kell megállapítanunk, hogy Bangha nem

⁷ Lásd Morel Gyula: „Bangha Béla életműve”, in: *Kortárs Magyar Jezsuiták/1* (Szerk. Szabó Ferenc S.J.) Prugg Verlag, Eisenstadt 1991, 179kk.

⁸ I. h. 187–188. o.

nyugszik bele a helyzetbe, sorra veszi a „hódító” munka tárgyi. és alanyi feltételeit, hiszen az Egyház feladata ma is az, hogy teljesítse „a Krisztusország egyetemes diadalravitelének parancsát”. Bangha nézetei a keresztények egységkereséséről, az Egyház szociális tanításáról, a liberális közszellem elleni szervezett küzdelemről – az akkori helyzetet tekintve – nyitottságról tanúskodnak. Mintegy a II. vatikáni zsinatot elővételezi, amit a keresztények egységéről ír (*Világh. ker.* 166. és 173. o.), jöllehet sokszor bíralták a *Magyar Kultúra* harcos polémiáját a katolikus-protestáns viszony kérdésében, főleg – és joggal – Petzenhoffer cikkeiért. Ez a polémia egyébként elnémult Nyisztor szerkesztése alatt.⁹

Gergely Jenő Bangha két programadó művét emelte ki a jezsuita életművének felmérésekor: az egyik az 1919-es kommün után megjelent *Magyarország újjáépítése és a kereszténység*, a másik utolsó nagy összegező műve, a *Világhódító kereszténység*. Bangha átfogó, rendszeres szellemi és politikai irányt mutatott a megújuláshoz: bírálta a liberális kapitalizmust és megfogalmazta a keresztény nemzeti programot. „Mit kell és lehet tenni 1919 őszén? Bangha szerint nem megoldás a megtorlás, a fehérterror, a tisztogatás (ebben rimel mondandója Prohászkaéval, aki ugyancsak nem akart vörös Lenin-fiú helyett fehér Lenin-fiúkat), hanem a mélyen megbúvó 'kórokozóktól' kell megtisztítani a társadalmat egy egészséges fejlődés érdekében. Ezért először az eszméket kell tisztázni. Szigorú kritikának vetette alá a liberalizmust és a szocializmust, majd pedig kifejtette, hogy miként lehet a kereszténység mint olyan egy konstruktív (ahogy ő írta: rekonstruktív) ideológia elméleti alapja. [...] Bangha úgy vélte, hogy a kereszténység lényege nem az antiszemitizmus, hanem a pozitív megújulási program, de mégsem iktatható ki belőle az 'öntudattus önvédelem a zsidóság túlkapásaival szemben'...”

A *Világhódító kereszténységről*: „Ami valóban lenyűgöző ebben a műben: az egyetemes jelleg, az egyetemes keresztény hódítás programja. Bangha ezt az 1919 utáni Magyarország tapasztalataiból szűrte le elsősorban, és olyan stratégiát javasolt, amely harmóniában állt a pápák társadalmi, szociális és politikai tanításával.”¹⁰

Nemeshegyi Péter így jellemezte rendtársát (*Távlatok*, 42/668–69): „Bangha kora a Piusz pápák kora volt. E pápák, kezdve IX. Piusztól XII. Piuszig, a katolikus egyházat a modern kor viharaival szembenálló hatalmas várként igyekeztek kiépíteni. [...] P. Bangha nem volt a más felfogásúaktól tanulni akaró párbeszéd embere. Ő harcos volt. Harcolt az általa zsidó-szabadkőművesnek nevezett uralom és annak sajtóhegemóniája ellen, harcolt a bolsevizmus ellen. De ugyanúgy harcolt a hitleri nemzetiszocialista fajideológia ellen is. Az általa alapított és szerkesztett *Magyar Kultúra* című folyóiratban megjelent utolsó cikke a sajtóproblémáról szól. Örömmel nyugtázza, hogy 1940-ben Magyarországon már nem a zsidó sajtó az elsőszámú ellenfél, de figyelmeztet, hogy három más oldalról fenyeget a veszély: a félkereszténységet, elvizenyősített kereszténységet hirdető sajtótól: az álkeresztény sajtótól és a felekezetiileg elmosódott sajtótól.”¹¹

Befejezésül

Kevéssel halála előtt, 1940. február 2-án ünnepélyes jezsuita fogadalmi évfordulóján, amikor a fehérvérűség már elhatalmasodott rajta, ezeket írta be naplójába, mintegy elkészítve jezsuita élete mérlegét (*Nyisztor*, BB 375. o.):

„25 éve ma, hogy professziót tettem. Istenem, mennyi hálára kötelez irántad ez a szó! Nem szólva arról, hogy ezzel a Jézustársaságnak teljes mértékű tagjai közé kerültem s már ezzel is bizonyos hatóerőt kaptam, milyen kegyelem csak a votum is! Hogy Isten ezt megkívánnom engedte. A szegénységet, mely egyszer s mindenkorra elszakít a földi javak

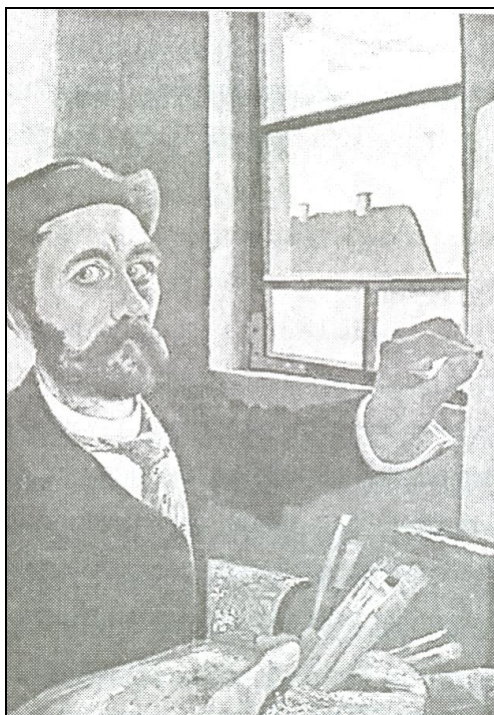
⁹ Bangha ökömenizmusáról lásd még Orvos Levente: „Bangha Béla (1880–1940)” in *Távlatok* 2005/3.

¹⁰ Gergely Jenő, i. m. 241–243. o. – Bangha „antiszemitizmusáról” Orvos L. i. h.

¹¹ Nemeshegyi Péter: „Megemlékezés P. Bangháról” in *Távlatok* 1998/4 (42), 666. o.

hajszolásától; a tisztaságot, mely megvédett annyi érzéki s evilági ellaposodástól; s az engedelmességet, mely minden nehézsége s látszólagos gátlásai mellett mégis annyi ballépéstől őrzött meg s végeredményben annyi jóra vezetett! Mennyi megköszönni valóm lesz s marad az örökkévalóságban! Hogy az apró nyitrai fiskális-purdéból az Úr az ő seregének mégis csak valamicske tisztjévé nevelt. Szónokká tett, íróvá, apostollá! Annyi apostoli eredményt engedett! Annyi meglátást! Annyiszor tartott vissza, szinte akaratom ellenére, végzetessé válható ballépésektől s balfogásoktól. S hogy a Szűzanyát adta nekem s mily forró szeretetérzést fakasztott bennem iránta – üdvösségem legbeszédesebb zálogát. Oh és az Oltáriszentség! Amikor reggelente elmondhatom a mise után: Uram, megint hozzám jöttél, megint felemeltél, magadhoz öleltél. Hála, hála, hála!” (*Nyisztor*, BB 375. o.)

Csontváry Kosztka Tivadar

(1853. Kisszeben – 1919. Budapest)

1853. július 5-én született Kisszebenben korának legnagyobb magyar festője.

Kereskedősegéd, majd gyógyszerészgyakornok volt. 1880-ban – belső sugallatra – határozta el, hogy a „világ legnagyobb festőjévé” képezi magát. 14 évi munkával megteremtette anyagi függetlenségét és Hollósy Simon müncheni szabadiskolájában elkezdte festői tanulmányait, majd rövid ideig német és francia akadémiaak növendéke volt. Korai művei realista tájképek; 1900 után alakul ki első önálló, expresszív realista stílusa. Első nagy műve 1903-ban a *Vihar a Nagy Hortobágyon*. Ettől kezdve kialakítja saját stílusát, egyéni módon értelmezve a plein air-problémát. Egyformán jellemzi a varázsos realizmus, a szimbolizmus, a mitikus-vallásos, szürrealisztikus hang, az expresszionizmus. 1904 és 1910 között hatalmas méretű, grandiózus képek sorát festette: *Tarpataki vízesés*, *Görög színház romjai Taorminában*, *Athéni sétakocsizás újholdkor*, *Baalbeck*. 1907-ben Párizsban mutatta be anyagát, majd e kiállítás után festette misztikus erejű cédrusait (erre visszatérek), 1908-ban a *Mária kútja Názáretben* c. kompozíciót, 1909-ben pedig a *Tengerparti sétalovaglást*. Ezzel lezárul alkotó periódusa. Ezután önéletrajzát és pamfletjeit írta. 1919-ben halt meg Budapesten.

Csontváry önéletrajza (az 1908. évi kiállítás katalógusában)

1853. júl. 5-én születtem Kis-Szebenben, Mihály Tivadar néven. Dr. Kosztka László b. atyám orvostudor és gyógyszerész; nem dohányzott és nem ivott. Meghalt Jászapátiban 1904-ben 88 éves korában. Atyám passziói voltak a vadászat és a rakétakészítés. Házunkban az agár, kopó, vizsla, sokszor farkaskölyök, rókák, baglyok neveltettek, az éneklőmadarak egész serege hangversenyzett. Nekünk hat gyermeknek ott volt a hinta, a kuglizó, a gimnasztika, kis lőfegyver és a Jancsi-vadász. A sportban természetesen a Kosztka-fiúk vezettek; s ha hiba esett, ők lettek elnadrárolva s a sötét pincébe zárva. Emlékszem tisztán mindenre, még a

nagy Planéta idejére is, s mint kis gyermek dajkám öléből csodáltam a nagy üstököszt, mely a házunk fölött lebegett.

Mint iskolásfiú a könyvnélküli magolást utáltam, a bibliát mesének néztem, s inkább vágytam a szabad természetbe a fülemile csattogását hallani s megbámulni egy-egy virágszálat, ahol a lepkék, a dongók, a méhek s a rovarok egész serege nyüzsgött hímporos szirmokon.

Kis-Szebenből b. atyám Szerednyére költözött s mi négy fiúk az ungvári gimnáziumba kerültünk. Emlékszem jól, hogy Ungváron a játéknál, a kirándulásnál, a vadászat, úszás s a korcsolyázásnál legelől jártam; no meg a selyemtenyészéssel is nagyban foglalkoztam; így azután érthető, hogy az iskolai bizonyítvány sem lehetett valami kitűnő, ami okot adott arra, hogy Eperjesre vitt atyám kereskedőnek.

Három és fél évig voltam kereskedő, azután már a saját erőmből gyógyszerész s az oklevél elnyerése után egyéves önkéntes Budapest polgármesteri hivatalában és joghallgató. A mindentudás vágya rengeteg könyvet olvastatott ki velem, s én 1877/8-ban egy memorandum-félét terjeszték fel az akkor földm. ipar és keresk. miniszterhez, előadván a selyemtenyészés praktikus célját s kértem az iskolában a kötelező tanítását.

Utána jött a szegedi árvíz katasztrófája, s nekem az egyetemi hallgatók élén ott kellett lennem, ahonnan alapos meghűléssel tértem vissza, úgy hogy nehezemre esett az írás és az olvasás.

Az orvosok hosszabb pihenést ajánlottak, így jutottam a Tátrába, egyik iglói gyógyszertárba, mint provisor.

Néhány hónapi pihenő után egy napon a gyógyszertár elé állt egy fával megrakott ökrös szekér; az ökrök bubiskoltak s én egy vénypapírra ezt a jelenetet lerajzoltam.

Egy rajz és egy másik, a *Kárpátok* a fővárosi rajziskolában Keleti igazgatónál maradt, mint első rajz – igen érdekes volna, ha ez még előkerülhetne.

Iglóról egyenesen Rómába siettem, ahol több hónapi tanulmányozás után arra határoztam el magamat, hogy húsz esztendeig kell dolgoznom s akkor utolérem a nagyokat, avagy túlszárnyalom.

Rómából Eszékre kerültem gyógyszerésznek; ott lepett meg a Munkácsy Pilátusának a híre, s nekem ezt látnom kellett Budapesten. Egy évre reá Párisban azon tűnődve, hogy győzzem le a nehézségeket? segíteni senki sem segít.

Komoly tervvel siettem haza s Gács községben nyitottam gyógyszertárt; ahol néhány évig lankadatlan szorgalommal oda jutottam, hogy gyógyszertárom adósságmentesen állott s amikor száz koronát havonta jövedelmezett, bérbeadva, elmentem Münchenbe, a Hollósy iskolájába, rajzolni természet után. E rajzokból 10 a kiállításon látható. Hat hónap után Münchenből, b. Liezen-Mayer Sándor barátom tanácsára Karlsruheba mentem Kallmorgen tanárhoz, aki három hó után Itáliába küldött. Én a dalmát partokon festve csak Raguzáig értem s innen a düsseldorfi akadémiára utaztam fel; a hol az igazgató tudtomra adá, hogy már többet tudok s iskolára szükségem nincsen.

Elutaztam hát Párisba, a Julian-akadémiába iratkoztam be; de vesztettem, mert ott nem engedték meg a szabad rajzolást. Azt a formát, amit a franciák rám akartak kényszeríteni, egyszerűen visszautasítom. Így kerültem ki az akadémiákból egyenesen Pompejibe, ahol egy nagyarányú festménybe bele is fogtam; de ez, mint más tanulmány, a padlásomon hever.

Ezek után évről évre hol, mit s minő haladással festék, egészen 1904. évben Athénben festett Jupiter-templomig; ez az első festmény, a melyen vásznat már nem lát a szemlélő. Végül fel kell említenem, hogy tavaly Párisban történt kiállításon a New York Herald kritikusa egyenesen kimondá, hogy minden a világon létező festmény túl van szárnyalva; ezt a hatást csak húsz évi komoly munka után vártam s hogy előbb következett be, a Teremtőnek köszönhetem és senki másnak.

Csontváry, a „Magányos cédrus” (1981)

Huszárik Zoltán tavaly (1980) elkészült *Csontváry* c. filmjét januárban vetítették a római Magyar Akadémián. A rendező régóta dédelgetett álmát valósította meg ezzel az alkotással. A tragikus sorsú Latinovits Zoltán emlékének ajánlotta, akit még korábban a főszerepre szánt. Végül is Csondváry Latinovits-Huszárik sorsa és művészete tárul elénk a „három síkú”, illetve jórészt egymásba olvadó esemény- és képsorok játékában. A film máris nagy vitákat váltott ki: a szenvedélyes pró és kontra vélemények minden bizonnyal elfogultak. A „szürrealista” és „egzisztencialista” film engem lenyűgözött. Mindenekelőtt a „Csontváry-titokra” irányította figyelmemet.

Világos, hogy Huszárik nem annyira a festő kész műalkotásait, képeit akarta elemezni, mint pl. Tarkovszkij Rubljov-filmje tette (bár ez az utóbbi remekmű rányit a művész belső világára is), hanem – hogy úgy mondjuk – Csondváry teremtmény személyiségének anatómiáját kívánta megvilágítani: a gyógyszerészből lett festő, az őszszeni, akit nem lehet az izmusok és az iskolák szokványos kereteibe beszorítani, a művészi látás és az *in fieri* alkotás kiváltságos pillanataiban villan fel szemünk előtt. Az a „megszállott” ő, aki a Tátrától Taormináig, Görögorszáig és Libanonig kalandozva 1880-as sugallatát akarja megvalósítani – belemerülve a teremtmény fejlődésbe, mintegy azonosulva a teremtésben működő isteni energiával – újratemteni a természetet, „Isten segítségével” ellesni a „napúttávat” titkát, a megvilágítás szürrealisztikus kezelésével kifejezni a „természetfelettit”. E „kifejezés” új teremtés: a valóság így átalakul annak égi másává; a majdnem naturalisztikus látvány az átváltoztatás után az *eidosz* örök eszményiségébe magasodik. A *Jajcei villanyvilágította fák*, az *Athéni sétakocsikázás* és a *Tengerparti sétalovaglás* szinte szupernaturális sugárzása tanúsítja azt, hogy ebben az „átváltoztatásban” „a természet valóságfelettivé emelkedik”, Marcel Brion mély meglátása szerint. (M. Brion, „Az ébren álmodó festő”, *Csontváry-émlékkönyv*, 1976, 284–288. o.).

A *Magányos cédrus* – ugyancsak M. Brion szép jellemzésével – „elragadóan érzékelteti a fa magányosságát. Ez a művész egyéniségét fejezi ki, utal élete magányosságára. Ma is érezzük belőle fájdalmát; pedig rendületlenül hitt magában és zsenijének művészi teremtményében. Ez a festmény egy hatezer éves cédrus képének majdnem szürrealista ábrázolása, amint valószerűtlen magasságból tekint le a föld és a vizek végtelenségére”. (*Csontváry-émlékkönyv*, 287. o.).

Kosztka Tivadar távoli rokonságban volt a lengyel jezsuita Kosztka Szent Szaniszlóval. Szülei kereskedelmi pályára szánták, de végül gyógyszerész lett. Már gyermekkorában nagyon szerette a természetet: növények és állatok barátja volt. Később mint gyógyszerész értékesítette természettudományos tapasztalatait. Egyetemi tanulmányai során megismerkedett a darwinizmussal; később a fejlődélméletet sajátos, misztikus módon értelmezte. A szegedi árvíz nemcsak lelki megrendülést okozott neki, hanem az akkori meghülés következményei betegeskedéseinek kiváltói is lettek (egész életén át elkísérte a hörghurut).

A Tátrában az iglói gyógyszertárban dolgozott, amikor az egész életre szóló „elhivatottságot” megkapta. „Hajnalban nap nap után a lángoló Kárpátokat figyeltem s egy délután csendesen bóbiskoló tinós szekeren megakadt a szemem. Egy kifejezhetetlen mozdulat kezembe adta a rajzont s egy vénypapírra kezdtem rajzolni a motívumot. Principálisom nesztelenül hátul sompolyog, a rajz elkészültével a vállamra ütött. 'Mit csinál: hisz maga festőnek született.'” Majd főnöke távoztával az utcán rajzát szemlélve a feje fölött hátulról hangot hall: „Te leszel a világ legnagyobb napút (plein air) festője, nagyobb Raffaelnél”.

Hallucináció? Lehet. Csondváry mindenesetre isteni kinyilatkoztatásnak tartotta: Ezzel megkezdődik kalandos élettörténete, vándorlása a mediterrán vidékekre, illetve keresztül-

kasul Európán. Száz évvel ezelőtt, 1881 húsvét szombatján ért Rómába. Másnap találkozott a Szent Péter-bazilika egyik német gyóntatójával, P. Bauerrel, akinek címét még a Felvidéken kapta meg. Életrajzát így folytatja:

„Ugyanaz nap már azt is tudtam, hogy az osztrák–magyar zarándokhelyen magyarokat föl nem vesznek, mert a magyar püspöki kar az intézetet nem támogatja kellőképpen. Ugyanaz nap megtudtam Bauertől, hogy Szoldatics Egerben van (ti. Csontváry őt kereste mindenekelőtt Rómában); s a Collegie Austro–Hungaricoban (sic!) pedig meggyőződtem arról, hogy ott egyetlen egy magyar Prohászka nevű kispap tanul, aki szívesen, de félénken fogadott, és egy tányér supát belém is csúsztatott”.

Érdekes találkozás! Prohászka ez év októberében szentelik majd pappá. Nem tudom, hogy Prohászka Ottokár később emlékezett-e erre a találkozásra, ismerte-e később Csontváry képeit. Mindketten, a maguk módján, a természet rajongói voltak, az isteni szépséget látták meg és csodálták a teremtésben.

A Vatikáni Múzeumban Raffael alkotásait szemlélve is ezt ismétli: „Nekem nagyobbak kell lennem Raffaelnél!” Csontváry életrajzi vázlataiban saját maga csodálkozva elemezte élete csodáját; a lángész titkát boncolgatta. A *Pozitívum c.* írásában ezt olvassuk a művészi teremtésről: „Tehetséges művész az, aki az élő perspektívát meg tudja csinálni. És ez a minimum az, amit ma a mozgó képekkel szemben lehet követelni. De nemcsak a szobrászat és a festészet terén, hanem minden téren, ahol újat kell teremteni, tehát még a politikai és hadászati téren is művekre (művészre?) van szükség, aki Isten ihletével újat képes teremteni, a hideg számító holt távlattal szemben pedig felül tud kerekedni. Ezt igazolja a mazúri tavak hőségének az eljárása, ki minden lépésnél az Isten útját, a pozitívumot látja. Nézni nézhet mindenki, de látni csak az láthat, akit az Isteni gondviselés ezzel a képességgel különösen megáldott. És ezek a különös képességgel megáldott emberek vannak hivatva az ember művelődéstörténelmét gyarapítani, vagyis az adott esetben az Isteni bölcsességet igazolni.”

Csontváry írásaiban néha megbicsaklik a mondat, de ez különösképpen nem zavaró. Kis nyelvtani, szófüzési hibák ellenére is pontosan kifejezi intuícióját, jóllehet a pszichózis jelei gyakran előtűnnek. A fenti idézet után következik az a szakasz, amelyet Huszárik filmje nyitányának szánt, és ahol valóban Csontváry a legtömörebben jellemzi önmagát: „Én, Kosztka Tivadar, ki a világ megújhódásáért ifjúságomról lemondottam, amikor a láthatatlan Szellem meghívását elfogadtam, akkor már rendes polgári foglalkozásomban, kényelem és bőségben volt részem. De elhagytam hazámat, mert el kellett hagynom, és csak azért, hogy életem alkonyán gazdagnak és dicsőnek lássam. E cél elérése miatt évek hosszú során át Európát, Afrikát és Ázsiát utaztam be, hogy a megjövendőlt igazságot megtaláljam és a gyakorlatban festményben átvihessem, s mikor már megvolt a szükséges hadseregem, Párisnak tartva 1907-ben milliókkal szemben szemben álltam egyedül az isteni gondviselés eredményével, s az egész világ hiúságát pocsékká zúztam; egy napon Párist kapitulációra bírtam s a világot túlszárnyaltam, de tíz millió embert el nem pusztítottam, csupán kijózanítottam őket, a dolgokból reklámot nem csináltam, mert a kufárok sajtójával nem törődtem, hanem elvonultam a Libanon tetejére s ott cédrusokat festettem. Így a magányban szép csendesen, ma már őszbe borult fejjel azon gondolkozom, mi célja volt ennek a nagy háborúságnak, mikor hatalommal, anyaggal terhelten a mennyországba úgysem juthat senki sem. Istentelenül pedig, kérdem, mi célja van az embernek a földön?”

Csontváry műalkotásaival a létet, a teremtést fejezi ki, „teremti újjá”, és ugyanakkor a festménybe belesűríti sorsa drámáját, magányosságát és elhivatottsága érzését. Főleg két „cédrusa” (*Magányos cédrus*, *Zarándoklás a cédrushoz*) lesz a festő sorsának megjelenítése: a látomás új, „szürreális” valósággá alakul át. Németh Lajos állapította meg a cédrusokról: „Világszemlélete, megalomániás öntudata, borzongó magánya, szimbólumot felidéző és szimbólumot teremtő fantáziája, páratlan kompozíciós készsége és varázsos színlátása

formálódott bennük lenyűgöző, kifinomult és ugyanakkor barbáran nyers művé. Művészi ereje miatt e két kép a piktúra legnagyobb termékei közé tartozik.”

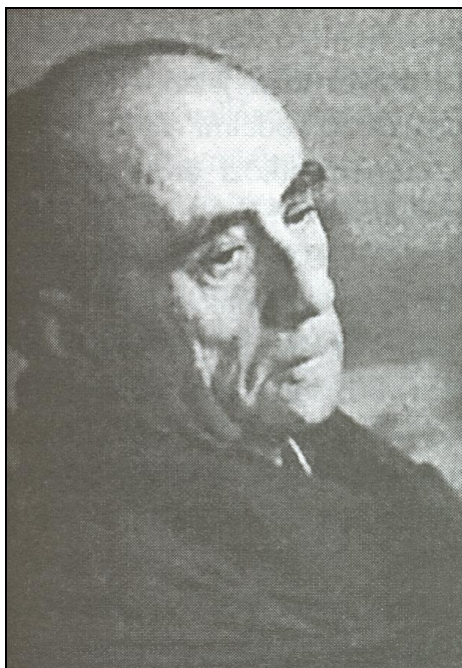
Dr. Czeizel Endre pedig, az orvos és a genetikus szemével vizsgálva a Csontváry-rejtélyt, az idézett szakaszhoz ezeket fűzi hozzá: „A cédrusok segíthetnek egész művészete megértésében. E két kép semmi esetre sem a skizofrénia terméke, viszont a betegség motiváló hatása mind a témában, mind a stílusban kétségtelen (...). Alkotómunkájában ő is a valóságból indult el, azt azonban nem másolta, nem utánozta, hanem saját magán átszűrve újjáteremtette. A képek tartalma tökéletes összhangban van a megvalósítás stílusával. Gondoljunk akár képei nagyságára, akár kolorizmusára. S még egy fontos, eddig itt nem említett körülményre kell utalnom. Bizonyos, hogy ép elméjű ember nem tudta volna vállalni azokat a megpróbáltatásokat és nélkülözéseket, azt az aszkézist, amire Csontváryt világmegváltó téveszméje ösztökelte. Így esetében betegsége nem béklyója és devalválója volt művészetének, hanem éppen színezője és emelője. Művészete pedig önmagának bizonyosan gyógyszerül is szolgált, amely hosszú időre megakadályozta betegsége elhatalmasodását.” (Dr. Czeizel Endre, *Az orvos-genetikus szemével*, Minerva, Bp., 1980, 302–303. o.; „A betegség mint hajtóerő: Csontváry küldetése” c. fejezetében).

Dr. Czeizel más példákön (József Attila, Van Gogh, Toulouse-Lautrec stb.) is jól illusztrálta, hogy a betegség (megalomania, skizofrénia, hallucináció) pozitív szerepet is játszott sok lángésznél, művésznél így vagy úgy, legalábbis a lappangás idején. Csontváry zsenijéről művei tanúskodnak. Ha nem is lehet iskolákba sorolni, a tény tény: a Csontváry-csoda létezik. Bizonyos szempontból igaza van Picassónak: „Nincsenek iskolák, csak művészek vannak”.

Csontváry a szürrealistáktól eltérően nem akarja összezúzni a teremtést, nem tiltakozik ellene, hanem éppen a teremtő, isteni Energiával akar azonosulni (bizonyos panteizmus jeleit láthatjuk művében). Nem mellőzi a „természetes” formákat sem, hanem az intuíción és a szeretet révén magáévá teszi azokat, majd pedig – miután magában hordta őket (a vízeséseket, naplementéket, a „napút” lángolását) –, átalakítja őket és mintegy kiemeli „szürrealitásukat”, hogy aztán saját lelki valósága, magányossága és öröme, belső lángolása szimbólumaivá avassa őket. A tiszta formát ragadja meg és így teremti meg belső világa „szürreális” formanyelvét. Ahogy a lángoló ciprusokat festő, eszelős zseni, Van Gogh is tette, aki így jellemezte törekvését Theónak írt levelében (1888): „Kifejezni a reménységet egy csillag által. Egy létező lángolását a lenyugvó nap sugárzása által.”

(Megjelent: *Jelek az éjszakában*, Róma, 1983, 351–356. o.)

Kassák Lajos

(1887. Érsekújvár – 1967. Budapest)

Kassák Lajos gazdag életművét mások igyekeztek felmérni, a modern magyar irodalomban és művészetben elhelyezni. Mert az érsekújvári születésű Kassák nemcsak költő és író, hanem festő és szerkesztő is volt. Itt most csupán „gyökereire”, Érsekújvárhoz és szüleihez fűződő kapcsolatára és hitére szeretnék rávilágítani. Rövid életrajzi adatok után közlöm a *Távlatokban* megjelent cikkemet (12–13/663), amely újabb kritikák nyomán teljesebb fénybe állítja Kassák életművét.

1. Élete

Érsekújváron született 1887. márc. 20-án. Apja szlovák származású: K. István gyógyszerári laboráns, anyja, Istenes Erzsébet mosónő. Kassák Lajos a gimnázium 2. osztályából kimaradt, lakatosinas lett. Szakmát szerezve Érsekújváron és Győrött dolgozott. 1904-től Budapesten vasmunkás volt különböző gyárakban és műhelyekben. Megismerkedett Simon Jolánnal és feleségül vette. 1909-ben gyalog indult Párizsba. 1912-ben megjelent első novella a kötete. *A Tett* címmel megindította a magyar avantgárd első folyóiratát. 1916-ban a *Ma* szerkesztője. 1919-ben az írói direktórium tagja volt, a kommün bukása után letartóztatták; decemberben szabadult. Hajón Bécsbe szökött, ahol újra kiadta a *Ma* c. folyóiratot. 1926-ban hazatért, két évig a *Dokumentum* c. folyóiratot szerkesztette. 1928-ban megindította a *Munkát*. Simon Jolán öngyilkossága után feleségül vette Kárpáti Klárát. Szerkesztője volt az *Új Időknek*, az *Alkotásnak* és a *Kortársnak*. 1949-től belső száműzetésbe kényszerült, művei nem jelenhettek meg Magyarországon. 1956-ban visszatért az irodalmi életbe. A 60-as évek avantgárd reneszánsza a nemzetközi érdeklődést is ráirányította. 1965-ben Kossuth-díjat kapott.

Önéletrajza: *Egy ember élete* (1927–1935). Költeményeiben (*Földem, virágom*, 1935; *Ajándék az asszonynak*, 1937; *Fújjad csak furulyádat*, 1939) és bensőséges levélregényében (*Anyám címére*, 1937) a tépelődő lélek bölcselkedése és vallásos élménye kap kifejezést.

Felesége öngyilkossága és a világháború hatására művészeteszménye a babitsi új klasszicizmus felé közeledett. De erről következő tanulmányomban szólok.

2. Kassák és Érsekújvár

Vas István halálának első évfordulója alkalmából rövid megemlékezését írtam a költő 1938-as megkeresztelkedéséről és Kassákné lányával, Etivel kötött egyházi házasságáról a „Saskeselyű” (*Miért vijjog a saskeselyű?* II, 125-161. o.) önéletrajzi vallomásai alapján, jelezve, hogy Kassákné, Simon Jolán ösztönzése is szerepet játszott e döntő lépésben. 1993. febr. 15-én levelet és könyvet kaptam a Kassák Múzeum igazgatójától, Csaplár Ferencről: „A Kassák Múzeum nevében szeretném megköszönni, hogy az *Új Ember* január 17-i számában Vas Istvánról szólva megemlékezett Kassák Lajos feleségéről, Simon Jolánról is, mégpedig a szimpátia hangján. Mellékelten küldöm ajándékként legutóbb megjelent kiadványunkat. Ha belelapoz, bizonyára talál benne érdekes részleteket, s talán egy eddig ismeretlen Kassák arcképe is földereng...”

Mindjárt belelapoztam a könyvbe (*Kassák Lajos, Érsekújvár*, Kassák Múzeum, Budapest 1992, összeállította és gondozta: Csaplár, Ferenc), majd nagy gyönyörűséggel olvastam a költő szülővárosára és gyermekkorára vonatkozó prózarészleteket, verseket. Csakugyan szokatlan Kassák-arckép tárul itt elénk: nem az avantgardot képviselő Kassák, akiről annyi vita folyt még a költő életében (80 évesen halt meg 1967-ben), hanem a klasszikusan szimbolikus (egy kicsikét szürrealista és expresszionista) költő szól. Meleg humánum és – nekem úgy tűnik – mély vallásosság árad pl. az *Anyám címére* c., 1936-ban írt visszaemlékezések itt közölt részleteiből. Az édesanya, a „Mutterka”, az érsekújvári mosónő és a lakatosinas mély, de nem „vizenyősen” ellágyuló szeretetéről tanúskodnak e lapok. A *Tizennegyedik levélben* arról ír, hogy nagypénteken Bach János-passióját hallgatva a názareti Jézusra, a szegény názareti ács fiára gondol, az Igazságra, akit keresztre feszítettek. „Úgy érzem, ha Jézusról beszélünk, nem hallgathatunk az igazságról. És hiába is akarnék hallgatni, kifakad belőlem a vers, ahogyan a zengő forrás előtör a földből:

*Vannak, akik azt hiszik, meghaltál
a keresztfán. Oh, örökéletű testvér
én naponta találkozom veled is szót váltunk,
amint kékvászon kötényedből magot vetsz
az őszi határban, vagy lótsz-futsz a nagyvárosok utcáin
és másutt ugyanebben az időben
a názareti ácsok mesterségét folytatod
mérőzsinórral és villanó baltával a kezében.
Vannak, akik azt hiszik, sebeiddal elszálltál
e földről. Oh, Jézus, én a mi örök összetartozásunkról beszélek
s ahogyan a hold árnyékot vet elém
látom, hogy Te is itt ballagsz velem az éjszakában
éppen olyan szegény és elhagyatott vagy, mint én
vérzik a szíved, kezeid és lábaid is véresek.
Oh, Jézus, a jóság tükre és az igazságtalanok áldozata!
A szelíd ökör és az igénytelen számár virrasztott
születésed óráján s mégis Te voltál az, aki ledöntötte
a bálványt és korbáccsal léptél a templomba.
Sírba fektettek és visszajöttél hozzánk
keresztre feszített ember,
sugárzó csillagkoszorú*

a szegények feje fölött.”

Prózában folytatja, leírva a két háború közötti világhelyzetet: „Mutterkám, a szegénység és a gazdagság örülete tépi az emberek idegeit, a templomok hajóit az elsüllyedés veszedelme fenyegeti a viharban, a boldogság országának még első köveit sem rakták le az építők, az anyák kiapadt mellén síró gyermekek vergődnek, és az egész világ háborúra készül az egész világ ellen. Ki gondol most az igazságra, mikor mindenki a szomszédja elpusztítására gondol...” Így szemlélődik Kassák 1936-ban, élete delelőjén. Minden pesszimizmusra hangolja, de a kegyelmi pillanatban mégis – ő is – reménykedik, és a „csoda beteljesülését” várja.

„Röpülj fel, lélek. Telj meg szívem bizalommal. – Óh, Mutterkám, magára gondolkodok ebben a libegő csendben, ebben a néma zengésben, és mai testemet, lelkemet elveszítve, mint derűs tekintetű, ártatlan gyermek szülővárosom szélén, a házunk kapujában állok egyedül. Tél van, a táj dermedten fehér körülöttem, érzem, hogy könnyen rémület szállhat a szívemre, de nem félek...” Majd folytatódik a csodás látomás, harangzúgás közepette leszáll a városra a karácsonyi béke – a beteljesedés megálmodott pillanata ez, ami, sajnos, csak a végső időkben történhet meg. Addig Jézushoz esedezünk:

„Oh, Jézus, Isten báránya,
ki elveszed a világ bűneit,
könyörögj érettünk!

Valahol az emlékek és álmok vizein túl, ahol ezekben a pillanatokban élek, bennem is megcsendülnek a hangok ösztönösen és anélkül, hogy a szavak értelmét csak pillanatra is fölfognám.” (*Érsekújvár*, 29–31. o.)

3. Klasszikus vagy modern?

Ez is Kassák tehát, kevésbé „modern”, mint bizonyos antológiák mutatni szokták. Ugyanilyen misztikus és mélyen vallásos az 1940-es karácsonyi elmélkedés, „A misztérium születése” (uo. 37–38. o.). A gyermekkori karácsonyok emléke éled fel, és az emlékezéssel a hit és a reménység is; így éli meg az ötven évvel korábbi megvilágosodást: „Titkos remegésekkel volt tele akkor a szívem, s ezek a titkok mintha lassan megvilágosodtak volna, egy fényforrás nyílt meg az oltár előtt, s íme ott feküdt a kis Jézus jászolbólcsőjében, és fekete ruhás legények, kiknek ezüstgombok ragyogtak a kabátjukon, égő fáklyákkal álltak körülötte. S a zengő dalok, mintha szárnyra emeltek volna ekkor, mintha elhagytam volna egyszerű földi létemet, láttam a fehér és csillogó tollú angyalokat a jászol felett lebegni, s ahogy az anyámtól hallottam a legendát, ott láttam a nagy fülű szürke szamarat is, nagy hegyes szarvaival, jóságos szemeivel a fehér ökröt, amint lehajtott fejjel álldogáltak, mintha csendesen, magukba fordultan éppen töprengenének valami felett. Olyan csodálatosan szép és kifürkészhetetlen volt körülöttem minden, hogy az álom és a valóság összemosódott előttem, s amikor hazafelé lépegettünk a hómezőben, láttam a kiválasztott csillagot, amely vezérel bennünket...”

Kassák *Egy ember élete* c. könyvében elmesélte hányatott életét; szinte mindig vándor volt a földön: Érsekújvár, Budapest, Bécs, Berlin, Párizs, Budapest... Mindenféle izmussal kísérletezett. Nem kettő, több arca volt. Avantgarde-os és klasszikus író-költő egyszerre.

Nemes Nagy Ágnes már 1947-ben, a *Hatvan év összes verseit* ismertetve rátapintott Kassák „klasszicizmusára”. (*Köznevelés* 1947, 222. o.):

„Kassák Lajos hatvan esztendeje (ugyanis) arra emlékeztet bennünket, hogy a Nyugat-nemzedék kortársa ő, Ady, Babits, Kosztolányi évjáratához tartozik, ahhoz az írói sorhoz,

amely a mi nemzedékünk számára már visszavonhatatlanul klasszikusnak számít. Így jövünk rá, hogy klasszikussal élünk egy korban. Talán meglehetősen az »izmusok atyját« klasszikusnak nevezni, pedig az: ő a klasszikus forradalom (...) ma már méreteiben is hatalmas munkássága olyan csúcsa a magyar költészetnek, melyre csak felfelé fordított nyakkal tekinthetünk, mint útjelző obeliszkra. (...) Ady önálló, utánozhatatlan szimbólumrendszert teremtett, Babits bonyolult értelem vonásait véste a magyar költészet arcára, Kassák pedig egy nagyméretűen egységes formába egy mindmáig egységes magatartást öntött belé maradandóan.”

A szöveget idézi és magyarázza: Ferenczi László, *Én Kassák Lajos vagyok*, Kozmosz könyvek, 1987, 196–197. Ferenczi László e könyvében összegyűjtötte és kommentálta a kassáki műre vonatkozó véleményeket, kritikákat, egymástól gyakran lényegesen eltérő vagy egymásnak ellentmondó értékeléseket. Kevés írónk-költőnk váltott ki oly sok és szenvedélyes vitát, mint éppen Kassák Lajos. Nemigen tudták sehova se besorolni a magyar művészet és irodalom szakemberei; főleg nem a kommunista érték kategóriák keretében, és pedig azért nem, mivel sohasem a teljes kassáki művet tartották szem előtt. Erre Rónay György világosan rámutatott, amikor a „Kassák-problémát” boncolva 1971-ben igyekezett hű képet rajzolni Kassákról alkotásai és vallomásai tükrében. (*Kassák Lajos*, Szépirodalmi, Bp. 1971.) De hát így volt a helyzet más neves írókkal, költőkkel: Márai és Krúdy, Németh László és Kodolányi, vagy – hogy korábbi nagyjainkat említsem – Pázmány, Zrínyi vagy Faludi Ferenc életművét is csak most kezdjük ismét „újraértékelni”, hitelesen bemutatni, hiszen a Rákosi- és a Kádár-korszakban, a Révai vagy Lukács György által megszabott ideológiai mércék szerint erre nem volt lehetőség. Újra kell írni a történelem- és irodalomtörténet-könyveket.

Kassák Párizsban a húszas évek derekán megismerkedik a „modernekkel”, Cendrars és Apollinaire verseivel, a kubizmussal, az egész modern művészettel, Picasso, H. Rousseau képeivel. „Éreztem, hogy percek alatt más emberré lettem, következésképpen hinni kezdtem a magam zöldülő kis tehetségében is. Ezekben a napokban született meg az első »szabad versem«, s később a *Renaissance* című folyóiratban jelent meg. (...) Egy út végére értem, s egy kapu kinyílt előttem.” Rónay György, aki e vallomását idézi (i. m. 63. o.), hozzáfűzi: „Végül is ezek voltak az ő »egyetemi évei«. Autodidakta volt: őt nem vezették, mint a polgári művészeket, »nyakba kötött rózsaszínű szalagon az iskola könyveken és magyarázó leckéken át első művészi próbálkozásaihoz«. Csavargónak állt, de nem züllött végérvényesen léhűtővé: »öntörvényei« ebből a minden eddiginél veszedelmesebb hínárból is kihajtották.”

Rónay György Kassák-könyve bevezetőjében ír azokról a kísérletekről, amelyek igyekeznek Kassákot elhelyezni a magyar költészetben (Lengyel Balázs, Vas István, Gyergyai Albert, Bori Imre)... Ez utóbbi szerint Kassák »nemcsak a magyar versízlés megújítója«, hanem »a modern magyar líra története Kassák Lajos fellépésével kezdődik«. Rónay ezt így túlzásnak tartja, ez nem is igazolható, többek között azért sem, mivel a „modern” minősítés is tisztázatlan.

Csakugyan, sokfajta meghatározást próbáltak adni a modernnek szellemi történések; ma is, amikor a posztmodern divatjával állunk szemben, többféleképpen igyekeznek körülírni a modernséget. Talán nem mindenki előtt ismert, hogy a „modern” kifejezés a múlt század derekán (1850–60 táján) jelent meg Franciaországban, és pedig két költő, Théophile Gautier és Charles Baudelaire tolla alatt. Kezdetben tehát nem tudományos-filozófiai megjelölés volt, hanem egy bizonyos életérzést fejezett ki, valami új borzongást, amint ez világos Baudelaire *Az Utazás* c. költeményéből; ennek két zárósora így hangzik:

Az örvény alá – a Pokolba? Égbe? mindegy!
Ismeretlen legyen, hol várva vár az új!

Somlyó György fordításában idéztem a költeményt, aki így magyarázza a modern költészetet (*Modernnek lenni mindenestül*, 18–19. o.): „a modern költészet »eszmélete« – legáltalánosabb jelentésben – az isten nélkül maradottságra való ráeszmélés, ennek egész drámaiságában...” Ez ma már a modernség megjelölésének egyik elfogadott szempontja (ha nem is annyira az irodalomban, mint általában a szellemtörténetben). Gyakran Nietzsche metaforájára hivatkoznak: „Isten meghalt” – meghalt az emberek tudatában; vagy Buber hasonlatával: valami az élő Isten és az ember szeme közé került, és így „napfogyatkozás” állt be, hiszen az élő Isten nem halhat meg, legfeljebb csak az emberek tudatában, lelkiismeretében. Kétségtelen, hogy pl. a szürrealizmusban is jelen volt valami metafizikai lázadás, sőt fekete mágia. „A teremtés ajtaján kopogtattak”, ahogy M. Nadeau kiáltványa hangoztatta: összezüzták Isten teremtését, hogy maguk teremtsenek új világot. De az Isten halálával az ember is halott; ezt mutatja a modern emberarcú barbárság. Ha az isteni Nap eltűnik, a visszfény, az istenarcú ember is elenyészik. Jól látta ezt Gabriel Marcel, aki *A problematikus emberben* – mintegy *Széttört világ* c. drámáját kommentálva – éppen a nietzschei metaforára utalva, metafizikai természetű „elűszkösödési folyamatról” beszél: „Ha az utolsó két évszázad történelmi és szociológiai fejlődését tekintjük, nagy általánosságban azt mondhatjuk, hogy az ember elveszítette isteni támpontját: ma már nem méri magát Istenhez, nem tekinti magát az ő teremtményének és képmásának. Annak a ténynek a magyarázatát, hogy az ember megoldhatatlan kérdés lett önmaga számára, vajon nem az Isten halála adja-e, az »Isten halála« pontosan abban az értelemben véve a szavakat, ahogy Nietzsche használta azokat...” (*L'homme problématique*, 1955, 26. o.)

Ugyanakkor az is igaz, hogy a XX. század első felében, éppen Franciaországban, tanúi lehettünk számtalan nagy, modern író megtérésének, Claudeltól kezdve Jouve-on keresztül Emmanuelig, nem is szólva a Bergson nyomán haladó filozófusokról. A megtérések „tornádója” még Adyt is megérintette Párizsban. Idézhetjük Kassák egyik fiatakori „modern” mesterét, Appolinaire-t is, aki mehökkentő módon éppen a „modernizmust” elítélő X. Piust nevezi a legmodernebbnek. Így kezdődik az *Égőv*, Radnóti fordításában:

„Végül is únod e régi világot csupa rom
 Ő pásztorlány Eiffel torony a hidak nyája béget a hajnalon
 Görög és római ókorban éltél és ebből elég ma néked
 A gépkocsik is ódonok zörögve futnak itt elébed
 Csupán a vallás az marad csak máig új s el nem avul soha
 S oly egyszerű akár a repülők terén a gépek csarnoka.
 Európában csak te nem vagy antik ó kereszténység s hiába
 A legmodernebb európai te vagy X. Pius pápa...”

Ki hát a „modern”? A leggyakrabban a „racionalitás” fogalmát alkalmazzák a modernség jelölésére. A *Ratio-Ész*, amelyet a francia forradalom istenített, fokozatosan elvált a hittől, a szekularizálódás a teljes szekularizmusához vezetett. Marx, az abszolút ateista kimondta: „Az ember számára az ember a legfőbb lény”; Nietzsche, a másik képromboló és „gyanúsító” szintén kiadta a jelszót: „Semmi más, csak a Föld!” – Isten meghalt, nem kell a mennyben keresnünk a paradicsomot. Ugyanakkor az is tény, hogy a századfordulón elindul a pozitívizmus és materializmus ellenhatásaként – többek között Bergson filozófiája nyomán, aki 1932-ben, a „Két Forrás”-ban eljut a keresztény misztika csúcsára és a katolicizmus küszöbére – az a szellemi, spirituális megújulás, amelynek számos nagy francia és más nemzetiségű író és gondolkodó képviselője lesz. Hívő emberek, és mégis modernek. Így tehát nem azonosíthatjuk egyszerűen a szekularizmust és a modernséget. Az életfilozófia, az egzisztencializmus, a misztika és az okkult jelenségek (napjainkban is pl. a keleti vallásosság) iránti érdeklődés mind-mind azt jelzi, hogy az ember alapvetően vallásos lény, Istenhez

rendelt teremtmény: „*Fecisti nos ad Te...*” – „Magadhoz, magadnak teremtetted minket...” – sóhajtja Ágoston a *Vallomások* elején.

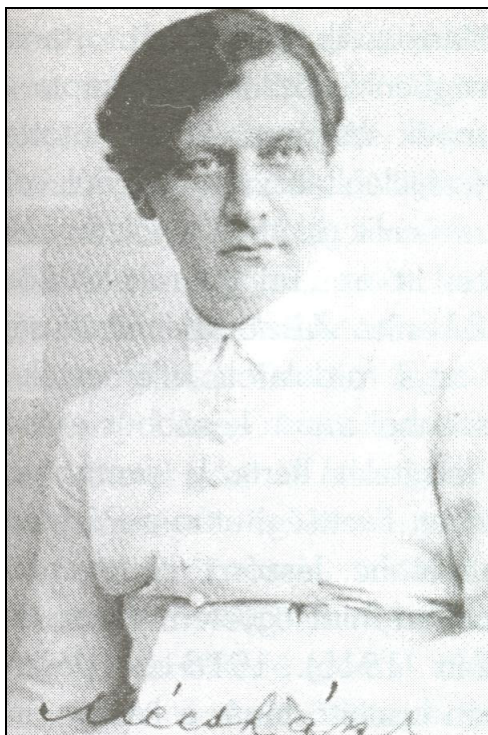
Volt a magyar irodalomtörténet-írásban is olyan marxista irányzat, amely Adynál vagy más költőknél „dekadenciát” látott ott, ahol istenes versek születtek. Ez a torzító, szemellenzős értékelés ma már megszűnt. De bizonyos értelmiségi rétegnél annyi kárt okozott, annyira félreinformált, hogy nehéz lesz helyrebillenteni a hamis szemléletet, kellő tárgyilagossággal írni, pl. Kassák életművéről is. Rónay György megkezdte ezt az újraértékelést, az egész művet figyelembe véve. Reméljük, követőkre talál. Az olyan füzetek, amilyen a Csaplár Ferenc Kassák-válogatása (*Érsekújvár*), segítik a teljesebb látást. Főleg a szülőföld és a szülőanya mély – egy életre szóló – hatását illusztrálja ez a szép válogatás. Nemcsak az ötvenéves költő, de az öreg Kassák is vissza-visszatér a gyermekévekhez, visszatér a termékenyítő csendhez. Rónay megállapította (271. o.), hogy Kassák kései költészetében a tárgyiasság mellett, vele egybefonódva, jelen van bizonyos spontán érzelmesség. A költő egyszerűen „hazamegy s ír valami szívhez szólót születésről és halálról”. A *Bevezetősorok egy könyvhöz* második darabja mondja:

„Bennem
a szigorú konok emberben
(ahogyan jellemezni szoktak)
egy érzékeny kisfiú él...”

Két hónappal halála előtt diktált egy levelet szülővárosába, amikor megtudta, hogy Érsekújvár díszpolgárává avatják: „Nem vagyok túl érzélgős természet, de mondhatom, mélyen meghatott, hogy 80 éves koromban sem feledkeztek meg rólam, és rokonszenvűket tiszteletadással fejezik ki irányomban. Én is egy hosszú életen át hű fia maradtam szülővárosomnak, és sosem felejtettem el, hogy ott ringatták bölcsőmet, ott voltak tanítóim és játszópajtásaim. Egész irodalmamban észlelhetők gyermekkori emlékeim felvillanásai, az ottani emberek arcát mintáztam meg, az ő sorsukat példáztam, és az őket körülvevő tájat festettem...” (*Érsekújvár*, 59. o.)

(*Távlatok*, 12–13/663)

Mécs László

(1895. Hernádszentistván – 1978. Pannonhalma)

„Mécs László a szlovákiai magyar irodalom elévülhetetlen tartozéka: a kezdet nélküle elképzelhetetlen, rekonstruálhatatlan. Kihagyása, megtagadása, átugrása: történelemhamisítás. Sokan, maiak – tájainkon, történelmünkön, kisebbségi sorsunkon kívül esők – ezt persze nem tudhatják, és ezért nem is akceptálhatják. És így épp Méccsel kapcsolatban lép jogába a hagyományéltetés fontossága és kikerülhetetlensége.” Fábry Zoltán írta ezeket a sorokat 1966-ban, amikor újra felvetődött a „Mécs-probléma”. (*Irodalmi Szemle*, 1966/7.) A felvidéki író már 1923 karácsonyán lelkesen méltatta a papköltő első kötetét, a *Hajnali harangszót* a *Kassai Napló*-ban: „Mécs László, katolikus pap. Egyformán költője kereszténynek, zsidónak, magyarnak, szlováknak, szegénynek, gazdagnak!”

Rónay György 1971-ben az *Aranygyapjú* c. versválogatás előszavában, majd Rónay László 1997-es *Mécs László* c. könyvében (Balassi Kiadó. Bp.) igyekeztek tisztázni a Mécs-problémát. E sorok írója a *Távlatok* 2001/1. számában közölt kiadatlan Mécs-levelek közzétételével is hozzájárult a „tisztázáshoz”. Maga Mécs László tárta fel annak idején Könnnyű Lászlónak a *Vigilia* körüli bonyodalmakat, és válaszolt közvetve Illyés Gyulának vádjaira. Ezért, egy rövid curriculum vitae után közlöm itt az említett Mécs-leveleket kommentárommal.

1. Mécs László élete

Mécs László 1895-ben (január 17-én) született Hernádszentistvánban. Apja, Martoncsik Endre kántortanító volt, ötödik gyermeke a keresztségben a József nevet kapta. A gyermek megismerkedett a környék szegénységével, hatottak rá a falusi mitológiák, babonák; éjjelenként, ha egyedül volt, félt, szorongott az ismeretlen rontó erők miatt. A 4. elemi iskolai osztályt már Kassán végezte; itt az „úri gyerekek” közé került. Első verskísérleteit (1912-ben) a *Zászlónk* című ifjúsági lapban közzétették. Népdalhatás, adys fordulatok jellemezték e korai

verseket. Egyébként Ady szimbolizmusa később is erősen hatott rá. Martoncsik József felvételét kérte a premontrei rendbe, ekkor kapta a László nevet. Érettségi után a Pázmány Péter Tudományegyetemre iratkozott be. Jászón töltötte a noviciátusi éveit. Verseivel már korábban mint egyetemista az *Élet* c. katolikus lapnál jelentkezett (1915). 1918-ban Jászón pappá szentelték. – 1918/19-ben kisegítő tanár a kassai gimnáziumban. A gimnázium megszűnése után a jászói anyaházban könyvtáros 1920-ig. Ekkor rendfőnöke az Ung megyei Nagykapos plébánosává nevezte ki. 1920 (Trianon) után verseit nehezebben juttathatta el az *Életnek*; jórészt a Pozsonyban szerkesztett és kiadott *Tűz* című folyóiratban jelentette meg őket. 1923-ra már önálló kötetre való verset gyűjtött össze: a *Hajnali harangszó* az expresszionizmus hatását tükrözi. „Egész életünk körképe volt ez a (címadó) vers. S a szavaló költő pontosan hangsúlyozta mondanivalóját, félreérthetetlenül és őszintén hirdette a békét, megértést, testvériséget az egész országrésznek, főként azonban magyaroknak és szlovákoknak. Ezt egyetlen más költő nem mondta; nem hirdette.” (Szalatnay Rezső, Mécs László lírája, *Irodalmi Szemle*, 1966/2.)

A *Hajnali harangszó* világosan tanúskodott Mécs László szociális érzékenységről. Ady proletárversei után Mécs az evangéliumi forradalmat és testvériséget hirdette. A költő feltárta a szociális igazságtalanságot, a nyomort. (A munkás ünnepel, Emberek vagyunk, A nyomor balladája.) Mécs forradalmi hangja, miként mesteréé, Prohászkaé, ingerelte a hazai konzervatív katolikus köröket, amint Rónay György kiemelte az *Aranygyapjú* c. versválogatás bevezetésében. Az olyan kritikusok, mint Rédey Tivadar (*Napkelet*, 1924. I. 92–96. o.) felfigyeltek arra, milyen konkrét és életszerű Mécs László lírája. Második kötete, a *Rabszolgák énekelnek* 1925-ben a pozsonyi Concordia nyomda előállításában jelent meg. Itt már a „mindenkiért fájás” gazdag témájának változatai kápráztatnak, főleg a hitvalló személyes emberi fájdalmainak is meghitt közelségébe kerülünk; bibliai ihletésű társadalombírálat kemény, szókimondó. (Rédey Tivadar, *Napkelet*, 1925. I. 467–470. o.)

Rónay László *Mécs László* c. könyvében, miután Mécs első kötetei (*Hajnali harangszó*, *Rabszolgák énekelnek*) szociális érzékenységet és kemény társadalomkritikáját érzékeltette, „Prohászka hatása” alcímmel többek között ezeket írja: „Prohászka valóban felszabadította benne az Evangélium alapján elmélkedő poétát. 1929-ben mindegyik vele készült beszélgetésben elmondta, hogy rengeteget ír, »háromkötetnyi verse« vár kiadásra. Életében, pontosabban életvitelében is nagy változás következett be, perjele Királyhalmecre nevezte ki plébánosnak. Elhagyta hát az Isten háta mögötti, ruszinok, szlovákok és magyarok által vegyesen lakott, másfélezres lélekszámú Nagykapost, nagyobb helyre költözött. [...] Siker övezte mindenütt, ahol csak megjelent. [...] Miért csak a Budapesti Naplóban jelentek meg versei? Aligha csak az magyarázta, hogy a távolban élő, paposkodó költőt oda közvetítették barátai. Valószínűleg a kor egyházpolitikájának irányvonala is belejátszott mindebbe. A reformoktól való idegenkedés, a tömegektől való rettegés. [...] A reformot sürgető, papok tollából születő, ártatlan írárok is tilalmakat, »jóindulatú« figyelmeztetéseket vonnak maguk után. Harsányi Lajost is elhallgattatják. A jezsuitákat nyomatókosan intik hallgatásra. Ebben a közegben a gyűjtő szavú Mécs László rendkívül veszedelmes lehetett...”

Mécs László *Önvallomása* (*Pásztortűz*, 1930. XI. 30.) azt hangsúlyozza, hogy az emberiséget nem a forradalmak, hanem az megélt Evangélium válthatja meg: „A *Hajnali harangszó* korszakában azt gondoltam, hogy a szegények rettenetes ökle meg fogja ütni a világ lelkiismeretét, hogy jobbra lesznek az emberek s magukba szállnak... Akkor még nem ismertem annyira őket. Mert nem szálltak magukba. Teli gyomor vagy teli zseb nem oldja meg az ember problémáit. Az emberben a titkokat se kenyérrel, se ruhával megoldani nem lehet. A háború minden problémáját is csak az Evangélium alapján fejthetjük meg, amely mindig az egész embert, testét és lelkét, egyedülállót és társadalmi lényt, minden viszonyában egyszerre veszi figyelembe. Hogy ez nem sikerült eddig, csak azon múltott, hogy az emberek nem állnak százszázalékosan az Evangélium alapján.”

Ez a *Rerum novarum* és Prohászka, ez a *Quadragesimo anno* tanítása, amelyet azóta is hirdetnek az egyház szociális körlevelei.

2. Kiadatlan Mécs-levelek (Adalékok egy régi polémiához)

Tamásiban, a Könnyü Lászlóról elnevezett városi könyvtárban érdekes dokumentumokat találtam a város szülöttje, Könnyü László író/költő hagyatékában. Az értékes Mécs-dokumentumokra Csapóné Gyarmati Irén könyvtáros hívta fel a figyelmemet; a könyvtár igazgatója, Miskolczi Zoltánné szívesen hozzájárult három fontos Mécs-levél közléséhez. Ezek közül az 1969. V. 20-át Könnyü közzétette 1973-ban a Saint Louisban általa szerkesztett *Amerikai Magyar Szemlében*; ugyancsak itt az 1972. aug. 3-i hosszú levél első kb. 10 sorát, de a hosszú levélnek a *Vigilia* szerkesztőire vonatkozó része kiadatlan, és teljesen kiadatlan az 1969. márc. 26-i levél. A Könnyü-hagyatékban van még egy önéletrajzi részlet: „Találkozásom Móricz Zsigmonddal” és három Mécs-vers. Ezek megjelentek Könnyü Szemléjében.

Könnyü László (Tamási, 1914–Saint Louis, 1992) költő, író, irodalomtörténész 1945-ben került Ausztriába, onnan pedig 1949-ben az Egyesült Államokba települt. Több oklevelet szerzett, 1967-ben doktorált a kansasi egyetemen. Különféle tevékenységet folytatott, többek között 1963–74-ben az *Amerikai Magyar Szemle* kiadója és szerkesztője. Ebben az időszakban került kapcsolatba a Pannonthalmán élő papköltővel, Mécs Lászlóval. Könnyü egyik 1968-as cikkében felidézi a 30-as években lezajlott heves vitákat Mécs László költészetéről, nevezetesen a *Nyugatban* megjelent Illyés- és Babits-kritikát. Mécs László itt közölt leveleiben visszaemlékezik ezekre az évekre, a meglehetősen durva támadásokra, és – szelíd humorral, bölcs fölénytel – idézi fel európai sikereit, kicsit oldalba bökve a hajdani kritikust, Illyést, aki – a Szabad Európa Rádiója híradása szerint – (csak!) 80 angliai magyar előtt „szavalta” verseit... Mécs levelei egyben saját küldetéstudatát is megvilágítják, és életműve lényegi jellemzését adják.

Széljegyzetek egy hajdani vitához

Az ún. „Mécs-problémával” kritikusan foglalkozott Rónay György az Aranygyapjú c. Mécs-válogatás bevezető tanulmányában (Mécs László, 1970). Erre utal Mécs. Rónay kitért a *Nyugatban* megjelent Illyés- és Babits-támadásokra is, mérlegelve, hogy mennyiben volt jogos az irodalmi szempontokat figyelembe vevő kritika, és – más szempontból – mennyiben túlzó, igazságtalan. Röviden emlékeztetek a tényekre.

Illyés Gyula a *Nyugat* 1933. április 1-i számában tette közzé „Katolikus költészet” című tanulmányát, amely újra megjelent az *Ingyen lakoma* I. kötetében (1964, 174–193. old. – erre hivatkozom). Felidézi a megújuló francia katolikus irodalmat, és ezzel szembeállítja az akkori szegényes magyar katolikus költészetet, amelyet főképp a „papköltők”, Sík, Harsányi, Mécs, Kocsis stb. képviselnek. Miután röviden jellemezte az Ady-hatásra író Sík Sándort („inkább hazafi, mint katolikus”), majd Harsányiról tesz említést, kemény – és igazságtalan – megjegyzést tesz Prohászka, a „középszerűre”, aki „nem varázsló, aki vizet fakaszt a sziklából” (179–182. o.). Ezután ismét kitérőt tesz a francia katolikus írókra (182–185. o.), majd visszakanyarodik a hazai helyzethez. Itt következik a Mécs-ellenes kirohanás (186–192. o.). Íme néhány bekezdés e kritikából, amely egész életére megsebezte Mécs Lászlót.

„Az újabb nemzedékből csak két nevet látunk figyelemre méltónak: Mécs Lászlóé és Kocsis Lászlóé. Mindkettő pap, egyelőre ez az egyetlen jelleg, ami közös bennük. Katolikussá mindkettőt látszólag a hivatás teszi; papok, mint ahogy más hivatalnok, és verselnek – vajon így verselnének-e, ha nem volnának papok? Egyikben sem érezzük a hit olyan szükségletét vagy elemi bugyogását, mint némely franciáknál láthatjuk. [...] Kettejük

közül Kocsis természete áll közelebb a katolicizmus világához. Alázatos s a külvilág iránti érzéseiben van valami Szent Ferenc állandó meghatottságából. [...] Nem úgy Mécs László. Jellegzetesen pap ő is, de a hangos szónokok fajtájából. Versei gáttalanul ömlenek, és neki épp ez a fogyatkozása. Művére igazán áll, hogy kevesebb több lett volna. De hírnevet épp bőbeszédűségével hódít. Noha tehetségével is hódíthatna...” Majd még folytatja a kritikát. Mécs költészetét jellemzi „a modor, a cifraság, a prófécia, az olcsóbb fajtájú szimbólum és a tetszelgő elhivatottság és vezérkedés, amit már Ady is másodkézből, a romantikusoktól vett, akik valóban politizáltak, és volt is szavuk a politikában...”

És itt következik a leginkább igazságtalan kritika, amely szíven szúrta Mécset. Hiszen kétségtelen, hogy Mécs azt a „keresztényszocializmust” képviselte és hirdette verseiben, amelyet – ezt kifejezetten is elismerte – Prohászka kisugárzó hatásának is köszönhetett. Igenis, őszintén „forradalmár” volt, bár a „vörös börtönöket” elítélte. Talán főleg ez nem tetszett az akkor baloldali Illyésnek, aki a „Legyen világosság” c. versét félremagyarázza (189–190. o.), és így következtet: „Bocsásson meg Mécs László. Jó memóriám van; nekem nem azért keltette fel azt a munkást, hogy világosság legyen, hanem hogy a helyét átengedje.”

Miután még ismét bírálta Mécs retorikáját, képzavarát stb., Illyés végül elismeri: „Költészete még ott a legsikerültebb, ahol semmi prédikáció, semmi megújódási nagyot akarást és titánkodást nem kever bele, ahol szerény, mint a jó hívőkhöz illenék. – Versei az utóbbi években egyszerűsödnek, lassan veszíteni kezdik sallangjaikat. Magam is, aki fájdalommal írtam e sorokat, mert szigorúságomat a jó ügyért ahhoz a lármához kellett mérnem, mely költőt, közvéleményt egyaránt megzavar, ezen az úton biztatom őt. Egyszerűsége, szerénysége, önbírálatra és a külsőségek helyett elmélyedésre, benső hitvallásra, ahogy azt a katolicizmus megkívánja, melynek irányelveiből az ő költészetében ez ideig vajmi keveset fedeztünk föl.” (192. o.)

Illyés metsző Mécs-kritikája nagy visszhangot keltett: pro és kontra foglaltak állást a kortárs írók. Korábban (1921) Kárpáti Aurél, most Babits Mihály Illyés „pártján” állt, míg Reményik Sándor és Gyergyai Albert Mécs védelmére kelt. Babits kétszer is foglalkozott a papköltőkkel, nevezetesen a Mécs László körül kialakult vitával. A *Nyugat* tekintélyes főszerkesztője 1933. május 1-én „Katolikus költészet” c. jegyzetében (szövege a *Könyvről könyvre* c. gyűjtőkötetben, Magyar Helikon 1973 – erre hivatkozom: 137–141. old.) először arról eszmélődik, hogy mit jelent a „katolikus”, ki katolikus: „Katolikus, aki általános (értsd: egyetemes, Sz. F.), mindenütt érvényes törvényekben hisz, vagy ilyen hitre vágyik: a hit az élet véletleneinek dolga lehet; a vágy lelkünk változhatatlan mélyeiből tör föl. Katolikus, akiben az élet szépségének és bűnösségének ösztönös érzései harcolnak; kinek erényvágya nem puritán igénytelenség, hanem tragikus küzdelem. Katolikus, akinek belseje az akarat drámájának, a bűn és büntudat párviadalainak izgatott színpada, s nem a predesztináció vagy fatalisztikus bizalom »erős vára«. Mindez független lehet a hittől és felekezettől (noha egyik felekezet hitrendszeréhez és értéktáblájához közelebb áll, mint a másikéhoz). Ez velünk születik. Katolikus az is, aki rossz katolikus, mint Baudelaire vagy Verlaine. [...] Az egyházi és teologikus szempont bizonyonnyal egészen más; de Illyésnek tökéletesen igaza van, mikor az irodalmi katolicizmus lényegét itt keresi, s nem a tudatos, felekezeti hitvallásban...”

Babits ezután a „papköltők” nehézségéről szól: „az a katolikus költő, akit egyházához érdekek és viszonyok láncolata fűz (mint persze elsősorban a papköltőket), könnyen tekintheti az egyházat maga is felekezetnek, sőt politikai pártnak...” Babits ezután igazat ad Illyés Gyulának (akit „az igazi katolicizmus”, a tágabb értelemben vett katolicizmus poétájának tart), aki az új magyar katolikus költészetet irodalmi szempontú kritikának vetette alá, tehát – bár itt nem nevezi meg Mécs Lászlót – a Mécs-ellenes kritikát is magáévá teszi.

Amikor aztán fellángol a polémia Mécs körül, 1933. június 16-án (*Könyvről könyvre*, 151–152. o.), a Mécs védelmére kelt protestáns Reményiknek és a konvertita Gyergyainak

válaszol; ez utóbbinak azt veti szemére, hogy pontatlanul idézte előző kritikáját. Mindezt a most közlendő Mécs-levelek jobb megértése végett írtam. Az utolsó levélben szereplő nevekhez néhány megjegyzést fűzök még. (Vö. Rónay László: *Mécs László*, Balassi 1997, 136kk. A *Vigilia* indulásáról és első munkatársairól részletesebben lásd: Possonyi László: *Tettenérés*, 1980, 189–235. o.)

1935 Gyertyaszentelőjén indult el a „reformkatolikusok” folyóirata, a *Vigilia*, amelynek szerkesztőgárdája éppen az Illyés és Babits által is emlegetett francia katolikus írókat/költőket tekintette példaképnek. Possonyi László, Aradi Zsolt, Balla Borisz, Horváth Béla, Just Béla tartoztak e körhöz. Mécs László is szerepet vállalt verseivel, később prózájával is. Mécs pályája ekkor már magasra ívelt: külföldi és hazai, illetve erdélyi előadókörútjain páratlan lelkesedés kísérte. (Erdélyről vö. Rónay L. i. m. 108–111. o., Dsida Jenő beszámolójával és 136–138. o.)

De mindennél „diadalmasabb” volt Mécs franciaországi, belgiumi és hollandiai szavalóköriútja (Rónay L., i. m. 144–153. o.). A párizsi vendégszereplést Molnos Lipót szervezte meg, akit Mécs az alább közölt egyik levélben emleget. Erről az 1938-as „diadalmenetről” beszámolt a francia és a belga sajtó, a *Prágai Magyar Hírlap* és a *Pesti Napló*. És maga Mécs is *Diadalmenet* c. hosszú versében. Első versszaka így szól:

Három hétig verseket szavaltam
franciáknak majdnem szakadatlan.
Jót húztam a dicsőség borából,
piros ruhát adott rám a mámor.
S kissé talán meg is részegültem
hazajövő gyorsvonatra ültem.

Ismeretes, hogy Mécs a magyarok („nyugatosok”) által szinte imádott, szkeptikus francia költőt, Paul Valéryt is meghódította, aki azt a híres bevezetőt írta egy 1944-es francia Mécs-válogatáshoz, amely magyarul is megjelent az 1968-as Torontóban kiadott (Vörösváry) angol–magyar Mécs-válogatás élén. (Erről morfondírozott Vas István 1969 júliusában a *Kortársban* megjelent „Mogorva jegyzetei”-ben.)

Epilógusként még csak annyit, hogy az idős Illyés Gyula 1978-ban látogatást tett Pannonhalmán Mécs Lászlónál, aki ott a Szociális Otthonban töltötte élete utolsó szakaszát. Mintegy megkövette a „papköltőt” (aki az ötvenes években megjárta a börtönt is koholt vádak alapján) 1933-as szigorú cikkéért. *Látogatás Pannonhalmán* c. jegyzetében így számol be Illyés e találkozásáról: „Most már kéz-kézben állok az ágya mellett. Pehelyfehér, pehelykönnyű és puhaságú kezét tartok a kezemben. De már mentegetőzve, hogy zavartam, s búcsúzóul szorítva meg azt a csonttalan kezét... Ez november harmadikán délelőtt volt. Mécs László rá három napra halt meg; szenvedés nélkül; öntudatlanul.” (Idézi Rónay László az *Üzenet* című 1982-es Mécs-válogatás utószavában, 315. o.)

Három Mécs-levél

Mécs László Könnýű Lászlónak (kézírás)

(Kiadatlan)

Pannonhalma. 1969. III. 26.

Kedves Druszám,

megtisztelő és praktikusan hasznos leveledre ha nem is rögtön, de mégis válaszolni kezdtem, [másfél sor áthúzva] amikor rámtörték mint valami baráti rablók hárman: egy úr és két férfi: „Adunk három percet, tessék velünk jönni szalonkázni a Duna-kanyarban lévő

nógrádi erdőbe...” Soha se láttam őket, autójukba ültem és ... „játszottam” mint egész életemben mindig. Játszottam, mikor Kassán rövid ideig tanítottam; játszottam, mikor Nagykaposon 10 évig, Királyhelmeceen 17 évig pasztoráltam; játszottam, mikor verset írtam (nem szerkesztők sürgetésére!); játszottam, mikor pódiumokra *szólított* a magyar kisebbségi ... Csehszlovákiában, majd Erdélyben majd Csonkamagyarországon. Majd Párisban, Lille-ben, Namurben, Berlinben stb. stb. – Fontos és hasznos levelet írtál, – mégis csak most kapsz rá választ. Ne haragudj! 1937-ben levelet kaptam Dr. Molnos Lipót volt pécsi egyetemi magántanártól, – a Párisi Magyar Tanulmányi Központ igazgatójától, hogy ő már rendezett egy Ady-estet (Ady nélkül); megalapította egy francia hölggyel a Francia-Magyar-Liszt Ferenc-Társaságot stb. – hogy bebizonyítsa a franciáknak, hogy Magyarországon nemcsak Bugac, Csárda, töltött káposzta, nyereg alatt puhított hús stb. van, de valami más is. „Most téged szeretnék felléptetni, hogy a magyar nyelv zenéjében gyönyörködjenek” – írta. Te, minden magyar költő négykézláb ment volna Párisba, ha valaki a Sorbonne-on 700-as teremben közönséget biztosított volna neki. (A Szabad-Európa rádióban hallottam tavaly, hogy Illyés Gyula 60. életévét megünnepezték valahol Angliában és egy 80 férőhelyes teremben „szavalta” verseit.) – Nos, én a nyár végén kaptam kézhez Molnos levelét és ... játszottam tovább vadászattal, versírással stb. stb. Elmúlt a szeptember, az október, november; Lipi nem haragudott meg, de fájt neki; írt öcsémeknek dec. elején Budapestre, hogy nem érti ... Öcsém és felesége is csúnyán rámmásztak egy-egy levélben. Advent jött, karácsony, – végül januárban válaszoltam Lipinek: már márciusban szavaltam a Sorbonne-on a Paris-Clubban, a Katolikus Egyetemen (Institut Catholique), Roubaix-ban a magyar bányászoknak stb. Három év múlva már az Egyetemi Város színházában szavaltam, majd Lille-ben szintén az egyetem rendezésében. Majd Namurben, Hollandiában... Ezeket azért írtam le Neked, hogy ne neheztelj. Viszont: nagyon megörültem levelednek, ajánlatodnak; a verseket majd Brudi Zsuzsától fogod kapni. Persze a Szerzői Jogvédő Iroda cenzúrájával (!). A tavaly megjelent bilinguis könyv is az ő engedélyükkel jelent meg Torontóban, miután sorokat kellett átalakítanom, strófákat, egész verseket kellett kihagynom. Brudi Zsuzsa Nagyszebenben hallott szavalni (Sibiu Erdélyben) mint fiatal kálvinista lány. Miután elutaztam, a Mécs-est hatása alatt katolizált, bár nem beszéltem vele. 30 év múlva az operában megszólított. Most 63 éves hajadon és összes dolgaimat intézi. Mivel rossz levelező vagyok, Wass Albert is, Dr. Kardos Talbot is vele levelez, ezt ajánlom neked is, ha valamit gyorsan meg akarsz kapni. (Címe: Bpest, XI. Villányi út 6. földsz. 7.) Bocsánatot kérve a késésért szeretettel köszöntlek.

Mécs László

Mécs László Könnyű Lászlónak (kézírás)

Pannonhalma, 1969. máj. 20.

Kedves Laci Barátom,

mikor még vadásztam, egyszer egy díjat-nyert drótszörű foxit vittünk magunkkal vaddisznó-vadászatra. Cserkelés volt; a kis drótszörű nekiment egy vadkannak, beleragadt a zsacsckójába, az csapkodott jobbra-balra, hogy lerázza, végül is a vadászok odaértek és lelőtték. Ez a jelenet merül fel emlékezetemben, ahányszor elmegyek íróasztalom mellett, melyen ott van az 1968. nov. 23-án megjelent cikked: „Illyés Gyula a mérlegen”. Megvallom, mindig elkacagom magam vagy legalább is elmosolyodom a cikk közepén levő „zűsz szépfü” képed láttán. Mulatságos, ahogy a kicsi, de kemény „drótszörű” beleharap a Behemód [sic!] zsacsckójába. Talán sántít a hasonlat, de igaz. Valamikor, vagy 30–35 évvel ezelőtt a Kemény Zsigmond Társaság rendezésében szavaltam Marosvásárhelyt a Bernárdy polgármester-építette gyönyörű kultúrházban. Mécs-est volt, de Tamási Áron is felolvasott egy novellát. Másnap nézegettük a várost; velünk volt az „Erdélyi Helikon” humoristája,

Molter Károly is. Sörözések, kvaterkázások alkalmával megkértek, hogy menjek el szavalni egy zsidó szoc. dem. vezető-politikusnak, aki betegen feküdt lakásán és nem mehetett el a Mécs-estre, viszont nagyon szeretett volna látni. Persze, hogy elmentem és az ágy végében állva szavaltam a betegnek éppoly erővel, mint előző este a Kultúrház közönségének. A beteg megkönnyezte a legmagasabb Humánium (Evangélium) hangszerelésével írt „szociális” verseket. Mikor „hazafelé” mentünk, hozzám fordult Molter Károly: „Te, mi eddig azt hittük, hogy te amolyan zűsz fiú vagy”. – Hát nem voltam az; de a felfokozott emberi Jóság: erő életben és versben. *Bátorság!* A Szépség lépveesszője lepkék és szívek számára. – Pár gimnáziumi és főiskolai tanár ragyogó szemmel olvasta cikkedet. Igaz, én nem József Attilát tartom a legkitűnőbb újabb költőnek, de Erdélyi Józsefet és Illyés Gyulát. Kár, hogy ez a „Nyugat” című lap receptje szerint felfújta magát Vadkannak és mindenható Behemódnak. – Igen: *A Nyugat receptje*. E szerint Reményik Sándor soha se volt igazi „költő”; Áprilyról is csak a kommunizmus idején kezdtek jót írni, – főleg fia, Jékely Zoltán „befutása” után, már amennyire engedték az irodalombócherek, akiket a Nyugat szelleme nevelt, exkluzivitása bátorított fel. Móricz Zsigmond mondta egyszer nagykaposi lakásomon Rácz Pál ungvári szerkesztő, regényíró jelenlétében, hogy Babits Mihály elájult a Nyugat szerkesztőségében, mikor egy jó, elismerő cikket olvasott rólam. – Illyés Gyula nem lett nagyobb költő azáltal, hogy Legyen világosság c. hatodik kötetemet (1933) lepocskondiázta a Nyugatban s főképp: kifigurázta szociális érzésemet, jelezve, hogy a III. osztályú vasúti kocsiban nem azért *költöttem* fel a padon elnyúló munkást, hogy *éljen*: szenvedjen, örüljön, legyen világosság, – de azért, hogy helyet csináljak magamnak. Hát így van az, Laci! Lehet írni így is, úgy is, – de minden gonosz indulat visszafizetődik egyszer. Engem a Kisebbségi Sors a Pódiumra helyezett 1923. jan. 1-én a Petőfi-centenáriumkor Ungváron; ebből jött ki *történelmileg*, hogy a szétszórt magyarság Család-összehozó karácsonyfás újításaira engem hívtak meg 20 éven keresztül, hogy megkiáltsam titkos és nem titkos emberi és magyar vágyaikat – és nem *mást*. Ezt először sugdolózva tették röhögés tárgyává, később írásban az Illyés-félék. Nos pár hónappal ezelőtt a Szabad-Európa Rádióban hallottam, hogy Illyés Londonban *zsúfolt teremben* adta elő a maga verseit 60. születésnapját ünnepezve; *a terembe nyolcvanan* voltak összezsúfolva... Nos, Laci, én soha senkinek se válaszoltam piszkolódásaira: se Kárpáty Aurélnak (1931. Üveglegenda), se Illyésnek, se a félművelt Veres Péternek tavaly előtt. Az Isten válaszol! – Köszönöm, hogy most Te is segítettél Neki! Szeretettel ölellek. Mécs László.

Mécs László Könnýü Lászlónak (kézírás)

Kedves Druzám,

VII. 4-én írt leveled meglepetést és fokozatos örömekeket hozott. Meglepetést is, bár több száz levélválasszal tartozom, így a neked-valóval is. Te, lám, mégse neheztelsz, sőt alaposan megbélelt levelet küldtél. Óvatosan bontottam fel, először egy francia vers került kezembe finom, franciás (Verlaine-es) valami. Jobban megnézve láttam, hogy a Te versedről van szó, még jobban megnézve láttam, hogy könyved van franciára fordítva: *J'accuse mon époque*. No nézd, ez túl akar licitálni engem. Utána bontottam fel leveled. Persze angol, német fordításaid is vannak. Utána kaparásztam elő az Aranygyapjúról írt kritikádat. Csak annyit: magam sem tudtam volna korrektebb, igazabb képet adni magamról különösen most hogy *30 éve* nem jelent meg tőlem verseskönyv Édes Hazámban, ami pedig most jelent meg végre: *egyezer* példányban, abban több a bosszúság, mint az öröm; akkor írátták velem alá a szerződést nov. 11-én, mikor a könyvből már minden példány elfogyott... A szerződésben biztosított *17 db* tiszteletpéldány maig se került a kezembe. A Rónay Gyurka 40 oldalas (!) bevezetőjében majdnem 20 oldalon bizonyítja, hogy nem voltam antiszemita, mintha úgy kínálná valaki egy tokai paraszt borát, hogy a paraszt nem antiszemita. Nos, amikor még a Vigiliára ezt írta Just

Béla (Rábstern) boszorkamester, hogy: *Szerkesztőbizottság*: Aradi Zsolt, Balla Borisz, Possonyi László stb., – Balla Borisz ki akarta magát küldetni Portugáliába sajtóattasénak, *Gömböséssel*: éppen egy versemet adta be öcsém a Vigiliának, *Parasztok* címűt; nos, (itt törlés), és („rosszak a tollaim”), akihez soha semmi közöm nem volt. A nyilas időkben Balla Borisz tényleg attasé lett; Just-Rábstern nem hordta a sárga csillagot, de bevonult a Borisz lakásába (telefon stb.) és onnan dirigálta az ún. katolikus irodalmat; lesodorta a Vigiliáról a „szerkesztőbizottságot”, odaírta: szerkesztő: Mécs László (minden megkérdés nélkül!) – leközült Horváth Bélától egy ilyen piszok cikket: „Ki a zsidó írókkal!” Ezt én máig se olvastam, de mindenki a túloldalon a „szerkesztőre” köpött, vagyis rám. Horváth Béla beépített ember volt a Szabad Európa Rádiónál; mikor forró lett alatta a talaj, hazajött; az állomáson, a határon autóval várták stb. Most is szerkesztő valahol. Engem az *Élet és irodalom* c. lapban egy E. Fehér Pál nevű zsidó író piszkolt. A Vigilia nem volt hajlandó helyreigazító közleményt lehozni stb. Megértheted, Rónay Gyurka oldalakon keresztül miért bizonyítja, hogy nem voltam antiszemita. Mindegy: Rábstern nem is említi, viszont ennek a jobb kezéből, Possonyiból hőst hazudik. Akkoriban adták le a Vigiliában Hitler-ellenes versemet, engedélyem nélkül, és hajszálon múlt, hogy nem kerültem Auschwitzbe stb. (Imádság a nagy Lunátikusért.) Mindegy. Túl vagyunk már ezeken a piszkos dolgokon. Horváth Richárd azt hazudta nekem, hogy *azért* adta ki csak egyezer példányban az Aranygyapjút, mert nem volt papírja; elhiszed? Az Elnöki Tanács tagja, országgyűlési képviselő, az Eccl. c. kegyes bolt igazgatója – stb., stb., és: nincs papírja, csak egyezer példányra!! Mennyivel becsületesebb volt a zsidó kiadó 1941-ben; ún. összkiadásomat adta ki az Athenaeum: *23 ezer példányt* aláírtam, mind elfogyott (csillagászati szám a magyar verstörténetben!) Most néha, ha például amerikai barátainak akarok küldeni egy-egy ily összkiadást (a kötet egyben), csak a templomajtóknak vadászik rá Zsuzsa [Brudi], és néha 500 forintért veszi meg a templomajtók bejáratánál, ha elszegényedett családok ott jó áron eladják. – De elég most ennyi ebből. – Még egyszer köszönve a levéllel szerzett meglepetést, szeretettel ölellek

Mécs László
Pannonhalma, 1972. aug. 3.

(*Távlatok*, 2001/1.)

Márai Sándor

(1900. Kassa – 1989. San Diego, USA)

Márai Sándor író, költő, újságíró Kassán született 1900-ban. Apja Grosschmid Sándor ügyvéd volt. Gimnáziumi tanulmányait Kassán és Eperjesen végezte, majd Budapestre ment és a *Budapesti Naplónál* dolgozott. 1919 októberében Bécsen át Berlinbe, majd Frankfurtba költözött, hogy egyetemi tanulmányokat folytasson. Munkatársa volt a Frankfurter Zeitungnak. Rendszeresen küldte haza tárcáit, elbeszéléseit a kassai lapoknak. 1923-ban feleségül vette Matzner Ilonát; Párizsba költöztek. Leggyakrabban az 1925-ben megindult *Újság* c. napilapban jelentek meg írásai (a lap párizsi tudósítója volt). 1928-ban hazaköltözött. Nagy hatást gyakorolt rá Thomas Mann, akit még Németországban jól ismert, és Krúdy Gyula álmvilága. 1934-ben jelent meg főműve: *Egy polgár vallomásai* 1. kötete, önéletrajza. A *Pesti Hírlap* munkatársa lett. A II. világháború után folyamatosan írta naplóját. 1945–46-ban nagyobb nyugat-európai utat tett. 1948-ban elhagyta Magyarországot, Svájcba utazott, 1950-ben Olaszországban, majd 1952-ben New Yorkban telepedett le. 1968-tól Salernóban, 1979-től San Diegóban élt. Felesége és fia halála után 1989-ben önkézével vetett véget életének. 1990-ben posztumusz Kossuth-díjat kapott. Jelentősebb művei az önéletrajzon kívül: *A kassai polgárok* (1942), *A zendülők* (1930), *Sértődöttek* (1947–48), *San Gennaro vére* (1957), *Harminc ezüstpénz* (1982), *Föld, föld!* (1972), *Napló 1946–1957* 1968–1975, 1976–1983; *Ami a Naplóból kimaradt* (1945–1946), *A gyertyák csonkig égnek* (1942). Ez utolsó kisregényének hihetetlen sikere lett az utóbbi évtizedben szinte Európában. 1990-ben elkezdődött az életműsorozat kiadása.

I. Vallomás a kassai Ulyssesről (Márai megváltás-keresése)

„A mű nemcsak betű, hanem magatartás is.” E megállapítást Márai Babits-megemlékezésében olvasom, a tömör, találó *Lélek* című vallomásában, a *Babits-Emlékkönyv*ben. Máraira is alkalmazhatjuk, aki tulajdonképpen mindig vallott, magáról írt, világnézetéről és hitéről, illetve hitetlenségéről, szorongásáról és megváltáskereséséről. Legalábbis külföldi bolyongásai során. A „kassai Ulysses” „*homo viator*”-nak is nevezhető –

Marcel kifejezésével –: a hontalanság megélt metafizikája nála az emberi sors paradigmájává változott. Sokat utazott, miután elhagyta Budapestet, de lényegesebb volt nála az a belső, szellemi kaland, amelyről naplói minden lapján és néhány más könyvében vallott, például a *San Gennaro vére*ben, talán legszemélyesebb regényében, vagy a *Harminc ezüstpénz* című esszé-novellában, amely Jézus és Júdás „drámája” kapcsán az említett megváltáskeresést tematizálja.

Mielőtt mindezt jobban kifejténém, megjegyzem Valéryvel (akire oly gyakran hivatkozik Márai naplójegyzeteiben): ha az író közzétette művét, kiszolgáltatta magát az értelmezéseknek. Valéry a *Tengerparti temető* értelmezésével kapcsolatban írt erről: „Sohasem létezik egy szöveg igazi értelme. Itt a szerzőnek nincs tekintélye. Bármit *akart mondani*, azt írta, amit írt. Egy szöveg, ha már közzétették, olyasmiről, mint egy készülék, amelyet bárki kedve és eszközei szerint használhat: nem biztos, hogy megszerkesztője jobban használja, mint valaki más.”

Amikor Márai tragikus halála után újraolvastam egyik legszebb, *San Gennaro vére* című regényét, amely először 1957-ben németül jelent meg (Márai Sándor műveit a Griff-kiadásokban idézem), megdöbbsentem, milyen pontosan „megjövendőlte” saját sorsát – a vasfüggöny mögül Nápoly környékére *menekült*, majd öngyilkosságba *menekült* hős alakjában, a pap és az élettárs által felidézett beszélgetésekben.

Az élettárs így mondja el egyik beszélgetésüket (a hős Stefan Zweig, Toller, Majakovszkij és Thomas Mann fia öngyilkosságára utalt): „...Zweig hitt Európában és egy napon megértette, hogy nincs többé az az Európa... Toller és Majakovszkij hittek a forradalomban és egy napon megértették, hogy nincs sehol az a forradalom... És a többiek, akik megtették (ti. elkövették az öngyilkosságot) más és más okból, mind megértették ezt. Itt tart most ő, mondta. Mit feleltem?... Ilyenkor nagyon nehéz felelni. Nem lehet érvekkel felelni, amikor valakinek a szívében megalvad a vér... Emlékeztem a csodára, amelyet délelőtt láttunk, arra, hogy a vér, amely valamikor egy ember szívében dobogott és aztán megalvad... olyan volt, mint egy fekete szurokdarabka... a csoda erejével egyszerre mégis olvadni és buzogni kezdett... Megkérdeztem, nem hiszi-e, hogy a mi szívében is megalvad egyszer az alvadott vér... minden, amit megéltünk, minden, amiből halál következik, egy napon felolvad és élni kezd, mint az üvegtartályban a szent alvadott vére?... Azt mondta, nem hisz ebben. A világot csak akkor lehet megváltani, ha áldozatot hoznak, ismételte...” (205. o.)

Márai nem tudott hinni a csodában, amit Szent Januáriusz vérenek felforrása csak jelképez. Pedig ez a hontalan, szellemi tájakon örökösen utazó Ulysses, *homo viator*, aki átvándorolt világnézeteken, vallásokon, kultúrákon, keresve az élet értelmét és a megváltást, néha – amikor nemcsak szkeptikus-kritikus éles eszére, hanem a szívére is hallgatott – megsejtette a transzcendenciát, azt a valami „más”-t, amiről éppen a *San Gennaro vére* borítójának fülszövegében vallott: „Öreg vagyok, nem hiszek semmiben. De meg kell mondjam, az elmúlt évtizedekben – néha ásítón köznapi, néha fogvacogatóan félelmes – fordulatok közben mindig újra gondolnom kellett arra, amit a regényben a nő mondott (ti. 'Volt itt cirkusz, babonáság... de volt valami más is'). Nem tudom, van-e 'csoda'? De most, a vége felé – nemcsak a regény, hanem sok minden vége felé – mindig újra megkísért a gyanakvás, hogy a tapinthatón és érzékelhetően túl van valami 'más' is. Lehet, hogy ez csak rögeszme. Az is lehet, hogy csak gyávaság. De így igaz, hát leírtam...”

Itt is a nietzschei „erős ember”, a vallásos hitet gyávaságnak tartó pogány szellem gögje kísért. Márai gyakran hivatkozott Nietzschére; például amikor a halálra, illetve az öngyilkosságra gondolt ebben az 1976-os naplójegyzetében: „Nietzsche. Meghirdette, hogy 'az erős ember idejében hal meg'. Nem tér ki a halál elől, nem érzi gyöngeségnek, ha levonja a bukás következményeit. (Személy szerint nem sikerült 'idejében meghalnia'.) A keresztény

morál bűnnek tekinti az öngyilkosságot. A japánok – mint Nietzsche – szükségességnek.” (Napló, 1976–1983. 10. o.)

A *San Gennaro* véreben olvassuk, hogy a hős régóta készülődött az öngyilkosságra, azt akarta, hogy a nő adja be neki a morfiuminjekciót, mert ő nem érezte magát elég erősnek. „Egyetlen csillag sem volt az égen... s ez a csillagtalan nápolyi égbolt tud félelmes lenni. A Vezúv sem látszott; a tenger sem. Egyedül voltunk. Éjfél után megszólalt. Arra kért, hogy öljem meg. Nyugodtan beszélt. [...] Azt mondta, az öngyilkossághoz igen nagy erő kell, az örület ereje... Sok orvos hiszi, hogy minden öngyilkos örült, abban a pillanatban... De ő nem örült. Ő csak egy ember, akinek nincs ereje megtenni, s engem kér, tegyem meg neki ezt a szívességet, öljem meg...”

Az öngyilkosság, miként egyáltalán a halál, megérthetetlen, mert titok. Ezt jól érezte Márai, aki 1981-ben ezt jegyezte be naplójába (Napló 1976–1983. 114. o.): „A halált – mint a világegyetemet – nem lehet értelemmel megközelíteni. Nincs 'értelme'. Csak van, mint a föltétlen tények, értelem nélkül.”

Itt az abszurdról meditáló Albert Camus jut eszembe, akivel meglehetősen rokonszenvezett Márai; sokszor idézte, sokban igazat adott neki. Camus, az abszurd ellen lázadó ember *Sziszüphosz mítosza* elején ezt a kijelentést teszi: „Egyetlen igazán komoly filozófiai probléma létezik: az öngyilkosság. Eldönteni, hogy az élet megéri-e vagy sem, hogy leéljük, ez annyi, mint választ adni a filozófia legalapvetőbb kérdésére...” Ez a hamleti kérdés: Lenni, vagy nem lenni? De Camus, aki végigveszi az abszurd ember, így az öngyilkos magatartásait, megjegyzi: az öngyilkos tettével csak azt bizonyítja, hogy ő maga nem találta meg az élet értelmét. Kell értelmének lennie, de ő nem találta meg!

Ismerjük Sziszüphosz mítoszt, amelyet Camus könyve végén felidéz: a mitikus hőst ott látjuk a hegy tövében a sziklával. Camus, aki egyébként később túljutott ezen a világnézeti állásponton, megjegyzi: „Boldognak kell képzelünk Sziszüphoszt!” Szerény vigasz, abszurd álláspont. De úgy tűnik, egy időben Márai is ezt vallotta, amikor túl a kereszténységen és a buddhizmuson (mindkettő eszkatológiáját elvetette), 1976-ban azt jegyezte be naplójába, hogy a legrokonszenvesebb végül is a görög mítosz-bölcsesség, „amely vállalja a létezés árát, és a 'győzelem reménye nélkül harcol’...” (Napló 1976–1983. 30. o.)

Hitetlenségének és pesszimizmusának kétségkívül *racionalizmus* is egyik forrása lehetett. Kutatta a világegyetem rejtélyét: Teilhard paleontológiájától és fejlődéelméletétől kezdve a csillagvilág titkaiig, illetve a genetikáig minden természettudományos probléma izgatta; ugyanígy a történelem iránya (Toynbee-t szerette), a kultúrák kibontakozása és hanyatlása (Spengler), a politikai rendszerek szerkezete... a vallásszociológia, pszichológia, misztika... – egyszóval mindaz, ami az emberre és sorsára fényt vethet. De csak azt fogadta el, amit belátott. A hitet gyengeségnek vagy betegségnek tartotta, vagy primitív babonának. Bár Assisi Szent Ferencnek és Avilai Szent Teréznek némileg „megkegyelmezett”. És természetesen Jézusnak, „az irgalom zsenijének”. Ebben nem követte az örült Nietzschét, aki féltékenységében gyalázta a Názáretit, Dionüszoszt állítva a Keresztrefeszítettel szembe.

A *San Gennaro* véreben a ferences pap így számol be a hőssel folytatott egyik beszélgetéséről. „Megkérdeztem tőle, mit képzelsz megváltásnak? ... Iparkodtam tárgyilagosan kérdezni. Akkor még gyanakodtam, hogy örült, vagy komédiázik. Azt felelte, nem tudja pontosan megmondani, de megvizsgált minden lehetőséget. Gondolt arra is, hogy ez az ötlet – így mondta, ötlet... – egyféle kóros kényszerképzet, a paranoiás tünetek egyike. Mindazok, akik eddig ilyesféle igénnyel léptek fel önmagukkal és a világgal szemben, patológiás emberek voltak. Így mondta. Megkérdeztem, mit gondolsz, a mi Urunk Jézus Krisztus is patológiás volt-e?... Azt mondta, nem hiszi. Jézus egészséges volt, harmonikus és előkelő ember... Így mondta. Jézus – ezt is mondta még – nem is hitte soha, hogy ő az ember, akit Isten kiválasztott a világ megváltására. Jézus mindig szenvedett a tudattól, hogy talán ő a

kiválasztott, utolsó pillanatig, a kereszten is szenvedett a nagy szereptől, amelyet csak elviselt és elfogadott, de soha nem keresett...” (148. o.)

Mindezt, mindjárt látjuk, bővebben kidolgozta a *Harminc ezüstpénz*ben. De most még egy mozzanatra figyeljünk, ami Márainál (éppúgy, mint Jézusnál, Júdásnál vagy más hőseinél) döntő: a *félelem*, vagy inkább – Kierkegaard kifejezésével: a *szorongás*, *ami a szabadság szédülete*. Ez is szerepet játszott öngyilkosságában, gondolom. A *Föld, föld* című emlékezések végén írja (312. o.), miután a Budapestről érkezett Arlberg-expressz az utolsó igazoltatás után továbbindul az ennsi hídról: „Az éjszaka csendes volt. A vonat zajtalanul indult. Néhány pillanat múltán elhagytuk a hidat, a csillagos éjszakában utaztunk tovább egy világ felé, ahol nem várt senki. Ebben a pillanatban – életemben először – csakugyan félelmet éreztem. Megértettem, hogy szabad vagyok. Félni kezdtem.”

A *Harminc ezüstpénz*ben, amely Jézus-esszé (ez a régebbi) és Júdás-novella együtt, a *megváltás* gondolata a központi téma; az „árulás”-eszmé Júdás szerepe és drámája kapcsán – szerintem – csak másodlagos. (Esszét, novellát mondtam, mert igazában a könyv nem sorolható a szokványos értelemben vett „regény” műfajába, hanem inkább „előtanulmány”, legalábbis az első fele; amolyan hosszabb naplójegyzet sorozatnak is tekinthető). A film csak a könyv felénél mozdul meg, amikor Jézus fellép és Júdás színre lép. A történeti-szellem-történeti helyzet, légkör egyszóval a tér-idő koordináták felvázolásánál Márai elsősorban a Szentírást használja. (Hűségesebb hozzá, mint például a krétai Ulysses, N. Kazantzakis *Az utolsó kísértés* című regényében, amelyből Martin Scorsese vitatott filmje készült.) Kodolányi János *Én vagyok* című Jézus-regénye viszont (amelynek „betétje” a *Jehuda bar Simon-Júdás*) még hűségesebbnek tűnik, mint Márai írása, akinél felfedezem E. Renan és az ő forrása, a liberális Strauss exegézisét és Jézus-értelmezését. De Márai felhasznált számos profán forrást is. Igazában mégsem exegéta, nem is történész, még kevésbé teológus. Mint művész, író igyekszik megragadni és megrajzolni Jézus egyedülállóan szép Alakját, és ez irodalmi szinten sikerül is neki. A költői beleélés és a pascali „szív” (az intuíció) segíti abban, hogy megközelítse Jézus titkát, az Irgalom megtestesülését. (Vö. 35. és 103. o.)

Jézust kezdettől fogva – pontosabban fellépése kezdetétől fogva – ez a kérdés nyugtalanítja: „Hogyan lesz az Istenből ember? ... Ez a kérdés életének tartalma, az ő titka.” (35. o.) Majd „teljesen eltöltötte a félelmetes tudat, hogy az Egyisten, a Névtelen egy vele, az emberrel”. (37. o.) „A pogány, a hellenisztikus, a zsidó világban Jézus az első ember, aki nem 'hiszi', hanem tudja, hogy az Isten egy emberbe költözött. És ez a tudat nem mámorítja meg és nem torzítja el személyiségét: emberi marad, a titokkal a szívében harmonikusan él tovább. Az alak ezt a különös összhangot sugározza, rögtön az első pillanatban, mikor megjelenik a történelmi színpadon. [...] A titok értelme annyi, hogy zsidók és pogányok sorsán túl van közös megoldás az emberek számára. Így lép föl és így jelenik meg az alak, földien és tapinthatóan a mindenkori Tamások számára. Emberi voltában is emberfelettien, mert találkozott Istennel, aki benne ember lett. Így tudja ő, így hiszik később mások.” (43. o.)

Ezekkel a sorokkal zárul *Az alak* című ragyogó fejezet, amely tiszta költemény. Márai vallomása az istenkeresésről, értelem- és üdvösségkeresésről; arról az emberiségről, amely a századok során számtalan arcot alkotott magának Jézusról. „A názáreti arca, ahogyan az emberiség látta, megalkotta, kifejezte és megőrizte: a lelkiismeret látomása. [...] Kellott egy arc a nagy panoptikumban, egy arc, amelybe az emberi büntudat belemintázza az irgalom, a részvét, az együttérzés vonásait.” (30. o.) A különböző korokban megmintázott „Jézus-arcok” egyik lesznek abban a másik, soha nem ábrázolt és kifejezett emberarcban, amely egyedül 'hivatalos', mely minden szorongatott ember lelke mélyén megvilágosodik, mikor egy ember úgy érzi, elveszett az élet számára, nem remélhet már segítséget az emberektől. Úgy működik

ilyenkor az emberi képzelet a veszély ihletében, mint a művészek idegrendszere: alkotni kezd. Ezt az arcot alkotta meg. Ezért 'hiteles' ez az arc.” (31. o.)

Márai könyve első részében mintegy a Jézus-jelenség fenomenológiáját vázolja fel, megvilágítva az *eidoszt*, az isteni ember alakját, *ahogy szépségében megjelenik*. Világos, hogy nem pusztán az emberi vágy kivetítődéséről és a képzelet alkotásáról van szó. Az Írások és a keresztény hagyomány volt mindig a támpont ebben az alakításban, „teremtésben”. Egy nagy svájci teológus, Hans Urs von Balthasar *Herrlichkeit* című teológiai esztétikájában a szépség, a „Dicsőség” oldaláról közelíti meg Jézus *Alakját* – persze a szakember hatalmas anyagismeretével. Azon lehet vitatkozni, hogy mindaz, amit Márai mond Jézus istenemberi öntudatának ébredéséről, teológiaiilag helytálló-e. Ez a titok egyébként is a teológusok keresztje. De a művészi megközelítés szintjén hitelesnek mondhatjuk a regényíró eszmélődésének kifejezését. E megközelítés után helye van még a további reflexiónak, és *főleg egy döntő lépésnek: a hitének*. Mert a Jézus-jelenség kihívás és megoldás. Kihívás, felszólítás a hitre. Megoldás is rögtön a választás után: mert „a Szó és az Ige új értelmet adott mindennek” (7. o.), nemcsak Palesztinában, hanem a legegységesebb távlatokban. Ami Jézusból felhangzik az időben: „A kérdés, amely nyugtalanítja a szenvedélyes és hívő lelkeket: az Isten viszonya az emberhez. Az Isten, aki nem 'szólítja' az embert, nem is szállást vesz benne, hanem egy lesz vele... És ebben az ember számára van valami félelmetes.” (36–47. o.) „Jézus, amikor meghirdette, hogy van feltámadás: megrendített egy életérzést.” (39. o.)

Lássuk ezek után a dráma másik szereplőjét, Jézus „ellenlábasát”, Júdást, aki kevéssel Jézus fellépése, megkeresztelkedése után lép színre, illetve kapcsolódik be a történetbe. Márait főleg a szerep, a típus érdekli, az „Áruló”, aki mindig jelen van a történelemben, legyen az írástudó, pap, forradalmár... A *Harminc ezüstpénz* utolsó lapján Márai jegyzetéből megtudjuk, hogy a könyvet egy emberöltő előtt „egy budapesti romos szükséglakásban” kezdte írni; a sárguló kéziratot magával vitte külföldre. „Többször áthajózott az óceánon...”

A „városból” való Júdásnak, aki nem követi vak hittel a Názáretit, mint az egyszerű halászok, megfontoltan állást kell foglalnia a Prófétával szemben. Hit és kétely között vergődik. A későbbi evangélista Lévi vámossal, Mátéval folytatott tudós beszélgetés után meggyőződik arról, hogy Jézus nem az a messiás, akit ő várt. Rászánja magát az árulásra. Már csak azért is, hogy megszabaduljon a félelemtől, a kételyből, a bizonytalanságból származó szorongástól. Amikor átlépte Annás főpap küszöbét, „*az a sajátos nyugalom áradt el testében, amit az ember akkor érez, ha betölti szerepét.*” (151. o.) Pedig előtte tétovázott, hogy beavatkozzék-e az eseményekbe. „Ez az izgalom... olyan volt, mint a búcsújárás nyugalansága, a rendkívüli idegállapot, melyben a 'profán' és a 'bigott', a köznapi környezetből és tennivalóból felszabadult, idegenbe rándult emberek kézdörzsölő és jókedvű életérzése szorongással és félelemmel vegyül. Mert minden ilyen búcsújárasnak legmélyebb és legtitkosabb rugója a félelem: egy ember elindul hazulról batyuval, asszonnyal és gyerekekkel, *mert fél*. Mindig így indul el. Akkor is, ha a totem nyomába megy. Vagy egy kegyes kép felé, mely a csodát ígéri. Vagy – mint a zsidók az ünnep idején – a rítus és az Arctalan felé. De most a félelem is másképpen sugárzott a tömegből: nem volt egyszerű istenfélelem, nem is a búcsújáró izgalom kipárolgása. Júdás szimatol. Jeruzsálem már napok óta nyugalanságban élt. A hír, hogy a názáreti eljött az ünnepre és beszélt a Templomban [...] – a híreket nem lehetett pontosan megítélni, mert mindenki mást mondott... De a várakozást szimatolni lehetett, mint egy testi szagot: a félelem párája úszott a sikátorokban, mint a füst és a köd. Júdás átlépett a nyögdecslő, rongyokba burkolt embereken. Talán a Messiást várják, gondolta. De talán csak azt várják, hogy a félelem szorongása enyhüljön beleikben és végre történjen valami nagyszerű csodálatos, vagy borzalmas és érthetetlen, de végre történjen valami. És a félelem, amely örölt a húsukba, akkor eloszlik.” (149kk.)

Amit itt Júdás *szerepvállalásáról* mond, azt – *mutatis mutandis* Jézus messiási szerepére is alkalmazza Márai. Itt világosan felismerem Renan Jézusának hatását. (Egyébként egy helyütt kifejezetten is említi Renan nevét.) Amit Jézus messiási öntudatának felébredéséről és szerepvállalásáról itt olvashatunk, az jórészt – mint mondtam – a XIX. századi liberális szentíráskritikára emlékeztet, nevezetesen Straussra, aki Renannak is egyik forrása volt.

„Itt van egy ember, aki már nem a nemzetet akarja megváltani, hanem az emberiséget. Nem a Törvényt akarja betölteni, hanem az Istent. Itt állott a Messiás, előttük és közöttük. Különös gondolták és megborzongtak...” (70. o.) A nők és az egyszerűbb emberek, a halász-apostolok ösztönösen megérik, hogy ő a Messiás. Szívükkel értenek, magyarázza Márai – a pascali „szívre” (vö. 103. o.) utalva. Az írástudó, művelt Júdás már okoskodik, nem tud hinni ilyen egyszerűen. Az emberek megérik, hogy Jézus Alakjában – az emberi alakban – valami emberfeletti találkoznak. Majd az új prófétára, Jézusra irányítja tekintetét, az Ember fiára: akinek nehéz lesz a Szerep vállalása. Mindvégig voltak „belső megrázkódtatásai” – magyarázza Márai. „Magatartása hősies és következetes: elfogadta a végzetet, hogy ő a Messiás, elvállalta mint félelmes áldozatot. De közben fellobbantak pillanatok és időszakok, amikor *félt*. És nemcsak a kínzástól félt, a szenvedéstől és a haláltól. Nemcsak az emberek baromi kegyetlenségétől félt, a félreértéstől és a gúnytól. Ettől is félt, mert ember volt. És előkelőség és büszkeség volt lényében, türelmetlen büszkeség, amely mindenki ellen fordult, aki nem hitt benne, vagy nem hitt elég gyorsan és feltétlenül. Ilyenkor, idegesen és érzékenyen, rögtön vádolt és ítelt, még fenyegetett is. De ezek az emberi rövidzáratok feloldódtak a tudatban, mely mélyebb, szervezettebb volt a lényében, mint minden, amit ember szándékkal gondolhat: a tudatban, hogy ő a Messiás.” (74–75. o.)

Márai szerint Jézus vállalja a végzetes messiási *Szerepet*, amely egyedülálló a történelemben. (Valójában az evangélium szerint Atyjától kapott küldetését teljesíti!)

„És nem önkényesen vállalt ez a szerep, hanem végzetesen. Ezért megborzad.” (77. o.) Nem bölcs, mint Seneca vagy Szókratész. „Miben volt 'zseni' Jézus? Mi volt a 'műfaja'? Nem volt filozófus, sem író. Költő volt, de nem művekben fejezte ki magát, hanem egy nagy szerepben. Lényében volt költő, magatartásában és megnyilatkozásában. Jézus, amikor szerepe megtisztul minden időszerűtől és emberitől, az irgalom zsenije lesz. Lángész az irgalomban, zseni a kegyelemben.” (77. o.) „Jézus nem trónkövetelő, hanem megváltó. Ez a 'szerep' feltétlenül végzetesen eltölti.” (83. o.)

Ezt a fatalizmust a teológus visszautasítja. Egészen más a kiválasztottság és a küldetés, amelyet Jézus, a Fiú, az Atyának engedelmeskedve teljesít.

De Márai így látta. Két sors, két dráma, két szerep: Júdásé és Jézusé. Nem tudhatjuk, miért árulta el Júdás Jézust. „Mert gyűlöli? Annás horkanásszerűen felnevetett: – Nem gyűlöli. – Akkor miért árulja el?... A főpap hallgatott, mint aki tűnődik, érdemes-e válaszolni? Fogatlan mosollyal nézett a hamvadó cédrusüszkők paraszába. Inkább magának felelt, mint aki egy hosszú élet gyakorlatában megtanulta, hogy a végzettel és az emberekkel nem érdemes vitatkozni: – Mert belement az ördög. És visszaült a tűzhöz.” (154. o.) Ezután következik az éjszakában maga az árulás. Jézus elfogatása. Kozmikus panoráma: az akkori földközi-tengeri tájon, illetve az ismert földön mindent, mindenkit beborít a sötét éjszaka: Júdást és a kínai császárt, Rómát és Nápolyt Caprivalt, Gamalielt és Saulust. Júdás, miután betöltötte történelmi szerepét, miután kiszolgáltatta Jézust, akire hamarosan „Feszítsd meg!”-et kiált a tömeg, eltűnik az éjszakában. Annás tovább töpreng, miért tehet: pénz, irigység, féltékenység, sikeréhség?... Mindez nem mond többet, mint a Szentírás: Mert belement az ördög. *Mysterium iniquitatis*.

És már készülődik, Saulus, hogy felajánlja szolgálatait a jeruzsálemi templomnak, hogy cselekedjék, mert Jahve kiválasztott népét veszély fenyegeti: mindenfelé kezdenek fertőzni az új tan cinkosai, a Názáreti követői. (163. o.)

Jézus mondotta: „Akik titeket megölnék, szolgálatot vélnek tenni Istennek.” Lehet, hogy Júdás is Jahve ügyét akarta védeni, miként most Saulus. De akkor a kariótiból miért lett áruló és öngyilkos, a tarzusziból pedig a megtért apostol, Jézus hirdetője? Kiválasztottság, predestináció? Az is, bár Isten nem determinálja a szabadságot a rosszra. Az öngyilkosság és a vértanúság látszólag – fenomenálisan – hasonló: mégis abszolút különbözők. Az öngyilkos *elveti* magától az életet, a vértanú *odaadja* azt másokért, egy eszményért, például a szabadságért. Az öngyilkos *gyűlöl*: önmagát, Istent, a világot –, ezért gyilkos, mint a sátán, ahogy János írja. A vértanú, mint Jézus is, *szeretethől* odaadja életét barátaíért és ellenségeiért. Meghal Júdásért is. És ez a végletekig menő szeretet lesz feltámadása. Keresztje már felmagasztaltatás. Mert a szeretet erősebb, mint a gyűlölet és a halál. A Feltámadott teríti majd le Saulust a damaszkuszi úton, s majd Krisztus szeretete üzi Pált, hogy hirdesse a keresztre feszített és feltámadt Krisztust a Földközi-tenger tájain, egészen Rómáig, ahol életét adja Krisztusért. „Szeretett engem, és önmagát adta értem!” – kiált fel Pál. Szeretem én is, és életemet adom érte – ez a válasz. Ez is misztérium, miként a gonoszságé – *mysterium caritatis*.

Márai egyik 1961-es naplójegyzetében (*Napló* 1958–1967. 83–84. o.) Jaspers *Az atombomba és az emberiség jövője* című könyvére reflektál, ahol a német egzisztencialista filozófus arra is utal, hogy az 1956-os magyar forradalomnak pedagógiai hatása van: „A mártírok fokozzák azok erejét; akik utánuk jönnek és példát vesznek róluk...” És itt következik Márai megjegyzése, aki annyit foglalkozott az áldozatból eredő megváltással, megsejtve annak titkát, bár hinni nem tudott benne: „Az 'áldozat' végső értelme mindig misztikus, és a szabadságvágy tud olyan robbanást okozni, mint egy atombomba. Arról ír (ti. Jaspers), hogy a szabadságvágy 'megnemesít egy népet, hogy megnemesíti az egyéneket is...' Ilyen 'nemesség' – ritkán – észlelhető az emigrációban is. Azok, akik elhagyták szülőhazájukat, holott erre személyes okuk nem volt. De nem tudtak és nem akartak szabadság nélkül élni. Ez az új nemesség.”

Kétségkívül, az író itt önmagára is gondolt. Sorsát a megdöbbentő *Halotti beszéd*ben így jellemezte:

*Túrd, hogy már nem vagy ember ott, csak osztályidegen,
Túrd, hogy már nem vagy ember itt, csak szám egy képleten,
Túrd, hogy az Isten tűri ezt s a vad, tajtékos ég
Nem küld villámot gyújtani, hasznos a bölcsesség...*

És még befejezésül, epitáfiumként ez az önarckép, az *Ujjgyakorlat* 1. szakasza:

*Este nyolckor születtem, fújt a szél.
Kassát szerettem és a verseket,
A nőt, a bort, a becsületet
S az értelmet, mely a szívhez beszél.
Mást nem szerettem. Minden más titok.
Nem könyörgök s ne irgalmazzatok.*

(Új Írás, 1990)

II. Márai istenképe (Párbeszéd az íróval)

Olvasom és újraolvasom Márai Sándor műveit, főleg naplóvallomásait és verseit, tehát olyan írásokat, ahol nem áttételesen vallott „hitéről” és hitetlenségéről. Gyakrabban mondja

el a vallással, keresztény hittel kapcsolatban azt, amit *nem hisz*, mint hite lényegét. Ebben hasonlít a modern illúzió- és mítoszfosztókhöz, ateistákhoz és keresztényekhez, így például az ateista egzisztencialista F. Jeansonhoz (aki Sartre barátja volt), vagy John A. T. Robinson anglikán püspökhöz, a híres *Honest to God* szerzőjéhez, aki „modernizálni” akarta a kereszténységet és Bultmann nyomán a radikális mítosztalanítást kívánta megvalósítani. Újabb, 1967-es *Amit én nem hiszek* című könyve nemcsak a Bibliát, hanem az egyház krédójának kijelentéseit is a maga módján újraértelmezi, hogy megmutassa a modern embernek: az egyház által tanított dogmák Jézus szeretet- és szabadságüzenetét közvetítik. Hogy még világosabban kifejtse nézeteit, Robinson e művében először azt mondja el, amit *nem hisz*, de ezzel tulajdonképpen igyekszik meghatározni azt, amit valójában hisz, megmagyarázni: hogyan és miért hisz. (Más kérdés az, hogy a „mítosztalanítás” közben néha a gyereket is kiönti a fürdővízzel.)

Robinson példáját azért említem, mert Márai öntudatlanul is az ő módszerét követi, ha nem hivatkozik is Robinsonra a sok-sok idézett szerzővel „társalogva”. Mert a vallás, a hit kérdéseivel nagyon sokat foglalkozik mindvégig: Valéry és Goethe, Gide és Mauriac, Camus és Sartre vagy Einstein, Toynbee, Monod, Eliot stb. hitét vagy hitetlenségét gyakran felidézi. Valójában a keresztény teológia *negatív* útjáról van szó, amelynek döntő szerepe van az Isten megismerése dialektikájában: Istenről tagadnunk kell mindazt, ami antropomorf, tökéletlen, túlságosan emberies, amit az emberi gondolkodás és képzelet jogtalanul az istenfogalomra és istenképre ráruház. Ilyen értelemben az ateizmusnak, istentagadásnak egy bizonyos fokig tisztogató szerepe lehet, amint a II. vatikáni zsinat is hangoztatta: megszabadít a hamis istenképtől, a bálványoktól, illúzióktól, arra serkenti a hívőt, hogy öntudatosabban vallja meg hitét. Márai valláskritikája segíthet ebben a „tisztogatásban”.

Márai ismeri a Xenophanészról eredő kritikát az istenhit antropomorfizmusával szemben: minden nép vagy faj magához hasonlóknak képzelel el az Istent. Az etióp feketének, a trák kékszeműnek és vöröshajúnak. Sőt, ha az ökröknek, lovaknak és oroszánoknak kezük volna, magukhoz hasonló isteneket alkotnának. Márai ezt jegyzi be 1982-es naplójába: „Az Istenfogalomnak az idők folyamán megszámlálhatatlan sokféle arcot adtak: állatarcot, emberarcot. Aztán megkísérelték tudatos energiának képzelni. Most az asztronómusok az Istenfogalmat görög számjegyekben fejezik ki.” (*Napló* 1976–1983. 146. o.) Még korábban, 1946-ban ezt jegyezte fel: „Lucretius szerint az isteneket a félelem szülte. Milyen arca lesz az új istenképzetnek? Nem tudja senki. De a textust már morogják, az apokaliptikus textus rikoltó, rideg hangját: „ $E=mc^2$ ”. Énekeljünk híveim.” (*Napló*, 1945–1957. 40. o.)

A Biblia első lapjain olvassuk, hogy Isten az embert a saját képmására és hasonlatosságára teremtette. Ennek fordítottját állítja a kritikus Xenophanész, aki egyébként – szakemberek tanúsága szerint – nem volt „istentagadó”, hanem csak az antropomorfizmusokat tette nevetség tárgyává. Gyakran a hívő, aki állítja Istent, és a hitetlen, aki tagadja Istent, nem ugyanarról az Istenről, istenképről beszél, így a párbeszéd lehetősége nyitva áll. A keresztény csak örülhet, ha összetörik a bálványokat, a hamis istenképzeteket.

A torz istenkép tagadásában egyetértünk Máraival. De hát miben is hitt az író-költő? Egyik fiatalkori vallomásában, Tertullianus szövegösszefüggésből kiragadott mondására hivatkozva írja: „*CREDO (Quia absurdum)*. Én hiszek egy teremtést, az életemet, hiszem ezt. Hiszek egy rendelést, ezt az én rendelésemet, magamat. Hiszek egy világot és hiszek egy embert, akik összetartoznak. Hiszem a költők fájdalmas csodálkozását, a meglepetést, hogy létrejöttem s a lét befogadott engem. Hiszem az embereket, mert magamat kell hinnem bennük...”

Kétségtelen: Márai hitt a személyiségben, az én-ben, önmagában, a gondolatban; hitt a szépség eksztázisában és az életben: „Hiszek egy életet, életet, életet, most és mindörökkön örökké.” (*A delfin visszanézett*, 22. o.) Csak ezt a földi életet hitte, bár szomjazott valami örököt; ezt a halandó életet, amely megmérhetetlen. „A halált – mint a világegyetemet –, nem

lehet értelemmel megközelíteni. Nincs 'értelme'. Csak van, mint a föltétlen tények, értelem nélkül.” (*Napló*, 1976–1983. 114. o.)

Márai Sándor egzisztencialista a szó legszorosabb értelmében: szenvedélyesen boncolgatja a létezés kérdéseit, életérzése is az egzisztencialista írókéra emlékeztet. Olvassa is, bírálja is őket: „Sartre. Camus... Existencializmus, mint a válaszok egyike... De ez a korszerű francia existencializmus nem 'válasz'. Kierkegaard, a keresztény existencialista, nem egyezett bele, hogy az ember a Világegyetemet racionalista szemlélettel nézze, követelte a 'keresztény behelyettesítést'. Sartre, az ateista existencialista, egy 'abszurd' és 'értelmetlen' világegyetemen belül az Embert abszurd és értelmetlen sorsra ítéli. Camus reménység volt, hogy 'felel'. De hirtelen elhallgatott és most jól hallgat...” (*Napló*, 1958–1967. 111. o.)

Néha úgy tűnik, Epikurosz tanítványává szegődik: „Az életnek nincs semmiféle 'célja' – minden, amivel hitegetjük magunkat, mesterkélt ürgy. Nem 'cél' a család, sem a munka, sem az emberiség. Ez mind csak feltétel. Célja nincs az életnek, de van – egy értelme: a Gyönyör. És a Gyönyör tud fejlődni, sűrűsödni. Az öregedés: a teljes, sűrű élet. A felébredés: kis születés. Elalvás: kis halál. Ami közbül van, egy nap tudatába préselve: minden életkor minden szenzációja, egyszerre. Ez is 'Gyönyör'.” (Uo. 63. o.; jegyzet 1960-ból.)

Márai nemcsak írókat és filozófusokat olvas, hanem tudósokat is: minden érdekli, ami fényt vethet az ember eredetére és végére. „Exit Jacques Monod. A francia biológus könyve, *'Le Hasard et la Nécessité'* bizonygatta, hogy egy planétán az organikus élet mutációjának elindításához elég egyetlen 'véletlen', hazard impulzus, egy kozmikus sugár beütése az összejtbe és az élet a multiplikáció és mutáció törvénye szerint véletlenül fejlődik az egysejtűtől az emberi agyvelőig. 'Az ember végre tudja, hogy egyedül van az univerzum közömbös végtelenjében. És véletlen következtében lépett elő a végtelenségből... Eredete, mint sorsa nem előírt, nem is meghatározott' – így végezte könyvét.” (*Napló*, 1976–1983. 20. o.)

Márai itt nem fűz hozzá semmi megjegyzést, de hogy rokonszenvezett Monod gondolatával, az kiderül egy Szőnyi Zsuzsának írt 1976-os levélből. Szőnyi Zsuzsa elküldte Márainak az *Erősítő*ről (az inkvizícióról szóló regényéről) írt recenzióját, amely a *Katolikus Szemlé*ben jelent meg. Erre reflektálva Márai idézi Monod kérdéses könyve végkövetkeztetését, megjegyezve: „nemrég halt meg, majdnem azt mondom, 'kár'...” Márai azt bizonygatja, a recenzió állításával (ti. hogy a hit szükséges) szemben, hogy a vallás, mint a szerelem, forradalom, illúzió, „de illúziókra szükség van, különben sivár lenne az élet”. A Monod-idézet után pedig így folytatja: „De hinni szabad. Igaz, Gide, az öreg hugenotta-agnosztikus óvatos volt, amikor elővigyázatra intette a buzgón hívő Claudelt...: 'Monsieur Claudel azt hiszi, hálókocsiban lehet a mennyországba utazni' – írta.” (Márai Szőnyi Zsuzsához írt levele a *Távlatok* 2. számában olvasható. A folyóirat 1. és 2. számában Az ismeretlen Márai címmel Szőnyi Zsuzsa több hozzá intézett Márai-levelet tett közzé.)

Monod biológus volt, de amikor a világmindenség egészére vonatkozó megállapításokat tett, már túllépte szaktudománya területét, miként annyi más tudós teszi, amikor mint ember keresi a lét értelmét. Így tett Teilhard de Chardin jezsuita paleontológus és gondolkodó is, akit végső soron a keresztény hit fénye vezérelt, amikor kidolgozta az általánosított fejlődésről és az Ómega-pontról, a fejlődő teremtetés szellemi-lelki energiáit összegyűjtő, már létező, személyes Végtelenről szóló nézeteit. A tudományból indult ki, de segítségül hívta a krisztusi kinyilatkoztatás fényét. Nos, Monod élesen bírálja Teilhard finalizmusát, „animizmusát”, amint ő mondja. Vajon mennyivel tudományosabb Monod végkövetkeztetése, aki abszurd módon, miként Camus is tette, végül a mítoszhoz folyamodik, hiszen Sziszüfosz mítoszáat idézi fel?

Teilhard, „kiegészítve” a két végtelenről író Pascalt (akit Márai nagyon gyakran idéz), a végtelen kicsiny (mikrokozmosz) és a végtelen nagy (makrokozmosz) között felfedezte a harmadik végtelent: a centro/komplexitás-tudat növekedése folytán megjelenő emberi

Gondolatot nevezte ennek. Pascal, a hívő tudós, az első modern, akit megdöbbenett a végtelen csillagterek örök csöndje, rémülettel, szorongva kereste a mindenségben elveszett atom helyét. Bár látta az ember nagyságát – e „gondolkodó nádszál” tudja, hogy a mindenség eltíporthatja. Teilhard-nak a fejlődés felfedezésével sikerült megtalálnia az „emberi nyílvevő” helyét a mindenségben.

Amikor a nyugati irodalom felbomlásáról elmélkedik, Márai megjegyzi: „hit nélkül nincs irodalom”. Majd így folytatja: „Pascal még azt hitte, az emberi szív a megismerési képesség egyik legfőbb szerve, mint az értelem, aztán a látás, hallás, tapintás és ízlelés. Az ember nemcsak értelmével, hanem szívével is felfedezi a tünemények és a térfogatok értelmét... így hitte. Pascal nagy költő volt, nemcsak tudós: a szívével is gondolkozott, amikor a számok és a végtelen törvényeit kutatta.” (*Föld, föld*, 209. o.)

Így Márai. Nyilván azt is olvasta Pascalnál, hogy „*Dieu sensible au coeur*”: Istent a szív sejtje meg, mert Isten Szeretet, és a szeretet más rendből való, mint az ész, illetve értelmi megismerés. „A szívnek megvannak az érvei, amelyeket az ész nem ismer.” Úgy tűnik, Márai mégis inkább az észére, semmint a szívére hallgatott, bár sokszor a költő, miként a szentek és misztikusok, megsejtette a titkot. A racionalista nem látja be eszével, hogy túl kell szárnyalnia az észet. Ez azonban nem jelent beugrást az irracionáléba. A *Credo, quia absurdum* csak olyan helyes értelmet lehet adni, hogy a hit nem értelmi következtetés eredménye, nem „more geometrico” ismerem meg Istent, hiszen végső soron a szabadság és a kegyelem drámájáról van szó. Kegyelmi segítség nélkül lehetetlen a természetfeletti hitaktus. Mindenesetre, értelemmel beláthatom, hogy értelmes dolog elfogadni a hitre szólító indítékokat, és hogy túl kell haladnom az észen a misztérium felé.

Mindezt sejtje, talán tudja is Márai. 1981-es naplójegyzetében olvasom: „Bertrand Russell. Egyik könyvét, melyet hetven év előtt írt, Heraclitussal kezd: 'Nem lehet kétszer lépni ugyanabba a folyóba' – a fonnyadt bölcsességek fárasztóak. Az 'örök tűz ég mindenben'... Az olvasó lapoz. De igaza lehet, amikor hetven év előtt leírta: egyformán szükség van tudományra és miszticizmusra. Bergson szava villan fel: az értelem nem az egyetlen lehetőség a metafizikai valóság megközelítésére.” (*Napló*, 1976–1983. 126. o.)

Itt a Russellre reflektáló Márai L. Wittgensteint (1889–1951) juttatja eszembe. Az osztrák származású angol filozófus, Russell barátja, a kartézianus racionalizmust és az angol empirizmust ötvözve dolgozta ki 1918-ban *Logikai filozófiai értekezését*, szimbolikus logikáját, amely az analitikus filozófia és az újpozitivizmus kézikönyve lett. Wittgenstein *Tractatusa* megírása után elhallgatott, kerti munkát végzett egy bencés kolostorban. Tolsztoj egyik könyvének befolyására elkezdte olvasni az evangéliumokat, ami megrázó élményt jelentett számára. Később építész lett. Russell és más barátai unszolására tért vissza Cambridge-be, ahol filozófiai előadásokat tartott.

Wittgenstein értelmezői gyakran nem veszik figyelembe, hogy a „logikai pozitivizmus” atyja még a *Tractatusban* is helyet hagy a misztikumnak. Amikor azt a tételt védi, hogy csak a matematika és a logika, illetve az empirikus természettudományok kijelentései bírnak értelmes jelentéssel, még nem zárja ki a filozófiai és teológiai kijelentések lehetőségét. „Nem az a misztikum, *milyen* a világ, hanem az, hogy *van*... Érezzük, hogy még ha feleletet is adtunk valamennyi lehetséges tudományos kérdésre, életproblémáinkat ezzel még egyáltalán nem érintettük. Akkor persze nem marad egyetlen további kérdés sem, és éppen az a válasz. (...) Kétségtelenül létezik a kimondhatatlan. Ez megmutatkozik, ez a misztikum.” (*Logikai filozófiai értekezés*, Bp. 1963. 176–177. o.)

A „kimondhatatlan”-ra nem érvényes a logikai-matematikai nyelvezet. Költők és misztikusok azért teremtenek képeket, szimbólumokat, hogy valamiképpen „kimondják”, jelöljék, megsejtsék a „titkon érző szívvel” a Titkot, a misztikumot, az istenit, Istent. A Biblia is, miként minden vallásos költészet, képekkel, szimbólumokkal közvetíti a kinyilatkoztatást. Persze, mivel az isteni Szó, Ige, emberi szóba testesül, az antropomorfizmus elkerülhetetlen.

Ezért rögtön szükség van a tisztogatásra, a tagadás mozzanatára. Nem mítosztalanítani kell, hanem helyesen értelmezni a jeleket, szimbólumokat, azt keresni, hogy mit jelölnek, mit *akarnak* mondani. Ez a modern hermeneutikai probléma, ami a szentírás-értelmezésnél is döntő fontosságú. Marx, Nietzsche és Freud, „a gyanú mesterei” (Ricoeur), a modern képrombolók, rávilágítottak a vallások, hitek különböző illúzióira, és ennyiben lehet tisztogató szerepük; de amennyiben maguk is ideológia, sőt mítoszeremtő prófétákká lettek, őket magukat is kritika alá kell vetnünk. Az igazi hit a legkritikusabb a hamis istenképekkel, bálványokkal szemben. Az élő Isten kinyilatkoztatása az istenek alkonya.

Márai gyakran iróniával és csípős megjegyzésekkel illette a nyugati ún. „kereszténységet”, amely a való hit torzképe, akár az egyesekről, akár az eltorzult egyházi intézményekről legyen is szó. Így például az *Erősítő* című regényben az eretnekégető inkvizíciót pellengérez ki. Sokszor egy kalap alá vesz minden elnyomó rendszert, minden türelmetlenséget, a szabadság védelmében elítél minden ölü ideológiát vagy hitet. És igaza van. Fokozottabban igaza van, ha az eltorzított „hit” nevében sértik meg a lelkiismereti szabadságot. Semmiféle apologetika nem védheti meg a vallásháborúkat, a hit nevében való erőszakoskodásokat, vallási türelmetlenséget. Más kérdés persze, hogy történelmileg helytállóak például az inkvizícióval kapcsolatos állítások. De ez most nem ide tartozik, hiszen elvi kérdésekről van szó. Egyházi dogma, hogy a hitnek teljesen szabadnak kell lennie, soha senkit nem lehet kényszeríteni lelkiismeretében. A toleranciának – vagy inkább az intoleranciának – fájdalmas története van. Persze, akik a felvilágosult Voltaire-re hivatkozva hirdették a toleranciát, a forradalom idején nem tettek tanúságot a hívőkkel, egyháziakkal szembeni türelmről. Ugyanígy később bizonyos „liberálisok” nagyon is részrehajlón értelmezték az egyházzal szembeni türelmet. A volt szeminaristából lett francia közéleti személyiség, az antiklerikalizmusáról híres E. Combes a századfordulón nem tett tanúságot türelmről, amikor kiűzte a szerzeteseket, zaklatta a papokat, házkutatásokat tartott... És mit szólunk a nemrég lezárult bolsevista korszakról? Ha Voltaire visszatért volna és következetes maradt volna, nem az egyházra alkalmazta volna az *Écrasons l'infâme*-ot, hanem az egyházüldöző kommunista rendszerre.

Márai Sándor ebben következetes volt. Minden intoleranciát elítélt, minden olyan rendszert, intézményt, gyakorlatot megbélyegzett, amely a szabad szellemet, az egyéniséget elnyomta, ahol az ember számadat lett, ahol a tömeg az „én” fölé kerekedett. Mindenképpen „helyet hagyott” világnézetében a hitnek, még ha ő maga nem is tudott hinni. Minden biztonnyal a kor, az „emberarcú barbárság” is növelte pesszimizmusát. Amikor a háború után – a keleti hordák pusztításaitól megundorodva – újra felkeresi Párizst, ifjúsága városát, nem annyira az elmúlt időt keresve, mint inkább a jelen szellemi életét figyelve, a Fény városában észreveszi az árnyakat, a betegség jeleit, a nyugati civilizáció és humanizmus pusztulását. „Mindent, ami döntően, lényegesen 'élmény' volt az életemben, itt éltem meg, Párizsban. Az ifjúságot éltem meg itt... Párizsban voltam fiatal... Úgy tetszett – Párizsban és mindenfelé, Nyugaton – az emberek ott akarják folytatni az élet cselekményét, ahol a háború előtt félbeszakították. Ugyanazok a dermedt szokások, szúvas nézetek, megcsontosodott rögeszmék viczorogtak mindenfelé. A legnagyobb szerencsétlenség, ami eddig az emberi fajtát sújtotta, a második világháború, ez a méreteiben és vertikális rombolásában is apokaliptikus katasztrófa mintha meg sem érintette volna a nyugati ember lelkiismeretét. Sehol sem volt nyoma erkölcsi számvetésnek...” (*Föld, föld* 203. o.)

Később, miután „seregszemlét” tartott a francia és a világirodalom világában, szomorúan írja: „Az emberek elkallódtak: egyik sikerben, másik a lövészárokbán, gázkamrában vagy az alkoholban. A nemzedék eltűnt és inkább atmoszférát hagyott maga után, mint nagy műveket. Most, a második világháború után, amikor minden barbár-ostoba ismétlődéssel 'ugyanolyan' volt, mint negyedszázad előtt, körülnéztem a Dome teraszán és kerestem, ki és mi jött az eltűnt Nemzedék helyébe? A hiányérzet, amit ez a nyugati viszontlátás keltett, égető volt,

gyomorcsikaró. Mi hiányzott ezen a feldúlt, kirabolt Nyugaton? A 'humanizmus'? (...) Mégis, az eltűnt nemzedék hitt valamiben, amit homályos és bizonytalan szóval 'emberinek' neveznek.” (*Föld, föld* 215. o.)

Márai se Keletről, se Nyugatról nem remél fényt. Nem találja hazáját. 1947. február 10-én éjjel felismeri: „számomra nincs más 'haza', csak a magyar nyelv. Ezért – sürgősen – vissza kell mennem Magyarországra. Ott élni és várni, amíg megint szabadon lehet írni...” (Uo. 222. o.)

De otthon már kezd berendezkedni az új rendszer, a zsarnokság. Híveit részben „a messianisztikus szláv rögeszme” sarkallta, hogy megvalósítsák a csalásra és erőszakra alapozott társadalmi rendszert. (Uo. 235. o.) Márai látja a lelkesedést a Mária-év során prédikáló Mindszenty bíboros személye körül, akinek egy kézlegyintésére a néptömeg nekimenne a rendőrség karabélyainak. „Mintha megéreznék, hogy a pap alá különös dobogót tolt az idő: egy ember elszánta magát, hogy kimond egy követelést, a lelkiismereti szabadság jogát.” (Uo. 257. o.)

De Márai éles szeme észreveszi a fenyegető fordulatot. Visszaemlékezései végén leírja azt a lelkiállapotot, amelyet Keresztes Szent Jánossal „a lélek sötét éjszakájának” nevez, amit átéltek a misztikusok, Keresztes Szent János, Pascal, Swedenborg. Valéry egyik jegyzetére hivatkozva többféle „én”-ről beszél: „Valahogy így van az 'Én'-nel is: többféle 'én' van; nemcsak a személyes tudatosság, nemcsak az *Über-ich*, hanem egy, személyiségünkől független 'Én', akiről nem tudunk semmi biztosat, csak gyanítjuk, *hogy* végzetes pillanatokban megszólal és kimondja a döntést. (...) Az ideg orvos ilyenkor tudathasadásra gyanakszik – de inkább tudat-tudatosodás az ilyesmi, mint hasadás. Az 'én' ilyen pillanatban elkülönül, függetlenedik a 'test'-től és a 'lélek'-től. Ilyesmi dereng a Sötét Éjszakában.” Ebben az éjszakában – lelkiismereti kényszerűségből – hozza meg az életbevágó elhatározást Márai: végleg elhagyja hazáját, hol nincs szabadság. (Uo. 302–303. o.) Márai világszemlélete idővel egyszerre pesszimistább lett: Spenglert olvasta a háború után, majd maga is tapasztalta a nyugati civilizáció alkonyát, a humanizmus haldoklását: Főleg akkor lett sötét ege, amikor – a posillipói és sorrentói rövid ragyogás után – reánehazedett a szabadságért vállalt száműzetés keserősége, amikor már csak a nyelv maradt meg „hazának”, és amikor előrevetette árnyékát az öregedés és a halál. Végül az öngyilkosságban keresett menekülést. Camus írja az abszurd emberről értekezve, hogy ha valaki öngyilkosságba menekül; ezzel még azt bizonyítja, hogy az életnek van értelme, csak ő nem találta meg azt. Márai sorra járta az antik és modern filozófiákat, hogy a lét kérdéseire választ keressen; legalább valami filozófiai hitben akart talán „megoldást” találni, miután több ízben megállapította, hogy „hallgat az Isten”, tehát nem tudja, hogy van-e. A világban szenvedés, rossz van, a teremtés rossz, és ezért a Teremtő is felelős.

Jób mondja: „Mert ott (a szemétdombon) értettem meg, hogy az ember nem tud a Teremtő nélkül élni. De a Teremtésben nemcsak föld van és tenger és hold és csillagok. Van benne gyalázat, kínzás, vér, ragya és butaság. Ez még hagyján. De vannak benne az emberek. És az ember nem sikerült.

Czófár: Rettenetes, ha igaz. Nem félsz kimondani?

Jób: Vacog a fogam, úgy félek. De ki kell mondani.

Czófár: És azt hiszed, te, Jób... És én, Czófár... Mi is felelősek vagyunk?

Jób: (*sűg, közelhajol*): Azt hiszem, a Teremtő is felelős, hogy az ember nem sikerült.

Czófár: Akkor még van remény. A Teremtő mindenható. Tud javítani.

Jób: A Mindenségen igen. Az emberi természetben nem.” (*Jób... és a könyve*, 112. o.)

Az 1945-ös és a néhány következő évre visszaemlékező *Föld, föld*, egyik jegyzetében Malraux-ra utal, aki arról beszélt, hogy az ember élete során azt hiszi, valamilyen Nagy Titkot őriz. De ez tévedés – fűzi hozzá Márai: „az ember nem 'Északfok, Titok, Idegenség', ahogy Ady jajongta, hanem egy marékra, kis szutykos bugyorra való apró titkok összessége.

Ezeket a vacak kis titkokat őrzi görcsös-eszelős áhítattal – de kár őrizni ezt a titokszatyrot, mert rövidesen – a halál pillanatában, néha már előbb is – kitetszik, hogy nem volt semmiféle Nagy Titok. (...) A Szerep titkai. A Becsvágy, az Irigység, a Család titkai. A Sexus titkai...” (*Föld, Föld*, 95. o.)

Az ember: „sárkányfogvetemény”, avagy Isten képmása? Pascallal együtt Márai észreveszi az ember nyomorát és nagyságát. Mintegy az előbb idézett, Jób könyvében variált gondolat tér vissza az egyik 1947-es naplójegyzetben, de itt inkább az ember nagyságát hangsúlyozza: „A lehetőség, hogy a kozmikus erőkkkel piszmogó ember felrobbanthatja a Földet, most már nemcsak lázálom. A Földért nem is olyan kár, mindenestől; illet tud még csinálni az Isten. De az emberi gondolatot az ember 'csinálta', s ha mindaz, amit Laotse, Aristoteles, Sokrates, Pascal, Goethe gondoltak, elpusztul a földi salakkal, a világűr értelmetlenebb lesz, s ez, csak ez, amit nem tud pótolni az Isten. Ahogyan a bombák elől a föld alá, sziklatárnákba cipelték a kincseket és remekműveket: ideje lenne, ha mód lenne reá, *kimenteni* az emberi *Gondolatot* a Földről – a világűrbe, valamely más bolygóra, valamilyen szellemanyag csomagolásban.” (*Napló*, 1945–1957. 41. o.)

„A szeretet, mondják. Majd a szeretet segít, a szeretet világa... Nem hiszek ebben. A gyönyörben hiszek és az irgalomban. Minden más öncsalás tévedés.” (1948-as jegyzet, uo. 83. o.) Egy évvel korábban: „Az életben a legtöbb mégis a révület volt, az átmenet a valóság és álom között, a költészet.” (37. o.)

Maradj titok, utolsó szó. A testek
Sötét pecsétjét, vallomás, ne törd fel.
Vegyülj, titok, sorsommal, mint a földdel
A víz, a tűz, a halott istenek.

Mi volt értelme? Nem tudom. Mi terve?
Nem adott jelt soha. Mint a vadak
A szűz tüzet, némán imádtalak.
Ma sem tudom: kerüllek? Vagy kereslek?
(*Ujjgyakorlat*, 12–13.)

Úgy gondolom, Márai kereste az ismeretlen Istent, a megváltást – talán Jézus Istenét, az Irgalom Atyját. Ezt engedi sejteni a *Harminc ezüstpénz*, amely igazában korai előtanulmány egy Jézus-regényhez, és csak később egészítette ki a Júdás-novellával. „A pogány, a hellenisztikus, a zsidó világban Jézus az első ember, aki nem 'hiszi', hanem tudja, hogy az Isten egy emberbe költözött. És ez a tudat nem mámorítja meg és nem torzíja el személyiségét: emberi marad, a titokkal szívében harmonikusan él tovább. Az alak ezt a különös összhangot sugározza, rögtön az első pillanatban, amikor megjelenik a történelmi színpadon (...) A titok értelme annyi, hogy zsidók és pogányok sorsán túl van közös megoldás az emberek számára. Így lép föl és jelenik meg az alak, földien és tapinthatóan a mindenkori Tamások számára. Emberi voltában is emberfelettien, mert találkozott Istennel, aki benne ember lett. Így tudja ő, így hiszik később mások.” (*Harminc ezüstpénz*, 43. o.)

A választ Jób és minden vele lázadó számára Jézus hozza, aki a kereszten végleg kinyilatkoztatja a Szeretet-Istent, és megmutatja az isteni Szeretet Hatalmát, azt, hogy a lélek igenis újjáteremtheti az embert, jóra válthatja ezt a jónak teremtett, de bűn által elrontott világot. Az egyház húsvét vigíliáján *felix culpát* énekel az *Exsultet*ben, hiszen az új teremtés, a feltámadás még csodálatosabb, mint az első. De Isten nem vesz erőt az emberi szabadságon. Az emberi szabadság ellen – ha az lázad – maga Isten sem tehet semmit. Nem semmisíti meg teremtményét, tehát az létben marad, de a visszautasítás poklot teremt az embernek, hiszen a szeretetközösségtől elszakítva saját semmiségében gyötrődik, és fájdalmat okoz Istennek, aki

továbbra is szereti teremtményét. De mindez már az isteni szeretet örvényében, a vakító Titokban vész el, a kereszt kenózisában, ahol Jézus nem megmagyarázta, hanem magára vette a rosszat és a bűnt, az Atya és irántunk való szeretetéből, hogy megszabadítson bennünket.

Valamit mindebből megsejtett Márai Sándor is, amint ezt másutt bővebben megmutattam, még ha Jézus-képe némileg Renanra és a múlt századi liberális teológusokéra emlékeztet is. A költő Márai *Jézus istenien emberi alakjában* meglátta, megsejtette az élő Istent, e Szépségen átragyogott az Igazság. Szívével megsejtette Istent, még ha okoskodó eszével elutasította is – talán nem az élő Istent, hanem Isten torzképeit. És ezért talán a keresztények ellentanúságtétele is felelős.

„Jézus, amikor meghirdette, hogy van feltámadás: megrendített egy életérzést” – írja a *Harminc ezüstpénzben*. (39. o.) Igen, ez a keresztény üzenet lényege. Márai, aki végső soron az Életben hitt, reméljük a végső „sötét éjszakában”, amikor egyik énje nem tudta, mit cselekszik a másik, nem a semmibe zuhant, hanem annak karjába, aki ezt mondta magáról: „Én vagyok a Feltámadás és az Élet.” Ezt reméljük mi, hívők. Hiszen a zsinattal szólva: „minden jó szándékú ember szívében láthatatlan módon működik a kegyelem. Mivel Krisztus mindenkiért meghalt, és mivel az embernek valójában csak egy végső hivatása van, mégpedig az isteni, vallanunk kell: a Szentlélek mindenkinek módot ad arra – Isten tudja miképpen –, hogy a húsvét titkában részesedjék.” (*Gaudium et spes* 22.)

(Kortárs, 1992)